

Ermeni Doğu Lejyonu'ndan Kanlı Noel Sürecine Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış 1915-1963

Ulvi Keser*

Giriş

Kıbrıs adının kaynağı konusunda değişik rivayetler vardır. Bu ismin nereden geldiği tam olarak bilinmese de¹ adını “kına çiçeği” olarak bilinen “Kypros”tan, mitolojide Kinos’un kızından, aşk tanrıçası Kipris’ten veya bütün Avrupa dillerine kazandırdığı bakır manasındaki Latince “Cuprum” kelimesinden aldığı söylenen adanın başka bir isim kaynağı da Kıbrıs’ta bol miktarda yetişen Kypros bitkisidir. Bazı kaynaklara göre ise tuzlandıktan sonra kuruması için bir ahır kapısına gerilen öküz derisine benzeyen biçiminden dolayı bu adı aldığı ifade edilmektedir.² Ayrıca adını “Yadana, Kittim, Cypr” ve yine bakır anlamına gelen “zabar” kelimesinden aldığı rivayet edilen³ ada, Doğu Akdeniz’de jeopolitik konumuyla Avrupa, Asya ve Afrika arasında kilit noktadadır.⁴ Coğrafi, fiziki, kültürel, folklorik değerler göz önüne alınca ada, Anadolu’nun bir parçasıdır.⁵ Ada, 9,251 km² yüzöl-

çümü ile⁶ Doğu Akdeniz’in en büyük, Sicilya ve Sardunya’dan sonra Akdeniz’in üçüncü büyük adası olup, çok eski ve zengin bir tarihe sahiptir.⁷ Kıbrıs adası Fenikeliler, Egeli-ler ve Frekler zaman adaya yerleşmiş olsalar da etnik çoğunluğunu Anadolu insanının oluşturduğu ve Anadolu insanının göç ettiği bir adadır.⁸ Öte yandan adada Ermenilerin 6. yüzyıldan itibaren buldukları bilinmektedir.⁹ Buna göre MS 578 yılında yaklaşık 3.350 savaş esiri Ermeni Doğu Anadolu bölgesinden sürülerek Kıbrıs adasına gelir ve burada yaşamaya başlarlar.¹⁰ Bunun hemen ardından Arzanene’de bulunan 10.090 tutsak Ermeni’den 1/3’lük kısmı Bizans imparatoru tarafından verilen bir emirle Kıbrıs adasına getirilir. Böylece 395-1191 döneminde Kral Moris yönetimindeki 3.000 Ermeni askeri de adaya gelerek ilk Ermeni nüfusu oluşturmuştur. Osmanlı Vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey ise sadece Kıbrıs’takiler için değil, Anadolu’da yaşayan Ermenilerin genel karakteri konusunda şunları ifade eder;¹¹

“...Ermeniler ehl-i silah ve kavgacı olmadıkları için kendi işleriyle, sanatla, ticaretle uğraşmışlardır. Vergilerini zamanında vererek dev-

(*) Prof. Dr. Girne Amerikan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, Girne/KKTC. ulvikeser@gau.edu.tr

- (1) Sir George Hill, A History Of Cyprus, Volume I, Cambridge University Press, 1949, s. 1. Halil Fikret Alasya, Kıbrıs Tarihi Ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara, 1964, s.13. Robin Parker, Aphrodite's Realm, Zavallis Press, Lefkoşa, 1962, s. 9.
- (2) Lawrence Durrell, Acı Limonlar; Kıbrıs-1956, İstanbul, Belge yay. Eylül 1992, s. 27.
- (3) Ahmet Özyurt, “Hep Sıcak Bir Ada; Kıbrıs”, Atlas Dergisi, Sayı 15, İstanbul, Haziran 1994, s. 32.
- (4) Pierre Oberling, The Cyprus Tragedy, Rüstem and Brothers Press Yay., Lefkoşa, 1989, s. 3.
- (5) BA. 030.01.64.394.7.
- (6) Atilla Atan, “Kıbrıs-Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 14, Ankara, Nisan 1986, s.56.
- (7) Gülay Ögün, “Kıbrıs'ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Lefkoşa, 1991, s. 29.
- (8) Afif Erzen, “Kıbrıs Tarihine Bir Bakış”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s. 82.
- (9) Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan “Origin of the Armenians of Cyprus” başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964, Lefkoşa. www.http.cyprus.gov.cy/cyphome.
- (10) Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan “Origin of the Armenians of Cyprus” başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964, Lefkoşa. Ayrıca Bkz. Tuncer Bağışkan, “Kıbrıs Tarihinde Ermeniler”, Adres dergisi, Sayı 133, 17-23 Kasım 2013, s. 30.
- (11) Bayram Kodaman, “Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı 1891–1990”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Lefkoşa, 1991, s. 107.

lete karşı vazifelerini tamamıyla ifa ettiklerinden hükümete hiçbir güçlük çıkarmamışlardır... Mülayim tabiyatları ve hayat tarzları hasebiyle Türk'ün asıl mayasına ve karakterine intibak ettiler. Türklerle et-kemik misali hem balk, ham menfaat, hem nasip oldular. Bu itibarla devlet Ermenilere güveniyor ve inanıyordu..."

Adadaki ilk Ermeni Piskoposluğu Lefkoşa'da 973 yılında açıldıktan sonra bunu Mağusa'da açılan ikinci piskoposluk takip eder. Bugünkü Çukurova bölgesinde 1080 yılında kurulan Kilikya Prenslüğü ile Kıbrıs'taki Ermeni toplumu arasında bu tarihten sonra sıkı bir yakınlaşma söz konusudur. 1136 yılına gelindiğinde Kilikya'nın hemen güneyindeki Tell Hamdun şehri İmparator John II Komninos birliklerinin saldırısına uğrar ve bu şehrin tamamı da Kıbrıs adasına göç eder.¹² Bu tarihten itibaren özellikle Kilikya bölgesine yönelik Arap saldırıları adaya yönelik Ermeni göçünü de hızlandıracaktır. Özellikle 12-15. yüzyıllar arasında ve Lüzinyanlar devrinde adadaki Ermeni nüfusunda bir patlama yaşanır ve Ermeniler Lefkoşa ve Mağusa'da bulunan iki ayrı piskoposluk vasıtasıyla dini inançlarını yerine getirmeye devam ederler. 1375 yılında Kilikya Prenslüğünün ortadan kalkmasıyla birlikte bu coğrafyada yaşayan Ermeniler de başta Kıbrıs, Rodos, Girit, İzmir olmak üzere değişik bölgelere göç etmeye başlar.¹³ Bu dönemde Ermeniler Armenokhori, Kornokypos, Platini ve Aparikokos gibi nüfusunun tamamı Ermeni olan köylerde de yaşamaktadırlar. 14 Mart 1489 tarihinde Venedik idaresine geçen Kıbrıs'ta Rum, Ermeni ve Maronitler¹⁴ Ortodoks ve Yunan baskısıyla Yunanlaştırılmış bir halde Kormakitis, Aromatos, Aya Marina ve Karpasya köylerinde köle hayatı yaşarken¹⁵ adanın 1571 yılında fethiyle her alanda tam bir serbestlik kazanmışlardır ve bu durum adanın İngilizlere verildiği tarihe kadar devam etmiştir. Lefkoşa'nın 9 Eylül 1570 tarihinde fethi sırasında Ermenilerin Baf Kapısı'nı açarak Türk askerlerini içeriye aldıkları bilinmektedir.¹⁶ Adaya çıkan Türk askerlerine karşı Er-

menilerin gösterdiği ilgi son derece kayda değer bir durumdur.¹⁷ Fetih sonrasında yapılan sayım ve kayıt işlemi (tahrir) sonrasında adada kadınlar ve çocuklar haricinde 14-50 yaş arasında 85.000 Ermeni, Rum, Maronit ve Kıpti olduğu saptanmıştır.¹⁸ Bu arada Mağusa'daki Ermeni piskoposluğunun kapanmasının ardından Lefkoşa şehri Ermeniler için tek dini merkez olarak faaliyetlerine devam eder. Bu dönemde adaya kendi isteğiyle göç eden Ermeniler dışında Osmanlı'nın klasik şenlendirme politikası çerçevesinde Anadolu'nun değişik köşelerinden Ermeni aileleri de göç ettirilmiştir.¹⁹ Fetih²⁰ sonrasında adada Türk yönetimin Rumlara olduğu kadar Ermenilere gösterdiği hoşgörü, dengeli ve adil bir yönetim olarak kendisini göstermektedir.²¹

Buna rağmen adadaki Osmanlı idaresini "müsamahasız" olarak niteleyen çok sayıda bilimsellikten uzak ve önyargılı çalışma

- (12) Tuncer Bağışkan, a.g.m., s. 30.
- (13) Nejla Günay, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bırakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", Gazi Akademik Bakış, Cilt I, Sayı I, Kış 2007, Ankara, s. 120.
- (14) Arif Alagöz, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 25.
- (15) Hilmi Kılınç, "Tarihsel Perspektif İçinde Enosis Hareketine Bir Bakış", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Temmuz 1987, Sayı 2, s. 25.
- (16) Kıbrıs Türk Milli Arşivi (KTMA), Klasör (K) No.61, 1970-E. Papouran, Kıpros Gueghzi, 1903, s.63 ve 68'den aktaran Hill, op. cit., s. 3.
- (17) Robert Stephens, Cyprus-A Place Of Arms, Pall Mall Press Yay., Londra, 1966, s. 36.
- (18) Sir Harry Luke, Cyprus under the Turks 1571-1878, Londra, 1989, s. 21.
- (19) 1571 tarihinde adanın Osmanlı tarafından fethedilmesinin hemen ardından 1572 tarihli Kıbrıs Mufassal Defteri ve Lefkoşa mahkemesi tutanaklarında Lefkoşa'da yaşayan Ermeniler "Nikola Jorji, Arakil Toma, Hristoli Toma, Andriya Toma, Toma Vair, Yani Andon, Luvizo Istavriya, Yanni Istavriya, Piyero Nikola, Agobisi Konstandini, Dimitri Asapu, Gorail Mikail, Galyori Asuro, Solosu Kiryako, Nikola Hristofi, Sarkız Abdülkani, Luizo Kiryako, Galyori Konstantin, Kriyo Agobisi" olarak verilmektedir ve sayıları toplam olarak 19 kişidir. Kıbrıs Mufassal defteri, No 64, tapu ve Kadastro Arşivi, Ankara, s. 236'dan aktaran Akif Erdoğan, "Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar (1580-1640)", Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XVII, Sayı 1, Temmuz 2002, s. 2-3.
- (20) İlginç bir nokta ise adanın Osmanlılar tarafından fethi sürecinde Ermeni lağımçıların özellikle Mağusa surlarının aşılmasında yardımcı olduklarının da ileri sürülmesidir. John Julius Norwich, A History of Venice, Londra, 1983, s. 477.
- (21) Ahmet C. Gazioğlu, Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878, Cyrep Yay., Aralık 2000, Lefkoşa, s. 398-399. Ayrıca bkz. Panikos Panayi "Ethnic Minority Creation in Modern Europe: Cyprus in Context", Andrekos Varnava, Nicholas Coureas ve Marina Elia (Ed.), The Minorities of Cyprus; Development Patterns and the Identity of the Internal Exclusion, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle Upon Tyne, 2009, s. 16 ve Alexander Michael Hadjilyra, "The Multicultural Character of Cyprus", The Armenians of Cyprus, Mayıs 2009, Lefkoşa, s. 5. Burada belirtilen son kaynak ise Latince ve Maronitlerin aksine Ortodoks kabul edilen Ermenilerin dini inançları nedeniyle baskı görmediklerini, millet sistemi çerçevesinde bir ulus olarak tanındıklarını da belirtir.

özellikle Ermeni diasporası tarafından bugün başta Avrupa ülkeleri olmak üzere pek çok yerde desteklenmekte ve kamuoyunda bilgi kirliliği yaratılmaktadır. Bu dönemde adadaki Ermeniler bakırcılık, kalaycılık, demir ustalığı gibi el emeği isteyen işler yapmaktadırlar ve 17. yüzyıldan itibaren adaya İran Ermenileri de göç edince bu meslek gruplarına ipek tüccarlığı da eklenecektir. Aynı dönem içinde sürgün gönderilenler yanında kendi rızalarıyla Batı Anadolu Ermenileri de Kıbrıs adasına gelmeye başlamışlardır. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler “ehl-i zimmet” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde özellikle Büyük Han ve Kumarcılar Hanı’nda çok sayıda Ermeni tüccar bulunmaktadır. Bu arada Anadolu topraklarından adaya göç edenler arasında Niğde’de Ermeni mahallesinde yaşayan iki Ermeni ve Rum mahallesinden de iki Rum bulunmaktadır. Niğde’nin Ermeniyen mahallesinden Bahtiyar bin Hüdaverdi ve Hüdaverdi bin Geslek bu şekilde defterlere kaydolurlar ve aynı şekilde 2 Rum da onlara kefil olmuştur.²² Aynı şekilde yine Rum mahallesinden Nikolo bin Ayvaz ve Sarı bin Ayvaz isimli Rumlar da kürekçi olarak iskân defterlerine kaydolmuş ve kendilerine Kirekos bin Ahmed ve Samid bin Tanrıvermiş kefil olmuştur. Adanın fethiyle beraber söz konusu bu “zimmetlenmiş” insanlar da kendilerine verilen haklarla huzur içinde yaşamışlardır. Osmanlı dönemi hiçbir zaman Ermeniler açısından kaba ve baskıya dayalı bir zulüm dönemi olmamış ve dengeli, hoşgörülü ve uyumlu bir yönetim sistemiyle Ermenilerle Türkler adada güzel komşuluk hayatının örneklerini vermişlerdir. Vergilerini vermek ve hizmet mükellefiyetlerini yerine getirmek şartıyla adada kendi dillerini konuşma konusunda hiçbir sıkıntı çekmeyen, kendi dillerinde Osmanlı makamlarına problemlerini aktarmakta bir mahzur görmeyen bu insanlar ayrıca kendi dini örgütlenmeleri içinde ibadetlerini de yapabilmişlerdir. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler “ehl-i zimmet” olarak adlandırılmaktadır. Adanın fethiyle beraber söz konusu bu ”zimmetlen-

miş” insanlar da kendilerine verilen haklar çerçevesinde huzur içinde yaşarlar. Osmanlı dönemi hiçbir zaman Ermeniler açısından kaba ve baskıya dayalı bir zulüm dönemi olmaz. Dengeli, hoşgörülü ve uyumlu bir yönetim sistemiyle Ermenilerle Türkler aynı adada güzel komşuluk hayatının örneklerini verir. Vergilerini vermek ve hizmet mükellefiyetlerini yerine getirmek şartıyla adada kendi dillerini konuşma konusunda hiçbir sıkıntı çekmeyen, kendi dillerinde Osmanlı makamlarına problemlerini aktarmakta bir mahzur görmeyen bu insanlar ayrıca kendi dini örgütlenmeleri içinde ibadetlerini de yapabilmektedirler. Özellikle sözde “Ermeni Soykırımı” konusunun Batılı bazı ülkeler tarafından ön plana çıkarılması neticesinde, Rum ve Yunan kamuoyunda Ermenilere karşı Türkler tarafından yıllar önce haksızlıklar yapıldığı iddiası ileri sürülür; ancak bu iddiaların kaynağında Osmanlı’nın fetih hareketi döneminde Ermenilerin Türk askerlerine yardımcı olma ya çalışmaları ve bunun neticesinde Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlarda oluşan tepki vardır. Bu duruma tepki gösterenler ise sadece Rumlar olmuştur;²³

“...Rumlardan sonra, kasabanın küçük bir Ermeni kolonisi vardı. Bugün sevgili Hüseyin Uskuri’nin çalıştırdığı dükkânın yerinde, Lefke’nin en popüler Ermenisi olan Agop ile ağabeyi Tomas’ın manifaturacı dükkânları vardı. Anneleri Varteni Hanım, (beyaz saçlı, ak yüzlü, hep karalar giymiş, ağzı bol altın dişle dolu yaşlı bir kadın) her ikindi giyinir kuşanır, koluna çantasını takarak, misafirlik turlarına çıkardı. Genizden gelen bir doğu Anadolu ağzıyla, mükemmel Türkçe konuşurdu. Zaten iş Türkçeye geldiğinde, Agop’un da bizden farkı yoktu. Yalnız Tomas’ın Lefkoşa’da oturan karısı ve çocukları Lefke’ye geldikleri zaman farklı bir dil konuştuklarını anımsamaktayım. Artık Ermenice miydi konuştukları lisan, yoksa basbayağı Rumca mı orasını bilemem... Unutmuşum... Atnis Hanım ve Ni-

(22) M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs’ın Türkler Tarafından Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü”, Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1991, s. 48.

(23) Nazım Beratlı, Lefke Sevgilim, Işık Kitabevi Yay., Nisan 2002, Lefkoşa, s. 25.

şan, aklımda kalan diğer Ermeniler... Nişan'ın burnunda, koca bir Şark Çabam izi vardı ve bundan dolayı 'Burnu Yenik Ermeni' diye anılırdı. Sanırım ki bunlar, 1915 olaylarında Anadolu'yu terk edip adaya göçmüş babsız insanlardı. Ermeniler de bir bakıma Lefke'nin yerlileriydiler... Bir de yerli olmayıp da kasabada yaşayanlar vardı... Şaşılacak şey, Lefke'de Ermeniler, Rumlardan çok Türklerle düşer kalkar, lafı özellikle açılmadıkça Anadolu'da olanlardan söz etmez, bize karşı herhangi bir düşmanca tavırlarına rastlanmazdı. Yoksa öyle değildi de ben mi öyle anımsıyorum? Ama rahmetli babamın ölümünden bir yıl önce İngiltere'ye gittiği dönemde, Agop'un saatler harcayarak gidip onu görüp hasret gidermesine bakarsak galiba aklımda kalanlar yanlış değil..."

İngiltere Sömürgeler Bakanı Chamberlaine de adaya Ermenilerin yerleştirilmeleri konusunda "...Ermeniler, adadaki Kıbrıslı Hıristiyanlar tarafından da sevilmemektedir. Bu nedenle burada Ermeni göçmenlerden bir koloni oluşturulması toplum tarafından olumlu karşılanmayacaktır."²⁴ demektedir. Gerek konuyla ilgili arşiv kaynakları, gerekse Ermenilerle sosyal hayatı paylaşmış Türklerin ifade ettikleri, Ermenilerin hiçbir dönemde baskı ve haksızlığa uğramadıklarını, aksine Türklerle son derece uyumlu ve ahenkli bir hayat sürdürdüklerini göstermektedir. Osmanlı yönetim sistemi çerçevesinde farklı dinlere mensup insanların huzur, barış ve ahenk içerisinde yaşayabilmelerini sağlayan toplumsal özerklik bağlamında bu "millet sistemi" çerçevesinde Ermeniler de eğitim, din, sosyal hayat alanında kendi dini kurumları ve bunların kurallarına uygun olarak yaşamaya devam ederler. Yıllar boyu Rumlardan çeşitli alanlarda eziyet ve sıkıntı görmüş olan Ermeniler, Türklerle beraber bir hayatı tercih etmiş ve komşuluk ilişkileri geliştirmiş ve cemaatler arasında evlilikler de olmuştur. Bu dönem bu insanların bağ, bahçe, tarla ve arazilerinde de Türklerle ve Rumlarla birlikte çalışmaya devam ettikleri bir dönem olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde boşanmalar da karşılıklı

tespit edilen koşullara uygun olarak yapılmıştır. Komşuluk ilişkileri içinde aynı mahallelerde yaşayan ve dükkân açan bu insanlar emlak alışverişi de yapmışlardır. Lefkoşa'da Ali Ağa ve Osman Ağa, aynı kazadaki bir evi körükçü Bogos ve Bedros'a satarken, Debbağhane Mahallesi'nde Mehmed bin Mustafa da dükkânını Kazgancı Aaci Gavriyel'e 800 kuruşa satmıştır.²⁵ Yabancı gezginler de varlıklı Ermeniler ve Rumların sosyal hayatlarından çok etkilenmişlerdir. Osmanlı döneminin adada başlamasıyla beraber saray görevlileri arasında pek çok Ermeni de yer almaya başlar. Bu Ermeniler arasında ilk etapta saray tercümanları gelir. 1821 Yunan İhtilali'nin başladığı döneme kadar görev yapan ve Türkçe, Rumca ve İngilizce bilen bu tercümanlar vergi işleri, Osmanlı hükümeti ile Kıbrıs Beylerbeyi arasındaki yazışmaları çeşitli ayrıcalık ve haklarla donatılmış olarak yerine getirir. Bu tarihten sonra bu Ermeni tercümanlar, sadece tercüme faaliyetleri yaparlar ve devlet kademelerine müdahalede bulunmaları engellenir.²⁶ Osmanlı döneminde sarayda Türkçe, Rumca ve İngilizce bilen saray tercümanı olarak Ermeniler de çalışmaya başlamıştır.²⁷ 1821 Yunan İhtilali'ne kadar görev yapan bu tercümanlar vergi işleri, Osmanlı hükümeti ile Kıbrıs Beylerbeyi arasındaki yazışmaları çeşitli ayrıcalık ve haklarla donatılmış olarak yerine getirmişlerdir. Bu tarihten sonra bu Ermeni tercümanlar, sadece tercüme faaliyetleri yapmışlar ve devlet kademelerine müdahalede bulunmaları engellenmiştir.²⁸ Emperyal güçlerin

(24) CO.67.101.21466'dan Salahi R. Sonyel'in New Cyprus dergisinde (Kasım 1986) yayımlanan makalesinden aktaran Gazioglu, op. cit., s. 399.

(25) Nuri Çevikel, Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası (1570-1960), 47 Numara Yay., Nisan 2006, İstanbul, s. 198. Beraber yaşama sanatını en güzel yansıtan bu insanlar arasında bazı problemler de yaşanmıştır. Örneğin 1800'lü yıllarda Lefkoşa'da Serkiz ve Artin isimli iki Ermeni kardeş, bazı Müslümanların mallarına haksız yere zarar verdikleri ve gasp şikâyetiyle El-hac Hasan ve El-hac Mehmed tarafından İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Ibid.

(26) 1821 Yunan İhtilali döneminde adadaki "Frenkler, Maronitler ve Ermeniler" de dahil olmak üzere adada kesici aletlerin taşınması yasaklanır. Ahmet C. Gazioglu, Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878, Cyprus Yay., Aralık 2000, Lefkoşa, s. 330 ve 358.

(27) 1900'lü yılların başında İngiliz sömürge yönetiminin Türkçe tercümanlığını yapan H. A. Ütücüyan da bu tercümanlardan birisidir. Ahmet An, "Kıbrıs Ermenileri" Tarih ve Toplum, Ekim 2000, Sayı 202, s. 30.

(28) 1821 Yunan İhtilali döneminde adadaki "Frenkler, Maronitler ve Ermeniler" de dahil olmak üzere adada kesici aletlerin taşınması yasaklanır. Gazioglu, op. cit., s. 330 ve 358.

kışkırtmalarıyla birlikte Osmanlının “millet-i sadıkası” olan Anadolu Ermenilerinde yavaş yavaş huzursuzluklar başlarken²⁹ 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu sonrasında Ermeniler ilk defa temsil imkânı bulurlar ve İstanbul’dan atanan kaymakamın başkanlık ettiği Divan’a Ermeniler ve Maronitler de bir temsilci göndermeye başlarlar.³⁰ 17. yüzyılda adada ipek ticareti yapmak isteyen İran Ermenileri de görülmeye başlanır.³¹ Bu dönemde ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı bölgelerinden ve kendi rızalarıyla adaya yerleşen Ermeni aileler de söz konusudur.

J. M. Kinneir’in verdiği 1814 tarihli bir sayıma göre Lefkoşa’da 2.000 Müslüman aile, 1.000 Rum Ortodoks aile, 40 Ermeni ve 12 Maronit başpiskoposluğa rapor edilmiştir.³² 1841 yılında Kıbrıs Valisi olan Talat Efendi’nin verdiği bilgilere göre adada 75-76.000 Rum, 32-33.000 Türk, 1.200-1.300 kadar Maronit, 50 kadar Avrupalı Roman-Katolik ve 150-160 civarında da Ermeni yaşarken, 1881 tarihinde yapılan sayımda Ermenilerin nüfusu 154 olarak belirlenmiştir.³³ Bu Ermenilerin ada sathına dağılımı ise Lefkoşa’da 88, Orini (Dağ)’de 5, Değirmenlik’te 2, Mağusa’da 1, Limasol’da 6, Larnaka’da 14, Baf’ta 1, Girne’de 37 Ermeni olmak üzere toplam 154’tür. Kıbrıs’ta İngiliz idaresinin başlamasının hemen üçüncü yılında 4 Nisan 1881 tarihinde yapılan sayımda ise Lefkoşa’nın nüfusu 11.513 kişidir ve bu sayının 5.653’ü Rum Ortodoks, 5.397’si Müslüman, 181’i Rum Katolik, 78’i Maronit, 22’si Yahudi, 88’i Ermeni Gregoryan, 94’ü İngiliz Protestan Kilisesi üyesidir.³⁴ Kıbrıs’taki Ermenilerin sayısı 1921 yılında 1.197 iken bu sayı 1931 yılında 3.337’ye yükselir.

Ermeni Manastırları ve Osmanlı Yönetimi

Kıbrıslı Ermeni hukukçu ve şair Nubar Maksutyan da değişik dönemlerde yayımladığı makalelerde adada Türk hoşgörüsü üzerine örnekler vererek “Türklerin Hıristi-

yanlara gösterdiği engin hoşgörüyü” vurgulamaktadır. Ayrıca, “Türklerin yabancı dinlere olan saygısını dile getirerek Türk yöneticilerin gereksinim duymadıkları Latin kiliselerini Venedik dönemindeki gibi ahır, ambar, depo vs. gibi amaçlarla kullanılmaması ve sadece dini amaçlara hizmet etmesi koşuluyla adadaki Hıristiyan toplumlara verdiğini” belirtir. Örneğin Lefkoşa’nın 9 Eylül 1570 tarihinde fethedilmesinden hemen sonra Lefkoşalı Ermeniler, Kıbrıs Beylerbeyi Muzaffer Paşa’ya başvurarak Notre Dame de Tyre kilisesinin kendilerine verilmesini talep eder. Venedikliler tarafından yıllarca tuz ambarı olarak kullanılan Notre Dame de Tyre kilisesi de Ermenilere devredilir. “Bakire Meryem Tortosa” adıyla da bilinen kilise Ermenilerin elinden alınmış ve tuz ambarı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Durumu II. Sultan Selim’e aktaran ve kilisenin kendilerine iade edilmesini isteyen Ermenilerin bu talebi üzerine 5-15 Mayıs 1571 tarihini taşıyan bir padişah buyruğu hazırlanır ve Kıbrıs Valisi Muzaffer Paşa’ya

5

(29) Meral Demiryürek, “II. Meşrutiyet Devrinde Ermeniler Üzerine Üç Piyas”, Modern Türkülük Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2009, s. 109.

(30) Ahmet An, Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar, Kıvılcım Yay., No.5, Ağustos 1999, Lefkoşa, s. 24.

(31) M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XVII, Sayı 1, Temmuz 2002, s. 3.

(32) C. D. Cobham, Excerpta Cypria, Cambridge, 1908, s. 190’dan aktaran Ronald C. Jennings, “Lefkoşa”, Kıbrıs; Doğu Akdeniz’de Bir Osmanlı Adası, (Yayına Hazırlayan M. Akif Erdoğan), Galeri Kültür Yay., Temmuz 2010, Lefkoşa, s.139.

(33) Bu Ermenilerin ada sathına dağılımı ise Lefkoşa’da 88, Orini (Dağ)’de 5, Değirmenlik’te 2, Mağusa’da 1, Limasol’da 6, Larnaka’da 14, Baf’ta 1, Girne’de 37 Ermeni olmak üzere toplam 154’tür. Alexander Michael Hadjilyra ise aynı tarihte Kıbrıs adasındaki Ermeni nüfusunu 154 yerine 20 kişi fazla olarak 174 olarak vermektedir. 10 yıl sonrasında ise bu nüfus 280 olmuş, 1901 yılında 517, 1911 yılında ise 558’e çıkmıştır. Öte yandan 27 Mayıs 1896 tarihli bir Osmanlı belgesinde “...Kıbrıs cezaresinde içtima eden Ermenilerin adetleri iki bine baliğ olduğu” belirtilmektedir. Bu durum Kıbrıs adasında yaşayanların dışında özellikle çeşitli olaylara karşın Ermenilerin de saklanmak, eğitim görmek, örgütlenmek gibi çeşitli sebeplerle adaya geldiklerini göstermektedir. Örneğin 21 Ağustos 1896 tarihli bir başka belgede de “...Ermeni erbabi ihtilaline mahsus olmak üzere zeytinyağı fiçları derununa dinamit ve humbara memlu gaz tenekeleri vaz olunarak bunların Kıbrıs ve sair tarik ile Dersaadet’e ithal edilmekte olduğu haber alınması üzerine...” denilmektedir. Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 1993, s. 279’dan aktaran İsmail Şahin, a.g.m., s. 70. Ayrıca Bkz. Alexander Michael Hadjilyra, The Armenians of Cyprus, Kalaydjian Foundation, Lefkoşa, 2009, s. 20. Ronald C. Jennings, a.g.m., s. 140. Kıbrıs’taki Ermenilerin sayısı 1921 yılında 1.197 olup, bu sayı 1931 yılında 3.337’ye yükselmiştir. Söz konusu 2.180 kişilik veya %182.14’lük artış özellikle 1922-1928 döneminde yaşanan mülteci akınıyla doğru orantılıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haşmet Muzaffer Gürkan, Bir Zamanlar Kıbrıs’ta, Galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 1996, ss. 33-34 ve 91.

(34) Ronald C. Jennings, a.g.m., s. 140

gönderilir. Buna göre "...araştırılıp eğer camiye yakın değilse içerisindeki tuz tamamen boşaltılınca batıl ayinlerini yapmak üzere yine Ermenilere verilmesi"³⁵ kararlaştırılır.³⁶

Girne yakınlarındaki Alevkayası bölgesinde Plataniotissa ormanlık alanında bulunan kilisenin yanındaki Soup Megar (Sourp Magar) adlı Ermeni manastırına da Muzaffer Paşa'ya gönderilen 27 Nisan-25 Mayıs 1571 tarihli fermanla vergi muafiyeti tanınır. Böylece Soup Megar manastırı 1642 yılından itibaren her türlü vergiden muaf tutulur. Deprem sonrasında yıkılan bu manastır 1811-1814 döneminde tekrar inşa edilir ve 1895 yılında Lefkoşa Ermeni Öksüzleri Fonu tarafından devralınarak yaz kampı olarak kullanılmaya başlanır. Söz konusu bu manastır da halen Türk tarafında kalmakla beraber bakımsız bir haldedir. 1881 yılında bu manastır yanına Ermeniler tarafından Aziz Georgios Attalı/Attalias, Antalyalı Ay. Yorgi veya 18. yüzyıl sonlarına kadar bir Maronit köyü olduğu iddiasından yola çıkarak Adalya adıyla da bilinen yeni bir kilise inşa edilmesine de müsaade edilir. Ermeniler bu karara o kadar çok sevinirler ki inşa edilen kilisenin girişine astıkları mermer bir levha üzerine Osmanlı tuğrasıyla beraber padişahın ismini de yazdırırlar. Deprem sonrasında yıkılan bu manastır 1811-1814 döneminde tekrar inşa edilir ve 1895 yılında Lefkoşa Ermeni Öksüzleri Fonu tarafından devralınarak yaz kampı olarak kullanılmaya başlanır. Söz konusu bu manastır da halen Türk tarafında kalmakla beraber bakımsız bir haldedir.³⁷ Manastırın söz konusu harap ve bakımsız durumu bugün de geçerliğini aynı şekilde korumaktadır.³⁸

Kıbrıs'ta İngiliz İdaresi

Doğu Akdeniz ve çevresi, Ortadoğu ve Hindistan'daki çıkar ilişkileri ve politikası açısından stratejik öneme haiz Kıbrıs adasının İngiltere açısından tek kusuru, Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmasıdır. 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Andlaşma-

si³⁹ sonrasında Rusların ilerlemesini önlemek amacıyla İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım talebinde bulunmuş⁴⁰ ve Kıbrıs'ın geçici olarak kendisine devredilmesini istemiştir.⁴¹ 4 Haziran 1878'de⁴² Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve İngiliz Elçisi Ostan Henry Layard arasında Yıldız Sarayı'nda iki maddelik nihai anlaşma imzalanmış⁴³ ve yıllık 92.986 Sterlin icar karşılığında Kıbrıs "mader-i aslisinden ve ağuş-i şefkat ve merhametten" ayrılıp İngiltere'ye verilmiştir. Ancak İngilizler bu parayı da Kıbrıs'tan toplayıp ödemiştir.⁴⁴ İngiltere'nin stratejik güvenlik hattını Kıbrıs merkezli olarak Akdeniz'e çekmesi ve masraflı, riskli ve gereksiz olduğu düşüncesiyle Ruslar karşısında Osmanlıları desteklemekten vazgeçerek savunma ve güvenlik hattını daha güneye çekmesinin ardından Kıbrıs adası hayati bir önem kazanır ve İngiltere bugün de devam ettirdiği bu stratejisine bağlı olarak Kıbrıs adasını ele geçirir. Bu durum şüphesiz uzun vadede Osmanlı İmparatorluğu açısından güvenlik zafiyeti de yaratacaktır. Yapılan anlaşmanın "Padişah Anadolu'daki Hristiyan tebaasıyla diğer ahalinin himayesi için bu bölgenin idari şeklinde ıslahat yapılacağına dair İngiltere'ye söz vermektedir."⁴⁵ hükmüne paralel olarak özellikle Anadolu'nun dört bir yanında ortaya çıkmaya başlayan Ermeni olayları karşısında İngiltere Osmanlı dev-

(35) Tuncer Bağışkan, a.g.m., s. 31.

(36) Tuncer Bağışkan'ın yazısından aktaran <http://www.yeniduzen.com/Ekler/adres-kibris/112/lefkosa-arabahmet-mahallesi/512>

(37) Maria Şirin'den aktaran Sevgül Uludağ, Yeraltı Notları, 21 Eylül 2005. www.stwing.upenn.edu.

(38) <http://haberkibris.com/icine-dogdugum-lefkosa-kibrisin-yabancilari-ve-ermeniler.2014-04-27.html>.

(39) Mufassal Osmanlı Tarihi, 6.Cilt, İstanbul, 1963, ss. 3224-3227; Barış Özdal, "Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, Sayı 8, Ağustos 2006, ss. 109-119.

(40) Colin Thubron, Journey Into Cyprus, Middlesex, 1986, s. 217.

(41) Uluslararası İlişkiler Ajansı, Kıbrıs Gerçeğinin Bilinmeyen Yönleri, İstanbul, 1992, s. 24. Barış Özdal, "Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları İtibarıyla Ermeni Sorunu", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, Sayı 8, Ağustos 2006, ss. 109-119.

(42) İbrahim Artuç, Kıbrıs'ta Savaş ve Barış, Kastaş Yay., İstanbul, 1989, s. 31.

(43) Achille Emilianides, Histoire De Cyprus, Paris, 1963, s. 90.

(44) Salahi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı?", Belleten, Cilt XLII, Sayı 165-168, 1978, s. 741.

(45) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri II (1891-1893), Ankara, s. 129'dan aktaran İsmail Şahin, "Ermeni Olayları Sırasında Kıbrıs Adasının Rolü (1878-1900), Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 8, Sayı 31, s.62.

leti üzerinde diplomatik baskı uygulamaya başlarken ayrıca Kıbrıs adası Ermeniler açısından Anadolu'ya yönelik lojistik destek merkezi olarak da kullanılmaya başlanır.⁴⁶ 7 Kasım 1893 tarihinde Viyana Büyükelçiliği tarafından Hariciye Nazırı Said Paşa'ya gönderilen yazıda "...Trieste'de satılığa çıkarılan 240.000 Waenzl tüfeğiyle 30.000 fişek konusunun başkonsolosluk aracılığıyla veya özel bir ajan tarafından takibata aldırılmamı bildiren 26 Ekim tarih ve 235 hususi numaralı yazınızı ekleriyle beraber aldım. Türkiye'ye dışarıdan silah sokulduğu iddialarının kaynağına ulaşıldı ve muhtemelen Kıbrıs yoluyla Adana ve Konya'ya silah sokulduğu katiiyet kazandı."⁴⁷ denilmektedir. Bu noktada Kıbrıs adasının nüfusunun 1881-1911 sürecinde 174'den 558'e çıkmış olması ise stratejik bir değerlendirmeye göre Anadolu'da ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarıyla ilgili olarak bunların Kıbrıs adasında saklanması, yardım ve yataklık edilmesi noktasında önemsiz olarak kabul edilmekte, İngiltere'nin desteği olmadan Anadolu'da çeşitli olaylara karışmış Ermenilerin Kıbrıs'ta saklanması veya Kıbrıs üzerinden silah ve lojistik destek sağlanmalarının da imkânsız olduğu yönündedir. 1897 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'dan Kıbrıs'a giden Ermenilerle ilgili olarak bazı tespitlerde bulunur;⁴⁸

"Limasol: Burada başka yerlerden gelen 200 Ermeni vardır ve bunların tamamı Hınçak ve diğer cemiyete mensuptur. Cemiyetin başkanı kuyumcu Osepyan'dır ve Londra'ya bağlıdır.

Larnaka (Tuzla): Buraya dışarıdan (çoğu Urfa'dan) 160 Ermeni gelmiştir. Bunlar diğer cemiyetler ve Taşnak'a üyedir. Resileri Antepli Agop Berkeryan'dır. Berkeryan Londra ile şifreli olarak haberleşmektedir.

Lefkoşa: Burada 200'ü yerli, 400'ü başka yerlerden gelen 600 Ermeni vardır. Bunların çoğu Urfa, Diyarbakır ve Anteplidir. Az sayıda Zeytunlu ve İskenderunlu da vardır. Anteplilerden Smoil fişek imali ile uğraşmaktadır.

Mağusa: Burada az sayıda yerliden başka diğer yerlerden gelmiş 60 kadar Ermeni vardır.

Bunların reisi eğitimini Londra'da almış olan Sivashlı Can (Diran)'dır..."

Kıbrıs adasının Ermeniler tarafından bir üs olarak kullanılmasının önüne geçilemek ve adada olup bitenleri öğrenebilmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu tarafından Kıbrıs adasının Tuzla (Larnaka), Mağusa, Limasol ve Girne liman kentlerine hafiyeler gönderilmesine karar verilir. Adanın dört bir yanında görev yapan bu hafiyelerin verdikleri bilgiler doğrultusunda adada Tuzla İskelesi'nde 80, Lefkoşa'da 270-300, Değirmenlik'te 600-700, Girne'de 100 ve Limasol'da 30-40 olmak üzere 1.200 civarında Ermeni bulunduğu tespit edilir⁴⁹, ayrıca Kıbrıs'ta Ermenilerin özellikle Anadolu eksenli olarak yaptıkları çalışmalar da gün ışığına çıkartılır;⁵⁰

"a. Ermeniler Kıbrıs'ı karargâh gibi kullanmakta olup buradan Anadolu ve Suriye'ye silah ve mübimmat sevkiyatı yapılmaktadır.

b. Kıbrıs'ta bulunan Ermenilerin birçoğu Yunan pasaportu taşımaktadır.

c. Ermeniler Kıbrıs'ta fişek, dinamit imal etmektedirler. Ayrıca Lefkoşa yakınlarında bulunan manastırda silah talimi yapmaktadırlar. Bu durumdan yerel hükümet haberdar edilmesine rağmen sessiz kalmaktadır.

d. Ermenilerin Türkiye'den kaçışlarına İngiliz ve Fransız vapur kabvecileri yardım etmektedir. Kaçaklar tebdili kıryafet yoluyla gemici kıryafeti giyerek vapurlara alınmaktadırlar.

e. Urfa'da veya sair yerlerde 'Katledildi.' denilen Ermenilerin birçoğunun Kıbrıs'ta olduğu tespit edilmiştir.

f. Kıbrıs'ta Beyrut'tan gelen bir Ermeni tarafından Ermeni tarihi adında bir kitap dağıtılmıştır."

Ermenilerin adaya kaçış noktalarında çıktıkları seyahatlerinde ilk görünene ise genel-

(46) BOA.Y. MTV.143/18, Hicri 9 Muharrem 1314'den artakan Songül Ulutaş, a.g.m., s. 89. Ayrıca Bkz. İsmail Şahin, a.g.m., s. 62.

(47) İsmail Şahin, a.g.m., s. 65.

(48) Nejla Günay, a.g.m., s. 124.

(49) Songül Ulutaş, a.g.m., s. 88 ve 90.

(50) İsmail Şahin, a.g.m., s. 77.

likle ticaretle uğraşan tüccarlar gibi davranmaları, inançları nedeniyle Kudüs'e ziyaret edecek olmaları veya himayesine girdikleri konsoloslar vasıtasıyla onların hizmetkârlarıymış gibi aldatıcı bir tavır ve kimlik kullanmalarıdır.⁵¹ Bu dönem Kıbrıs adasının aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerine de ev sahipliği yaptığı bir dönemdir ve Amerikalıların American Board of Commissioners for Foreign Missions'a bağlı olarak adada 3 misyoner görev yapmaktadır.⁵² Aynı dönemde İngiltere de Kıbrıs'ta açtığı Ermeni okulu vasıtasıyla Protestanlık mezhebinin yayılmasına öncülük ederken kendisine bağlı Ermeni gençler yetiştirmeyi de amaçlamaktadır. Burada yetişen Ermeni gençler arasında daha sonra Anadolu'ya geçerek karışıklıklar çıkarımlar da bulunmaktadır.⁵³

Kıbrıs'a gönderdiği hafiyeler vasıtasıyla adada olup bitenleri çok yakından takip eden Osmanlı İmparatorluğu bunlarla ilgili çok ciddi kayıtlar da tutmakta ve burada görevlendirdiği memurlarının da aynı ciddiyetle görev yapmalarını istemektedir. Ermenilerin adada açtıkları Taşnak, Hınçak ve Terveşak örgütlenmelerinin kontrol edilmesi, örneğin polis Lütfi Efendi'nin nişan ile taltif edilmesi, Asaf ve Osman Nuri Efendi'nin gayretleri yanında 8 Nisan 1908 tarihli bir arşiv belgesine göre Kıbrıs'tan kaçak yollarla Anadolu'ya gelen ve yakalanan Ermeni firarilerin fotoğraflarının çekilerek adaya iade edilmeleri bütün imkânların seferber edildiğinin göstergesidir.⁵⁴ Ermenilerin adada açtıkları Taşnak, Hınçak ve Terveşak örgütlenmelerinin yanında Abday Habun⁵⁵ adında bir komite ve Ermenilerin tarım, ticaret ve ziraatle uğraşmaları için faaliyet gösteren Muhibbanı Cemiyeti'nin merkez komitesi de Kıbrıs adasında bulunmaktadır. Öte yandan 1896 ayaklanmalarında ölen Ermenilerin eşlerinin Kıbrıs adasına getirilmeleri amacıyla da Ermeni Mülteciler Fonu Komitesi (Armenian Refugees Fund Committee) kurulur.⁵⁶ Bayan Sheldon Amasi, Dr. Charlotte Hall ve Madam Rice tarafından 1896 yılı Eylül ayında Limasol'da bir düşkünler evi açılmasının ar-

dından bu yurt daha sonra Larnaka'ya taşınmak zorunda kalacaktır. Buranın ilk misafirleri ise İstanbul yanında Bitlis ve Antep'ten gelen 200 Ermeni olacaktır. Kıbrıs Yardım Fonu Komitesi (Cyprus Relief Fund Committee) ise 500 lira sermayeyle 100 dönüm arazi almış ve buraya yerleştirilen aileler vasıtasıyla ipek böceği yetiştiriciliği öğrenmek maksadıyla da bir okul açmıştır. Bu okulun mezunları arasında 60-70 civarında Ermeni de bulunmaktadır. Doğu Akdeniz ve Kolonyal Birliği/Derneği Komitesi (Eastern and Colonial Association Committee) ise Kıbrıs'ta tarımla uğraşan Ermenilerle göçmenlerin ekonomik durumlarını düzeltmek maksadıyla kurulmuş bir başka kuruluştur. Bu dönemde çeşitli Avrupa ülkelerinde Ermenilere yönelik olarak çeşitli yardım komiteleri oluşturulur ve Kıbrıs'ta yeni iş ve istihdam imkânları yaratmak üzere faaliyetlere hız verilir. Bu kapsamda Melincan tarafından Girne ve Lefkoşa'da Ermeniler için iş imkânları yaratılırken kalabilecekleri binalar da tesis edilmeye başlanır.⁵⁷ Merkezi Londra'da bulunan ve Minas Tcharez tarafından kurulan İngiliz Hınçak Ermenileri Derneği (British Armenian Association) ise "Osmanlı Devleti'nin gücünün az olduğu yerlerde eşkıya çeteleri oluşturup Osmanlıların Ermenilere zulüm ve işkence yaptığına Avrupalıları inandırmaya çalışmak"⁵⁸ üzerine kurulu bir strateji takip etmektedir. Bu derneğin Kıbrıs'taki başkanı ise Mağusa'da avukatlık yapmakta olan ve adadaki Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtma görevini yerine getiren Sivaslıyan isimli bir Ermeni'dir.⁵⁹ Burada soyut olarak

(51) BOA.DH. TMIK. M.8/73 Hicri 19 Muharrem 1314'den aktaran Songül Ulutaş, "Çukurova Bölgesi Ermeni Olaylarında Kıbrıs'ın Rolü, III. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 18-20 Ekim 2012, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara, s. 87

(52) Uygur Kocabaşoğlu, Anadolu'daki Amerika; 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İstanbul, 1991, s. 63'den aktaran Nejla Günay, a.g.m., s. 120.

(53) Mim Kemal Öke, Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923, İz Yay., İstanbul, 1996, s. 153'den aktaran Nejla Günay, a.g.m., s. 120.

(54) İsmail Şahin, a.g.m., s. 77-78.

(55) Songül Ulutaş, a.g.m., s. 88.

(56) Nejla Günay, a.g.m., s. 120.

(57) BOA. A. MTZ.KB. 2/42. Hicri 18, Muharrem 1315, Y. A. HUS. 394/32, Hicri 11 Zil-ka'de de 1316'dan aktaran Songül Ulutaş, a.m., s. 89.

(58) Nejla Günay, a.g.m., s. 121.

(59) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı, 24/35, lef 1 (1328 C 2/ 8 Ağustos 1905)'den aktaran Nejla Günay, a.g.m., s. 121.

bahsedilmesi gereken bir diğere önemli husus ise 15 Kıbrıs Ermeni'sinin 1897 Türk-Yunan Savaşı'na katılmasıdır.⁶⁰ Bu dönemde adada yaşayan Ermenilerden belki de kayda değer en önemlilerden birisi olarak Artin Keşişyan ortaya çıkar;⁶¹

‘Adanın İngilizler tarafından işgalinden dört sene evvel Kayseri’den Artin Keşişyan isminde 18 yaşlarında bir Ermeni genci, tarakçılık ve kürkçülük işlemek arzusuyla Lefkoşa’ya gelerek Bay Salabi Ali Rıza’nın şimdiki dükkânının köşesindeki ufak dükkânı icar ederek işe başlar. O zaman hocalar ile eşraf kışın kürk giymekteydiler. Kadınlar ise uzun saçlı olduklarından fildişinden tarak kullanmaktaydı. Genç Artin’in dükkânının karşı tarafı bazı eşrafın her sabah kabvelerini içtikleri Yorgancıbaşı Ahmet Ağa’nın dükkânı idi. Bu dükkân sebebiyle genç Artin kürk tamirinden kazanç temin etmekte idi. Bu kazancın ve Türk cemaatinin hüsnü teveccübünü kazanmak arzusuyla fıkardan çarşı gece bekçisi (Pazvant) Cezar Ağa’nın oğlu Hasan’ı yanına alarak ona ilk mektep tahsili ile o zamanın yüksekokulu olan ve Türkiyeli Abdurrahman Efendi isimli başmuallimi zamanında Mekteb-i Rüştîye’den de mezun oluncaya kadar ona yardımda bulunduğu gibi boş saatlerinde Hasan’a tarakçılık sanatını öğretir. Tarakçılığı öğrenen Hasan’a Eski Kadınlar Pazarı’nda Tüccarbaşı Fuad Efendi’den on kuruş kira ile bir dükkâncık açarak Hasan’a bir kazanç dolabı kurar... Muallimlerin maaşı da Evkafı Mabuta’dan ödenmekte idi. Genç muavinin maaşı ayda 30 kuruş idi. Bir yoklama esnasında başmüfettiş Mr. Spencer’in muavin Lisani Efendi’nin mektepte gösterdiği yenilik ve terakki üzerine başmüfettiş tarafından oranun aylığının 10 şiline yükseldiği kendisine bildirilir. Fakat Lisani Efendi on şilin olarak makbuzu imza eder ve baş muavin tarafından kendisine 30 kuruş verilir. Lisani Efendi’yi Hafız Senai Efendi hafız yetiştirdiğinden dolayı 30 kuruşa ses çıkarmaz. Fakat Lisani Efendi’nin Spencer tarafından takdir ve tahsim edildiğini çekemeyenler başmuallimi tabrik ederek aralarını açarlar ve Lisani Efendi mektepten el çeker. Kürkçü Ar-

tin Ağa, Lisani Efendi’nin Ömerye’de muavin olduğunu biliyordu. Artin Ağa bir gün Lisani Efendi’nin mektep zamanları dükkânının önünden geçmesinden şüphelenir ve onu dükkânına çağırarak, mektebe rahatsızlığı dolayısıyla gidip gitmediğini sorar. O da cevaben hocasıyla geçinemeyerek mektepten el çektiğini söyler. Artin Ağa ona, ‘Benim Hasan dükkânda çocuk okutuyor. Onunla teşrik-i mesai ederek münasip bir yer bulsanız, hem onun için, hem senin için iyi olur.’ diyerek Lisani Efendi’ye öğüt verir. Artin Ağa meseleyi Hasan Efendi’ye açar. Hasan Efendi de velinimetinin teklifini reddetmez. Şimdiki Avukat Fadıl Korkut Bey’in yazıhanesinin bulunduğu mevkide bir oda kiralayarak Numune-i Terakki Mektebini kurarlar.

O zaman İstanbul’daki en büyük kütüphane sahibi, Artin Ağa’nın amcası idi. Kütüphanenin ismi de şimdiki kadar devam eden Tefeyyüz Kütüphanesi idi. Artin Ağa da okulun kitaplarını amcasına yazarak temin eder. Mektebin teni kitaplarla tedrisata başlaması birdenbire halk arasında yayılır ve bina talebeye istisab etmez. Bir müddet sonra binaya bir dükkân daha ilave edilir. Bu bina da kifayet etmiyerek üçüncü bir oda ilave edilir. Bu bina da kâfi gelmediğinden mektep, Arap Ahmet Camii avlusundaki boş bulunan Arap Ahmet Mektebine nakledilir. Birkaç sene sonra bu binanın tehlike göstermesi üzerine mektep şimdiki Barclay binasının bulunduğu mahaldeki Tüccarbaşızade Hacı Derviş Efendi’nin kazinosuna nakledilir. Bu sırada şimdiki Haydarpaşa Okulu (Ayasofya Mektebi) binası inşa edildiğinden Numune-i Terakki Mektebi, Ayasofya Mektebine (1888 yılında) iltihak eder.”

Okulun Tarakçı Mektebi olarak eğitim faaliyetine başlaması sonrasında Tarakçı Hasan Efendi iki lira maaş karşılığında başmuallim, Hafız Lisani Efendi de bir lir maaşla ikinci muallimliğe getirilirler.⁶²

(60) Hadjilyra, op. cit., s. 15

(61) 13 ve 27 Ocak 1957 tarihli Hürsöz gazetelerinde M. Akif imzasıyla yayımlanan haberlerden aktaran Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s.138-141.

(62) Ahmet An, a.g.e., s.140.

Birinci Dünya Savaşı Dönemi Kıbrıs'ta Ermeniler

1909 Adana olayları sonrasında Anadolu'dan ayrılan Ermenilerin bir kısmı Girne ile Mağusa⁶³, büyük bir kısmı ise Larnaka limanı vasıtasıyla adaya göç ederek, farklı bölgelerde kendilerine yurt edinmişlerdir. Larnaka'dan karaya ayak basan Ermenilerin Dikelya bölgesinde yaklaşık 40 gün karantinada tutuldukları ve ondan sonra adaya girişlerine izin verildiği belirtilmektedir. Bu dönemde adaya gelen Ermeniler adada 8.000 kişilik bir nüfus oluşturarak Limasol'da Armenahor, Baf'ta Armenu, Mağusa'da Spathariko, Girne'de Kornokepos köylerini kurmuşlardır.⁶⁴ Adaya ikinci Ermeni göç dalgası 1915 Sevk ve İskânı döneminde özellikle İstanbul, İzmir ve Çukurova bölgesinden gelen Ermenilerle yaşanırken, bu dönemin hemen ardından 1921 tarihli Ankara Anlaşması neticesinde, özellikle Çukurova bölgesini tahliye eden Ermenilerin bir kısmı da adaya göç etmişlerdir. Bu Ermeni ailelerden bazıları daha sonra geri dönmeyerek adaya yerleşir.⁶⁵

Özellikle Çukurova bölgesini tahliye eden Ermenilerin bir kısmı da adaya göç eder. 1909-1922 sürecinde Ermenilerin bir kısmı sadece şans ve kısmetlerine bağlı olarak adaya gelirlerken bir kısmı ise adanın Anadolu'ya olan yakınlığından istifade etmek istemişlerdir. Üçüncü bir görüş ise bu Ermenilerin İngiliz yönetimi altında kendilerini çok daha güvende hissedecekleri yönündedir. Öte yandan Ekim 1916'dan itibaren özellikle Çanakkale Cephesi'nde esir alınan Türk askerleri de Gazi Mağusa'nın Karakol esir kampına getirilmişlerdir.⁶⁶ Bu esir kampının emniyeti ve güvenliği için Ermeni kampındaki Ermenilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Osmanlı saflarında çarpışırken esir düşen Suriyeliler ve Iraklı Araplar ile Ermeniler de bu kampa getirilmelerine rağmen, kamptaki zor şartlardan kurtulmak isteyen veya yapılan propaganda sonucu kandırılanlar İngiliz kampından ayrılarak Ermeni kamplarına getirilmişlerdir.⁶⁷

Bu iki dönem arasında da bir grup Ermeni'nin adaya gelmesi söz konusudur. Fransızlar tarafından 1916 yılında Mısır'da oluşturulan Ermeni Doğu Lejyonu'nun Kıbrıs'ta tekrar faaliyete geçirilmesi ve bu Ermenilerin Çukurova bölgesinde Türklere karşı kullanılması amaçlı girişimler sonrasında farklı yerlerden getirilen Ermenilerin önce Port-Said'de toplanması, daha sonra da aileleriyle Kıbrıs'a getirilmesi sağlanmıştır. İngilizlerin müsaadesiyle Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısında, meskenin olmadığı, su kuyuları bulunan yer seçilmiştir.⁶⁸ Ermeni kampının Karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına yakınlığı⁶⁹ ve iki kamp arasındaki bölgenin savaşın başlamasıyla beraber askeri eğitim alanı olarak kullanılması da Fransız ve İngilizlerin bu konuda işbirliği içerisinde olduklarını göstermektedir. İngilizlerin tek itirazı adaya Port-Said kampından Ermeni kadınların ve çocukların getirilmemesi konusundadır. Doğu Lejyonu Talimatnamesiyle⁷⁰ kampın faaliyete geçtiği ilk dönemde 200'er kişilik 6 Lejyon Bölüğü⁷¹ ve 160 Arap'tan oluşan mevcut daha sonra 5000'e ulaşmıştır.⁷² Ancak Fransız subayların,⁷³ Ermenilere sıcak davranırken Ermenilerin Trikomo (İskele) köyünü basıp soymaları ve bir İngiliz askerinin öldürülmesi gerginliği arttırmıştır.⁷⁴ Bu arada Fransız kamplarındaki Ermenilerin istihbarat, casusluk ve jurnalcilik çalışmaları adayı yaşanmaz hale getirmiştir.⁷⁵ Ayrıca Rumların Ermenilere yardım ederken Türk esir kampı-

(63) KTMA, Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve "Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor" başlıklı yazı.

(64) An, "Kıbrıs Türk Kültürü...", op. cit., s.14.

(65) 1908 Baf doğumlu İbrahim Bükai Baysoy'dan aktaran Zarfı Soybay, Kenan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan., Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları, 1992. KTMA.TK.061.1951.

(66) Ulvi Keser, Kıbrıs 1914-1923 Fransız Ermeni Kampları, İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü, Akdeniz Haber Ajansı Yay. No.17, Lefkoşa, 2000. s.11-89.

(67) ATASE, K.2680, D.210, F.1-31.

(68) ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-60, 1-61, 1-62, 1-63, 1-64, 1-65.

(69) ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-60, 1-61, 1-62, 1-63, 1-64, 1-65.

(70) Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", Milliyet Gazetesi, 21.6.1992.

(71) Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi-1, Ankara, Kasım 1991, s.99.

(72) ATASE, K.2680, D.210, F.1-24 ve ATASE, K.2680, D.210, F.1-3.

(73) ATASE, K.2680, D.210, F.1-4.

(74) Altay Sayıl, Kıbrıs Polis Tarihi, Lefkoşa, 1985, s.258.

(75) ATASE, K.2680, D.210, F.1-24.

nı taş yağmuruna tutmaları⁷⁶ üzerine İngiliz Yüksek Komiseri tek yetkilinin Valilik makamı olduğunu belirtmiş ve buraya sınırlamalar getirmiştir.⁷⁷ Bu Ermeni ailelerden bazıları daha sonra geri dönmeyerek adaya yerleşmişlerdir. Söz konusu bu Ermenilerin gelmesi sonrasında tercih ettikleri yerleşim bölgeleri ise Türk çarşılarına yakın yerlerdir. Böylece Türklerle Ermeniler Anadolu'dan sonra Kıbrıs'ta da bir arada yaşamaya başlamışlardır.

Daha sonraki dönemde ise Limasol, Larnaka, Mağusa, Lefkoşa ve Baf'ta yerleşmeye başlayan Ermeniler (artık muhasebeci, fırıncı, mobilya yapımcısı, saraç ve ayakkabı imalatçısı, halıcı, bakırcı, altın, bakır, demir ve teneke ustası olarak) sıradan insanlar değil, ekonomik ve sosyal hayatta (düğme, kumaş, deri, kâğıt, sabun ve yün üretimi yapan fabrikaların sahibi, gümüş, keten ve yün tüccarı, terzi, kuyumcu, avukat, doktor, diş hekimi, veteriner, sivil savunma uzmanı, müzisyen, hemşire, ressam, veteriner, fotoğraf sanatçısı, matbaacı, öğretmen, bankacı ve tercüman gibi mesleklerle) İngiliz idaresinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Kıbrıs adasındaki ilk çilingir, makinist, koltuk, tarak ve pul üreticisi, mobilya döşemecisi, saat üreticisi, Kıbrıs'ı sinemayla ilk tanıştıran kişi, pastırma, lahmacun ve lokma tatlısını adaya ilk getiren ve Kıbrıs mutfağına kazandıran kişiler de bu Ermenilerdir. Çalışmalarında gösterdikleri azim, istek ve kanun ve kurallara uyumları sonrasında İngiliz idaresi tarafından da kabul gören Ermeniler böylece bu dönemde çeşitli devlet işleri yanında polis olarak da görev alıp, iletişim işleri yanında demiryollarında da çalışmışlardır. Fransız bayrağı altında Filistin cephesinde, Mısır'da ve daha sonra da Anadolu topraklarında savaşa katılan ve hayatını kaybeden Ermeniler için Kudüs'teki Ermeni mezarlığında geniş bir alanda bir anıt yaptırılmıştır.⁷⁸ Böylece Port-Said'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla binlerce masum insanı katleden, Antep, Maraş, Urfa ve Adana'nın işgalinde İngiliz görevlilerin yar-

dımlarıyla Kıbrıs'tan gelip İskenderun yakınlarında karaya çıkartılan⁷⁹ ve Fransa bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla çarpışan, "bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini kesinleştiren"⁸⁰, Çukurova'nın Ermenileştirilmesi için zulümden çekinmeyen, Kıbrıs'taki bu kampın kurulmasında en büyük çabayı gösteren Albay Romieu'nun ifadesiyle "üstün nitelikli savaşçılar"⁸¹ olan ve Musa Dağı'ndan kaçıp Port-Said'de eğitilen "renkli askerlerden oluşan"⁸² Doğu Lejyonu'nu Fransız üniformasıyla Türkleri katletmek için kullanan, masum insanlara işkence yapıp Türk devlet memurlarını küçük düşüren⁸³, Çukurova'yı işgal eden Fransız ordusunun kanatları altında Türklere intikam almaya çalışarak belki de Fransa'yı araç olarak kullanan ve Fransa'ya çok pahalıya mal olan, Kıbrıs'ta basılan pek çok propaganda malzemesini Türkiye ve Ortadoğu'da dağıtan, posta, ulaşım ve güvenlik gibi stratejik öneme haiz konularda Kıbrıs'ta eğitilip Çukurova bölgesinde faaliyette bulunan, Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni çetelerine özellikle İngiltere'den temin edilen silahları Kıbrıs üzerinden sevk eden, Seferberliğin ilanından hemen sonra Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan⁸⁴ ve burada askerî eğitimden geçen Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar. Rusya'dan ABD'ye kadar pek çok ülkeden Ermeni gençlerini Kıbrıs'taki bu kampta toplamayı başaran ve "Ermenileri

(76) Ali Nesim, "Mustafa Nuri Efendi", Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 28.

(77) The Cyprus Gazette, 4 Temmuz 1915, Sayı 9020, Karar No 13067, The Cyprus Gazette, 3 Eylül 1920, Lefkoşa

(78) Mark Mathosian'dan aktaran a.g.k.

(79) Esat Uras, Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s. 607

(80) 22 Eylül 1919 tarihinde Sivas'tan Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Temsilciler Kurulu'nca 20, 3, 13 ve 12.nci Kolordu Komutanlıkları ve Adana, Antep, Maraş, Urfa Merkez Kurulları'na gönderilen genelge. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 183

(81) Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Orduları'nda Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", BTTD, Sayı 83-84-85, Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 73

(82) Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 69. Osman Olcay, a.g.e., s. 135-142. Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 45

(83) Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal'in 7 Aralık 1919'da Sivas'tan 15.nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği kişiye özel şifre mesaj. Ayrıntılı bilgi için bakınız; A. g. e. s. 319

(84) Gültekin Ural, Ermeni Dosyası, İstanbul, 1998, s. 308

maşa eden Fransa⁸⁵ Amerikan hükûmetinin “Birleşik Amerika, Osmanlı devleti ile savaş halinde değildir. Bu nedenle Amerikan vatandaşları Ermenilerin Türklere karşı savaşması için Kıbrıs’a gönderilmesine müsaade edilmeyecektir.” kararı,⁸⁶ Brezilya ve Arjantin’deki Ermeni gençlerinin kampa getirilmemesi, Ermeni gençlerinin kamptaki Türk savaş esirlerinin kamptan kaçmalarına yardım etmeleri ve bu durumun kampta bulunanlar üzerinde olumsuz etki yapması gibi sebeplerle kampın kapanması noktasına gelir.⁸⁷ Kampta bulunan Ermenilerin civarda bulunan ve adadaki Ermeni azınlığa her zaman yardım edip dostluk elini uzatmış Türk köylerine de saldırmaları, özellikle Karpaz bölgesindeki Türklerin güvenli bir şekilde Mağusa’ya gidip gelememeleri, ayrıca bir seferinde de Rum ahalinin Ermenilere yardım ederken Türk esir kampını da taş yağmuruna tutmaları bardağı taşıran son damla olur.⁸⁸ Esasında kamplarda askerî eğitimden geçirilen Ermenilerin sebep oldukları olaylar bunlarla da sınırlı değildir. Özellikle civar köylerde yaşayan Türklerle o bölgede bulunan tarlalarıyla ilgilenmek için kamp yakınlarına kadar gelen köylüler Ermenilerin gazabından paylarına düşeni alırlar.⁸⁹ Yalnız başına dolaşan, tarlasıyla uğraşan ve bir şekilde Ermenilerle yollarda karşılaşanlar dayaktan kurtulamazlar, paraları ve eşyaları gasp edilir, hakarete uğrarlar ve feci şekilde dövülürler.⁹⁰

Pek çok Batılı devlet adamı gibi Fransa Devlet Başkanı M. R. Poincaré de “Ermeniler için bir Ermenistan’dan ziyade, Ermenistan için Ermeni ararcasına ‘Ne Ermeni’ si? Kilikya’da Ermeni yok.”⁹¹ diyecektir. Aynı dönemle ilgili olarak bir Fransız yetkili ise bölgedeki durumu şu sözlerle özetler;⁹²

“Kilikya’da Ermeni askeri kullanmakla bata edilmiştir. Bu batanın iki acı sonucu görüldü; Önce, Ermeni askerleri Türkleri tabrik ederek olay çıkartıyorlardı, sonra da ilk çarpışmada sıvıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu. Ben Maraş savaşlarında iki arkadaşımı kaybettim.”

Ermenileri kendi çıkarları için bu şekilde destekleyen, eğiten, silah ve para yardımıyla bulunan Fransızların burada bir Ermeni devleti kurdurma gibi bir niyetleri ise hiçbir zaman olmaz. Ermenilere Çukurova bölgesini verip bir Ermenistan kurulması fikrini aklında bile geçirmeyen Fransa 1920 yılında Ermenilerin lideri Bogos Nubar Paşa’yı yalancılıkla itham ederek böyle bir düşünceleri olmadığını belirtir. 28 Aralık 1920’de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanına Dışişleri’nden gönderilen mektup ise bu isteğe cevap niteliindedir;⁹³

“Bana 1916’da veya daha sonra, otonom bir Kilikya kurulması hususunda Ermenilere bir taahhütte bulunup bulunmadığımızı sordunuz... Bu neviden bir taahhüde hiçbir zaman girilmemiştir.

Bogos Nubar Paşa, Georges Picot’un 1916’da müttefik zaferini müteakip, Fransa’nın kendi himayesi altında, Kilikya’ya otonomi tanıyacağı hususunda teminat verdiğini iddia ediyor... Bu iddia edilen taahhüt, Türklerin Kilikya’dan kovulmasına yardım için, M. Picot’un telkini üzerine kurulan Ermeni Lejyonlarının karşılığını teşkil ediyormuş. Bogos Nubar Paşa, iddiasını teşvik için Hariciye kanalı ile Kabire’deki oğluna 27 Ekim 1916’da gönderdiği ve Ermeni Lejyonu’nun kurulması için tedbirler almasını istediği telgrafları zikrediyor. Bu lejyonu kurmakla görevli Binbaşı Romieu’nün o tarihte

(85) Can Kapyalı, “Birinci Dünya Savaşı’nda Müttefik Orduları’nda Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri”, BTDD, Sayı 83-84-85, Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 77. Ayrıca Bkz. Justin McCarthy, a. g. e., s. 232-236. Ayrıca Bkz. Mustafa Onar, Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 306

(86) Mustafa Onar, a. g. e., s. 314.

(87) ATASE, K.2680, D.210, F.1-8

(88) Ali Nesim, “Mustafa Nuri Efendi”, Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 28.

(89) 1908 İskele doğumlu Nidaai Ahmet Çetiner’den aktaran Zarfı Soybay ve İbrahim Denizer. Kıbrıs’ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

(90) 1912 Yedikonuk doğumlu Mehmet Hüseyin Erkan’dan aktaran Küçük Kaymaklı Türk Öğretmen Koleji öğrencileri Salın Aktuğ ve Kemal Yavuz. Çalışma ödev olarak hazırlanmış bir tür sözlü tarih çalışması olup daha sonra elle kağıda dökülmüştür. KTMA. TK.060.1949.

(91) Recep Şahin, Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları, İstanbul, 1988, s. 225.

(92) Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1986, s. 46.

(93) AAEF-Levant 1918-29 (Arménie) Volume 0, Folio 12’den aktaran Kamuran Gürün, a. g. e., s. 280-281.

Başbakan bulunan M. Briand'ın Ermeni millî delegasyonu ile tamamen mutabık kaldığını ifade eden bir mektubunu okumak suretiyle, Londra'da teessüs eden mutabakatı Ermeni ileri gelenlerine teyid etmiş olduğunu ilave ediyor. M. Georges Picot, Bogos Nubar Paşa ile Londra'da konuştuğu hakkında Bakanlığına bilgi vermiş değildir. Kaldı ki Fransız Hükümetini angaje edecek bir salâhiyeti de yoktu. Bogos Nubar Paşanın oğluna çektiği telgrafta ise sadece "müttefiklerin zaferi halinde Ermenilerin millî bedeflerinin tatmin edileceği konusunda resmi teminattan" bahsedilmektedir. Eğer Kilikya'dan söz edilsen Bakanlık bu telgraftı çekmezdi. Kilikya o telgrafta zikredilmiş değildir. Yukarıdaki cümle ancak, devletlerce tespit edilecek budutlar içinde bir Ermeni devleti kurulması manasını ifade eder. Bu da Sevres Anlaşması ile yapılmıştır.

M. Briand'ın Binbaşı Romieu'ya mektup yazdığına dair arşivlerde hiçbir iz yoktur. Herhangi neviden hiçbir vesika, Fransa'nın 1916 anlaşması çerçevesinde Kilikya'yı aldıktan sonra, burada bir otonom Ermenistan kuracağına dair M. Georges Picot'un kendisine teminat vermiş olabileceğini teyit etmemektedir.."

Öte yandan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek Kıbrıs'ta tesis edilen Ermeni kampları kapatılır, kampla ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell tarafından teslim alınır. Kampla ilgili her türlü malzemeye oluşturulan bir askerî komisyon tarafından el konulur. Kampta bulunan Ermenilerin adayı terk etmelerine müsaade edilir ve bu Ermeniler gemilerle adadan ayrılır. Böylece Port-Said'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla binlerce masum insanı katleden, Antep, Maraş, Urfa ve Adana'nın işgalinde İngiliz görevlilerin yardımlarıyla Kıbrıs'tan gelip İskenderun yakınlarında karaya çıkartılan⁹⁴ ve Fransa bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla çarpışan, "bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini kesinleştiren"⁹⁵, Çukurova'nın Ermenileştirilmesi için

zulümden çekinmeyen, Kıbrıs'taki bu kampın kurulmasında en büyük çabayı gösteren Albay Romieu'nun ifadesiyle "üstün nitelikli savaşçılar"⁹⁶ olan ve Musa Dağı'ndan kaçıp Port-Said'de eğitilen "renkli askerlerden oluşan"⁹⁷ Doğu Lejyonu'nu Fransız üniformasıyla Türkleri katletmek için kullanan,⁹⁸ masum insanlara işkence yapıp Türk devlet memurlarını küçük düşüren⁹⁹, Çukurova'yı işgal eden Fransız ordusunun kanatları altında Türklerden intikam almaya çalışarak belki de Fransa'yı araç olarak kullanan ve Fransa'ya çok pahalıya mal olan, Kıbrıs'ta basılan pek çok propaganda malzemesini Türkiye ve Ortadoğu'da dağıtan, posta, ulaşım ve güvenlik gibi stratejik öneme haiz konularda Kıbrıs'ta eğitilip Çukurova bölgesinde faaliyette bulunan, Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni çetelerine özellikle İngiltere'den temin edilen silahları Kıbrıs üzerinden sevk eden, Seferberliğin ilanından hemen sonra Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan¹⁰⁰ ve burada askerî eğitimden geçen Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar.

Rusya'dan ABD'ye kadar pek çok ülkeden Ermeni gençlerini Kıbrıs'taki bu kampta toplamayı başaran ve 'Ermenileri maşa eden Fransa'¹⁰¹ Amerikan Hüküme-

(94) Esat Uras, Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s. 607.

(95) Ayrıntılı bilgi için; 22 Eylül 1919 tarihinde Sivas'tan Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Temsilciler Kurulu'nca 20, 3, 13 ve 12.nci Kolordu Komutanlıkları ve Adana, Antep, Maraş, Urfa Merkez Kurullarına gönderilen genelge. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 183.

(96) Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Orduları'nda Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", BTDD, Sayı 83-84-85, Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 73.

(97) Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 69. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Osman Olcay, Sevres Andlaşmasına Doğru, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, 135-142. Ayrıca Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

(98) Paul, C. Helmreich, Sevr Entrikaları, İstanbul, 1996, s. 191. Ayrıca Bkz. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 183.

(99) Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal'in 7 Aralık 1919'da Sivas'tan 15.nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği kişiye özel şifre mesaj. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Mustafa Onar, a. g. e., s. 319.

(100) Gültekin Ural, Ermeni Dosyası, İstanbul, 1998, s. 308.

(101) Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Müttefik Orduları'nda Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri", BTDD, Sayı 83-84-85, Ankara, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 77. Ayrıca Bkz. Justin McCarthy, a. g. e., s. 232-236. Ayrıca Bkz. Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi 45, Ankara, 1995, s. 306.

ti'nin 'Birleşik Amerika, Osmanlı devleti ile savaş halinde değildir. Bu nedenle Amerikan vatandaşı Ermenilerin Türklere karşı savaşması için Kıbrıs'a gönderilmesine müsaade edilmeyecektir.' kararı,¹⁰² Brezilya ve Arjantin'deki Ermeni gençlerinin kampa getirilmesi, Ermeni gençlerinin kamptaki Türk savaş esirlerinin kamptan kaçmalarına yardım etmeleri ve bu durumun kampta bulunanlar üzerinde olumsuz etki yapması gibi sebeplerle kampın kapanması noktasına gelir. Ayrıca bu iki kampta bulunan Ermenilerin ortak bir düşmana karşı mücadele etmelerine rağmen özellikle Cezayirlilere karşı çok sert ve kaba davranmaları sonucunda Ermeni-Müslüman (Suriyeli, Iraklı, Cezayirli) kavgalarının çoğalması üzerine Müslüman askerler için Lefkoşa'nın kuzeybatısında inşa edilen ve 20 baraka ile 8 çadır kurulan, ayrıca bir de kilise eklenen kamp da kapatılır. Kurulan bu çadırlar aslında daha önce Monarga bölgesinde bulunan çadırlardır.¹⁰³

14

Ermenilerin Kıbrıs'a yeni bir hayat umuduyla başlattıkları göç hareketi her ne kadar 1895 yılına kadar giderse de bu insanların büyük bir kısmı daha sonra zor hayat şartları nedeniyle adayı terk etmek ve Ortadoğu ülkeleriyle Avrupa'ya gitmek zorunda kalırlar. Bu durum adada Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönem sonrasında da devam eder. Kıbrıs'a özellikle Anadolu'dan Ermenilerin göç hareketleri Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1914-1918 döneminden hemen sonra 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması sonrasında da artarak devam eder;¹⁰⁴

“... Yanlış davranışları yüzünden Türkiye'den göç etmek zorunda kalan Ermeniler İngilizler tarafından getirilip Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdi. Bunların Kıbrıs'ı yurt edinmelerine Türklere kadar, hatta daha çok Rumlar kızmışlardı. Bilbassa o dönemde Evkaf Murabhası olan M. İrfan Bey Ermenilerin İngilizlerce Kıbrıs'a getirilmelerini onaylamış, onların burada kolaylıkla yerleşmelerine yardımcı ve önyak olmuştu. Bilbassa Evkaf Dairesi'ne ait bütün ev, dükkân ve işyerlerine Ermenilerin hem de düşük kiralar

karşılığında yerleştirilmeleri tüm yerliler tarafından büyük tepkilerle karşılanmıştı...”

Bu dönemde Anadolu topraklarından kopup gelen Ermeniler arasında aslen Silifkeli olan Meryem Hanım veya Kıbrıs'ta ailesi ve dostları tarafından bilinen ismiyle Mari Kadın da bulunmaktadır.¹⁰⁵ Mari Kadın Kıbrıs'a geldikten sonra da Türkçe dışında başka bir dil bilmediğinden kendi çocukları da, torunları da Türkçe konuşmaya devam ederler. Mari Kadın adaya geldikten sonra Lefkoşa'nın Küçük Kaymaklı bölgesinde avlu içerisinde bir eve yerleşir.¹⁰⁶ Silifke'den kiraladıkları salla Kıbrıs'a gelen ve evleninceye kadar kimliksiz yaşayan Sultan Karabıyıkyan daha sonra öksüzler okulu olarak bilinen Melkonyan Ermeni Okulu'na kaydedilir. Sultan ismine karşılık olarak adı Takui olarak değiştirilen Sultan Karabıyıkyan aynı anlama gelen her iki ismini de ölünceye kadar kullanmaya devam eder. Daha sonra Kıbrıslı bir Rum'la evlendikten sonra da kendisine üçüncü bir isim olarak Vasiliki ismi verilir.¹⁰⁷ Fransa ile yapılan bu anlaşmayla beraber özellikle Çukurova bölgesinden Ermeniler Kıbrıs'a göç etmeye başlar. Bu arada dönem içerisinde Mağusa bölgesinde bulunan Ermenilerle de istenmeden de olsa karşı karşıya gelinmektedir;¹⁰⁸

“Ayrıca Mağusa'da, Monarga'da Ermeni askerleri vardı. Çok iyi Türkçe bilirlerdi. Bu Ermeniler çok kavgacı idiler. Onları Türklere de, Rumlar da sevmeydi. Bunların sayısı 3.000 kadardı. Bir gün 120'ye yakın Ermeni, Lefkonuk (Geçitkale) panayırına gider. Rumları döverler ve Türk kadınlarına sataşırlar. Vadilili Ahmet Pehlivan vardı, Lefkoşa'da Kumarçılar Hanı'm tutardı. Esmer, iri yapılı bir adamdı. Güreşçiydi. Panayırlara giderdi. Ahmet Pehli-

(102) Mustafa Onar, a. g. e., s. 314.

(103) ATASE, K.2680, D.210, F.1-8.

(104) Hizber Hikmetagalar, Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar, İstanbul, 2005, s. 64.

(105) Maria Şirin'den aktaran Sevgül Uludağ, Yeraltı Notları, 21 Eylül 2005. www.stwing.upennn.edu/sevgululudag.

(106) Sevgül Uludağ, Yeraltı Notları, 21 Eylül 2005. www.stwing.upennn.edu/sevgululudag.

(107) Maria Şirin'den aktaran Sevgül Uludağ, Yeraltı Notları, 21 Eylül 2005. www.stwing.upennn.edu/sevgululudag.

(108) Hüseyin Nafi Bey ile 18 Temmuz 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

van, Ermenilerin kadınlara sataştığını görünce Ermenilerle kavgaya başlar. Panayırda bulunan dedem de Ahmet Peblivan'a yardım eder. Ermenileri kırbaçlaya kırbaçlaya Monarga'ya doğru kovalarlar. Fransız subayı kalker ve Ahmet Peblivan'ı alından öper ve 'İyi ettiniz.' der. Bir daha yapmasınlar diye konuşurlar. Subayın adı André imiş. Daha sonra Monarga'ya gelince Türklerin dükkânından alışveriş yapardı, İyi bir adamdı. Fyli diye bir Fransız subayı varmış. Köpek gibiydi. Türkleri hiç sevmezdi."

Lozan Barış Andlaşması Sonrasında Kıbrıs

Lozan Barış Andlaşması'nın hemen sonrasında andlaşma hükümleri İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde tasdik edilmiştir.¹⁰⁹ O güne kadar Türk tebaası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek veya Türk tâbüyetine sahip olarak adayı terk etmek seçeneklerinden birisini kabul etmeleri istenir. Sonuçta yaklaşık 7-8.000 civarında Kıbrıslı Türk de Türkiye'ye göç eder.¹¹⁰ Bu dönemde İngiliz yönetimi, okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye'den kitap getirilmesini yasaklamıştır.¹¹¹ Ancak İngilizlerin bu davranışının arkasında İngiliz idaresinin özellikle Kıbrıslı Türkleri sindirmeye yönelik olarak planlı bir girişimi söz konusudur.¹¹² Kıbrıs'ta ne olup bittiği konusunda ise Türk hükümetinin bilgisi vardır ve bu konuyla ilgili olarak Kıbrıs'taki konsolosluk kanalıyla ayrıntılı raporlar hükümete ulaştırılmaktadır.¹¹³ Bu süreçte, Türklerin boşalttığı iş alanlarını doldurmak üzere Anadolu'dan yaklaşık 1.300 vasıfsız Ermeni de Kıbrıs'a giderek, Larnaka'da karaya ayak basmıştır. Bu gelenler tüccarlar, esnaflar yanında el emeğiyle çalışan ustalar ve vasıfsız insanlardan oluşmaktadır. İpek dokumacısı, terzi, marangoz, halı ustası, ayakkabıcı, gümüş, bakır ve altın ustası, basmacı, yemenici, kazaz, kürkçü, aktar, saraç, tüfekçi, yüncü, mobilyacı, tenekeci ve tarak ustaları çarşıları doldurmuştur. Daha sonraki

dönemde ise Limasol, Larnaka, Mağusa, Lefkoşa ve Baf'ta yerleşmeye başlayan Ermeniler artık sıradan insanlar değil, ekonomik, sosyal ve devlet hayatında söz sahibi doktor, diş hekimi, veteriner, sivil savunma uzmanı, bankacı ve tercüman gibi mesleklerle İngiliz idaresinde söz sahibi olan insanlardır. Adada Türk toplumu "idaresizlik, aşırı borçlanma, israf, günün koşullarına ayak uyduramamak ve göçler"¹¹⁴ sonrasında mal varlığını kaybederken verimli topraklar, tarım alanları, çiftlikler ve mandıralar el değiştirerek, Ermenilerle Rumların olmuştur. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler ticari hayatın kalbinin attığı merkezlerde dükkânlar ve evler yaptırmaya başlamıştır. 1931 yılı itibarıyla 64.238 Türk ve 276.572 Rum olmak üzere nüfusu toplam 347.959 olan adada Kıbrıslı Türklerin daha sonraki dönemlerde de Anadolu ile irtibatları hiç kesilmeyecektir. Bu bağlamda Türkiye ile sıcak ilişkiler içerisinde olan kişi ve kuruluşlar Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda Türkiye'yi devamlı surette bilgilendirmişlerdir;¹¹⁵

"...Kıbrıs'ta mevcut muhtelif anasrın nüfusu; Rum: 300.000, Türk: 65.000, Ermeni: 4.000. Mecliste muhtelif anasıra mensup azalar: Rum: 12, Türk: 3 (Necati Özkan, Zekâ, Doktor Eyüp), İngiliz: 9 (Meclisteki İngiliz azalar müntabap olmayıp mahalli hükümet tarafından tayin olunurlar.)

Aşağı yukarı aynı dönemle ilgili olarak o dönem tarih öğretmenliği yapan İsmet Konur şu ifadeleri kullanır,¹¹⁶

- (109) Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiuyurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1975, s. 7.
(110) Mine Akkuş; Barış Özdal, "Lausanne Barış Anlaşmasının Ardından Türkiye'ye Gelen Göçmenler-Mülteciler", I. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 21-23 Kasım 2008, Ankara, Sempozyum Bildiri Kitabı, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları No.8, Ankara: 2009, ss. 91-112; Gürkan, op. cit., s. 91.
(111) TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoglu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
(112) TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
(113) Kıbrıs Konsolosluğu'nun 14 Eylül 1938 tarihli raporu. BA.030.10.124.887.3.
(114) Gürkan, op. cit., s. 96.
(115) Başbakanlık Müsteşarı Kemal Gedeleş tarafından Hariciye Vekaleti'ne gönderilen Kıbrıs Birinci İntihab Dairesi mebusu Necati Özkan'ın Kıbrıslı Türklerle ilgili hazırladığı rapor. BA.030.10.57.66.14.
(116) İsmet Konur, Kıbrıs Türkleri, Remzi Kitabevi, 1938, s.90.

“...Hükümet, Kıbrıs Türklerinin mazi ve istikbalini hiç düşünmeden, bilbassa son senelerde onu mağdur edecek bazı icraatta bulunuyor, pek açık baksızlıklara meydan veriyor ve 65.000 kişilik bir Türk kitlesini aynı ada üzerinde yaşayan birkaç bin kişilik bir Ermeni kütlesinden de aşağı tutarak onu birçok işlerinde adeta sıfır gibi kullanıyor... Mesele bu kadarla da kalmadı, araya Ermeniler de karışmış ve Türklerden inbilal edilen yerlere bunlar sokulmuştur. Şimdiki halde memurlar arasında hatırı sayılır miktarda Ermeni memurlar vardır. Binaenaleyh memurların tasnifi için teşkil edilen komisyonda bir Ermeni memurun da bulunduğunu pek tabii buluyoruz... Evet, ama mesele onda değil, bize yapılan muamelededir. Bu komisyonun bir tesadüf eseri olması akla gelmez. Çünkü bunların birisi İngiliz, birisi Rum ve birisi Ermeni'dir...”

Lozan Antlaşması'nın hemen sonrasında antlaşma hükümleri İngiltere tarafından 6 Ağustos 1924 tarihinde tasdik edilir.¹¹⁷ O güne kadar Türk tebaası olarak görülen Kıbrıslı Türklerden İngiliz uyruğuna geçmek ve adada kalmak veya Türk tâbiyetine sahip olarak adayı terk etmek ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlere tanınan bu haklarla yaklaşık 7-8.000 civarında Kıbrıslı Türk de tekne ve vapurla Türkiye'ye göç eder.¹¹⁸ Bu dönemde İngiliz yönetimi okullara ve camilere Türk bayrağı asılmasını, 19 Mayıs ve 29 Ekimlerde bayram kutlamalarının yapılmasını, Türkiye'den kitap getirtilmesini, hatta kitaplarda bulunan bayrak ve Atatürk resimlerinin bile bulunmasını yasaklar.¹¹⁹

Bu arada Türk Lisesi müdürlüğüne getirilen Wood'un karısı hakkında Dr. Fazıl Küçük de anılarında söz eder;¹²⁰

“...İkinci Cihan Savaşı başladıktan sonradır ki Türk Erkek Lisesi Lefkoşa'dan Lapta'ya taşınıyordu. İngilizler Dr. Eyüp Necmettin'in yardımını ile lise idaresini tamamen kayıtsız şartsız İngilizlere teslim ettiğinden lisenin başına eşi Ermeni olan Wood isminde birini getirmişlerdi ve bunun yanında Viktorya Kız Lisesi'ne de bir

İngiliz bayan getirilmişti. Lise o hale gelmişti ki müdürün eşi Ermeni kadın tarafından idare ediliyordu. Mevcut Türk öğretmenler arasına birçok İngiliz öğretmenler de getirilmişti. Ermeni kadın sabableyin kocasıyla okula gelir, müdür odasına yerleşir, programı ele alır, ilaveler ve çıkarmalar yapar, Türk öğretmenler arasında hareketli ve millî hislerini açığa vuranları odasına çağırır ve yine bunun yanında öğrencileri de takipten geri kalmazdı. Bu sırada lise de bir de kolej kısmı açılmıştı. Siyasetleri liseyi tamamen kapatıp yalnız kolejin devamını sağlamak- tı. Ermeni kadın, şu kadarını itiraf etmeliyim ki zeki ve kurnaz bir Türk düşmanı idi. Genç öğrencileri nasıl İngiliz tarafına getirebilir, millî hislerden onları hangi yolları tutarak uzaklaştırabilir düşüncesi içindeydi. Sınıflarda sınıf gözcüleri sınıfını ihdas etmiş, kendisinin bulunduğu öğrencilerin kollarına bir işaret takarak bunları arkadaşlarına kendisi tarafından tayin edildiğini ve bunlara karşı saygılı olmalarını söyleyip duruyordu. Maalesef bu genç çocuklardan bazıları Ermeni kadının daha da gözüne geçebilmek için öğrenciler arasındaki bütün konuşmaları kendine rapor veriyorlar ve Türkçeyi iyi bir üslupla konuştuğundan da adeta itimat kazanıyordu. Çocuklara koleji sevdirmek ve orda toplamak için büyük imtiyazlar veriyordu. Bir defa buraya giren öğrenciler için sınıfta kalma yoktu. Bilir veya bilmez imtihanı iyi bir notla çıkar- dı ve yine mezun olanlara hükümet dairelerinde hemen iş buluyor ve koleji böylece cazip hale getiriyordu. Millî his ve heyecanlar sarsıntı geçiriyordu... Ermeni kadın kocasının mevkiine dayanarak ele avuca sığmaz şımarık bir çocuk gibiydi. Durumu yakından görmek için bir gün yanına bir iki arkadaş alarak okula gittim. Müdür beyin kapısı önüne geldiğimiz zaman kapıyı çalarak içeri girmek istedim. Kapıyı çalıp cevap beklemeden açtığımızda büyük bir kanepede üzerinde Ermeni karısının oturmakta olduğunu, sağ ve solunda birer öğrencinin oturduğunu gör-

(117) Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiuyurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul, 1975, s. 7.

(118) Haşmet Muzaffer Gürkan, Bir Zamanlar Kıbrıs'ta, galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 1996, s. 91.

(119) TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoglu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

(120) Fazıl Küçük, Kıbrıs Türkünün Geçirdiği Acı Günler-II, Kıbrıs Mektubu Dergisi, Sayı 2, Mart-Nisan 2002, Ankara, s. 7.

dük. Bizi görür görmez kadın adeta kudurmuş, ağzından çıkamı kulağı duymayacak hareketlere başlamıştı. Beni ve arkadaşlarımı ilk defa görüyordu. Biz ilk defa olarak okula gidiyorduk. İçeri girdiğimiz zaman kendimizi tanıtmaya vakit bulamamıştık. Ağzından köpükler savrulan kadına kendimizi takdim ettiğimiz ve niçin okula geldiğimizi dinlediği zaman biraz teskin olmuş ve beraberce oturduğu öğrencileri uzaklaştırarak bizimle meşgul olmaya başlamıştı.

Yaptığı hareketlerden özür dilemeden önce, 'Böyle şey mi olur? Mademki müdür beyi görmeye gelecektiniz neden daha evvel randevu istemediniz? Benim size karşı bir husumetim yok. Fakat hareketleriniz benim asabımı bozmuş ve bu yüzden sizlere çok ağır muamelede bulunduğumdan özür dilerim.' deyip kocasına haber ulaştırıp az sonra konuşmaya başladık. İlk şikâyetimiz millî günlerde okulun tatil edilmemesi ve okula çocuk elinde hasta raporu olsa da gelmediği için tart edilmesi konumuzu teşkil ediyordu. Aldığımız cevap kati idi. Müdür bize cevap vermezden önce Ermeni kadını, 'Biz burada bütün mesuliyeti üzerine almış kimseleriz. Hükümet bize istediğimiz yapmamıza müsaade etmiştir. Bu yüzden bir müstemleke olan Kıbrıs'ta ancak İngiliz millî günleri kutlanır. Size vereceğim cevap İngilizlerin adada kaldığı sürece vereceğimiz emirlere öğrenci velilerinin saygılı olmasıdır.' dedi. Daha fazla vakit kaybetmek boşuna olacağından oradan ayrıldık. İkinci Cihan savaşı başlamıştı..."

Kıbrıs'ta ticari hayat yavaş yavaş Ermenilerin eline geçmeye başlamıştır. Daha sonra adaya göç eden Ermeniler arasında ise birkaç fotoğrafçı¹²¹, matbaacı, araba tamircileri ve döşemeciler de bulunmaktadır.¹²² Ayrıca Rumlar ve Ermeniler ticari hayatın kalbinin attığı merkezlerde dükkanlar ve evler yaptırmaya başlar. Kıbrıs'ta ticari hayat yavaş yavaş Ermenilerin eline geçmeye başlamıştır. Daha sonra adaya göç eden Ermeniler arasında ise birkaç fotoğrafçı, matbaacı, araba tamircileri ve döşemeciler de bulunmaktadır. Örneğin 1930'lu yıllarda Kıbrıs'ta ve özellikle de Lefkoşa'da bazı amatör tiyatro grupları

yavaş yavaş kendini göstermeye başlar; ancak bu tiyatro gruplarından en ilginç olanı ise bir Ermeni terziye ait olan atölyede çalışanlarla ilgili olanıdır.¹²³ Terzi atölyesinden usta olarak ayrılacak olan kendisini yetiştirmiş bir personel için düzenlenen etkinlikler içinde birisi de tiyatro oyunudur. Bu faaliyetler sırasında mevlit okunmakta, gelen davetlilere hediyeler verilmekte, ayrıca atölye çalışanları tarafından küçük oyunlar da sahnelenmektedir. Bu tiyatro gruplarından birisi de Lefkoşa'da Foto Yervant olarak bilinen Ermeni fotoğrafçının kız kardeşine ait terzi atölyesidir. Özellikle 1900'lü yılların başından itibaren adaya yerleşmeye başlayan Ermeniler arasında uzun yıllar adından söz ettiren ve bugün bile Kıbrıs tarihinin bir parçası haline gelen fotoğrafçılar bulunmaktadır. Bu Ermeni fotoğrafçılar arasında ilk akla gelenler ise Haig Mangoyan ve kardeşi Heron Mangoyan olur. Haig Mangoyan ve kardeşi Heron Mangoyan da özellikle 1921 yılında Fransa ile imzalanan Ankara Anlaşması neticesinde Çukurova bölgesinden ayrılarak Kıbrıs'a gelen Ermeniler arasındadır. 1907 Adana doğumlu olan Haig Mangoyan'ın Kıbrıs'a gelişi de 1922 yılına denk gelir. Adana'dan geldikten sonra Larnaka'ya yerleşen Mangoyan burada ayrıca Larnaka Amerikan Akademisi'ne de devam eder. Adana'da bulunduğu dönemde de fotoğraf sanatıyla uğraşmakta olan Mangoyan akademiden mezun olduktan sonra o günün iptidai şartları içerisinde kendi evinde bir fotoğraf stüdyosu kurmaya çalışır. Mangoyan'ın Larnaka'da

(121) Örneğin bu Ermeni fotoğrafçılar arasında dünyaca tanınan birisi de Mangoian kardeşler ve özellikle de Haigazoun Mangoian'dır. Avedis ve Hatoun Mangoian ailesinin en küçük çocuğu olarak 1907 yılında doğan Haigazoun Mangoian 1920 yılında ailesiyle birlikte Kıbrıs adasında Larnaka'ya yerleşmiştir. Amerikan Okulu'nda okumaya başlayan ve ardından önce Mağusa sonra da Lefkoşa'ya taşınan Haigazoun ve kardeşi Lavon, Ledra Sokak'ta iki katlı bir evin alt katında fotoğraf sanatlarını kamuoyuyla paylaşmaya başlamışlardır. Özellikle kız kardeşi Vergin ve Siranoush'un da yardımlarıyla 1928 yılından itibaren adanın her yerinde sanat fotoğrafları çekmeye başlarlar ve Ledra'dan Regina Sokağı'na taşınırlar. Kıbrıs Sömürge Yönetimi tarafından devletin resmi fotoğrafçısı da yapılan Haigazoun daha sonra adadaki ününü yurtdışına da taşımış ve özellikle Türklerle olan içten ve dostane yakınlığını korumuştur. 1970 yılında hayata gözlerini kapattığında artık işletme oğlu Avon tarafından çalıştırılmaktadır. http://kibris.net/basin/kibris-konulari/dis_basinda_kibris/mangoian.htm.

(122) Sevgül Uludağ, "Lefkoşa'nın belleğine yolculuk: Vartan Malayan..", Yeraltı Notları, 20 Aralık 2005, www.hamamboculeri.org.

(123) Altay Sayıl, Eski Amatör Tiyatro Oyunlarında Görüntüler, Kıbrıs Mektubu Dergisi, Sayı 1, Ankara, Ocak-Şubat 2002, s. 33.

başlayan fotoğrafçılık macerası daha sonra Mağusa'ya yerleşmesiyle beraber Mağusa'da açtığı fotoğraf stüdyosuyla devam eder. Mağusa'daki çalışmalarına 1930 yılına kadar devam eden Haig Mangoyan daha sonra kardeşinin de yaşamakta olduğu Lefkoşa'ya taşınır ve burada kardeşiyle birlikte çok daha büyük ve kapsamlı bir fotoğraf stüdyosu açmayı başarır. Haig Mangoyan ve kardeşi Heron Mangoyan'ın Kıbrıs fotoğrafçılık tarihi açısından en önemli özelliği ise İkinci Dünya Savaşı döneminde Kıbrıs'a gelen Winston Churchill ve Şükrü Saraçoğlu'nun fotoğraflarını çekmesidir. Ayrıca Winston Churchill'in adada bulunduğu dönemde ziyaret ettiği yerlerdeki bütün fotoğrafları da Mangoyan kardeşler tarafından çekilmiştir. Mesleğe başladığı ilk dönemde ticari amaçlı olarak vesikalık ve portre fotoğrafçılığı üzerinde yoğunlaşan Mangoyan kardeşler daha sonraki dönemde şehir hayatının dışında Kıbrıs adasının görünmeyen ve bilinmeyen güzelliklerini keşfetmeye yönelik çok geniş bir çalışma alanı çerçevesinde fotoğraflar çekmeye başlarlar. Mangoyan kardeşler tarafından çekilen fotoğraflardan bazıları daha sonra kartpostal haline de getirilir. Haig Mangoyan 1970 yılında öldükten sonra da stüdyosu oğlu tarafından Lefkoşa'nın Rum kesiminde çalıştırılmaya devam edilir. Mangoyan kardeşlerin dışında Kıbrıs adasında fotoğraf sanatıyla ilgilenen bir başka aile ise Vahan ve Ardashes Avedissian kardeşlerdir. Adana 1902 doğumlu olan Vahan Avedissian'ın babası Artin Avedissian ise Türkiye'ye ilk defa Amerikan yapımı traktörü getiren kişi olarak bilinmektedir. Ankara Anlaşması sonrasında Çukurova bölgesinden ayrılan diğer Ermeni aileleri gibi Vahan Avedissian da 1921 yılında Adana'dan Kıbrıs adasına göç eder. 1935 yılında Annik isimli bir Ermeni ile evlenen ve bu arada Kıbrıs Müzesi'nde de fotoğrafçılık yapmaya devam eden Vahan Avedissian 1950'de stüdyosundaki fotoğrafçılıkla ilgili bütün malzemelerini satmak suretiyle bu işi bırakır. Avedissian ve Mangoyan kardeşler dışında Kıbrıs'ta tanınan ve uzun süre fotoğrafçılık yapanlar arasında Foto Vahram,

Foto Yervant, Foto Vavlitis ve Lefkoşa'da Tilbiyan kardeşler olarak tanınan Berc Tilbiyan ve Artu Tilbiyan, ayrıca Larnaka'da çalışan ve Foto Zartarian olarak bilinen 1916 Adana doğumlu Gyraikos Zartarian, Limasol'da fotoğrafçılık yapan ve Foto Mosditchian olarak bilinen 1872 doğumlu Martyros Mosditchian, Foto Edward olarak bilinen 1902 doğumlu Edward Voskeritchian ile Bastacian kardeşler olarak bilinen Leon ve Ardas Bastacian gelmektedir.

Bu süreçte gerek birkaç dil bilmeleri gerekse de idari faaliyetlerdeki kıvrak zekâları sayesinde pek çok Ermeni bankalardan adliyeye, özel teşebbüsten polis ve asker teşkilatına kadar farklı alanlarda görev almaya başlamıştır. Böylece gazeteci, doktor, mühendis, mimar, veteriner, bankacı, psikiyatr, maliye uzmanı ve avukat kendi iş yerlerini açmaya ve işveren konumuna gelmeye başlamışlardır. Kıbrıslı Türklerin farklı sebeplerle ortadan silinmesi sonrasında öğretmenlikten polisliğe kadar pek çok alanda İngilizce şartı getiren İngiliz idaresi, Ermenilere devlet dairelerinde yeni iş imkânları yaratmıştır. İlginç bir nokta ise Ermeniler arasında İngiliz döneminde ufak çaplı da olsa siyasi görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasıdır. İngiliz idaresinin de desteğini alan varlıklı tüccar Ermeniler, adada istikrarı bozan bu unsurları ada dışına çıkartmak için teşviklerde bulunmuş ve bu tip insanlara parasal destek bile sağlamıştır;¹²⁴

“...Ermeniler arasında o zamandan (İngilizler devrinde) bir komünizm cereyanı varmış. O tarihte Kıbrıs'ta yaşayan Ermeniler sağcı ve solcu cepbeler halinde faaliyet göstermekteymişler. İngiliz idaresinden destek bulan Ermeniler komünist Ermenileri hicrete teşvik ve onlara kolaylıklar temin yollarını takip etmiş oldukları ifade edilmektedir. Hatta zengin Ermenilerin bu tiplerin adadan ayrılması için para yardımları yaptıkları olmuş...”

(124) Bu Ermeniler dışında diğer Ermenilerin de ada dışına çıkartılması konusunda Makarios ile Berc Tilbiyan arasında gizli anlaşmalar yapıldığı da o dönem ileri sürülenler arasındadır. Kıbrıs Türk Enformasyon Dairesi'nin Osman Uzunoglu tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli “Kıbrıs Ermenileri Hakkında Bir Rapor” başlıklı çalışması. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

Bu dönemde Lefkoşa'da karşımıza çıkan bir başka Ermeni ise gazeteci Mehmet Remzi Okan ve gazetesi Söz aleyhine dava açan İngiliz Muhipleri Cemiyeti üyesi Sait Molla'nın avukatı Baron Amerya'dır.¹²⁵ Baron Amerya aynı zamanda gazeteci M. Remzi Okan'ın kapı komşusudur. Mehmet Remzi Okan'ın Sait Molla aleyhinde kaleme aldığı "İçimizde Müfsitler Var, Dikkat" başlıklı yazısıyla ve bu yazıda Sait Molla için kullandığı "Yılan gibi bağırını sürüyerek gelen bir firarı" ifadesiyle ilgili olarak "Müfsit Yayınlar Yasası" kapsamında açılan davada İngiliz mahkemesi M. Remzi Okan'ı bu kişinin firari değil bir siyasi sığınmacı olduğunu belirterek hakaret suçlamasıyla iki ay hapse mahkûm etmiştir. Sait Molla'nın çevirdiği fırıldaklara göz yummanın mümkün olmadığını belirten M. Remzi Okan bu şahsın Kıbrıs Türk toplumunu aldatmaya ve aklını çelmeye yönelik girişimlerde bulunduğunu ve Yunanlar lehine casusluk yaptığını da belirtir. 4 Temmuz 1926 günü Girne kalesine gönderilen Mehmet Remzi Okan'ın ardından gazetesi de 21 Temmuz 1926 gününe kadar üç hafta kapanmak zorunda kalır. Ayrıca Baron Amerya, gazete-ye haciz koydurmak ve mağduru köşeye sıkıştırmak amacıyla çok yüksek bir tazminat da talep eder. M. Remzi Okan'ın 4 Eylül 1926 tarihine kadar hapisanede bulunduğu bu süreçte avukat M. Fehmi Bey ve Hamit Orundalizade gazete-ye idare etmektedir ve istenilen tazminatın ödenmesi sonrasında gazete tekrar yayın hayatına başlar.

30'lu yıllardaki Lefkoşa ise gerek sosyal hayat ve gerekse imkânlar bağlamında bugünküyle kıyaslanamayacak kadar kötü bir durumdadır;¹²⁶

"...Türkler eğlence için, futbol için, sinema ve tedavi için Rum kesimine giderlerdi. Futbol sabamız yok. Sinemahanemiz yok. Doktorumuz 3. Avukatımız 1-2. Mübendisimiz 1. Lefkoşa yine hisarlar içinde. Köşklüçiftlik, Kumsal, Çağlayan bölgelerinde benüz ev yok. Karutsalar, trenler var. Türk'ün kasabadan kasabaya otobüsleri yok. Özel arabaları yok. 3

doktor hastalarını bisikletle ziyaret ediyor. Öğretmenler de bisiklet devrinde. Evlere hayvanla ekmek dağıtılıyor. Sokaklarda hayvanla çekilen su tankları var. Lefkoşa'da kumaş tüccarı 3 Türk'e karşılık sayısız Rum. Keman ve bisiklet satan bir tüccarımız, 2 ekmekçimiz, 2 pansiyonumuz, bir lokantamız, 3-5 şiş kebabçımız, 2-3 şamişicimiz, iki kitapçımız var. Türklerin geçimi genellikle memuriyet, öğretmenlik, kâtiplik ve kuru ziraat."

Adada azınlık olarak görünmelerine ve yasama meclisinde temsil edilememelerine rağmen Ermeniler kendilerini hissettirmeye başlar. Ermenilerin bu dönemde alabildikleri tek resmi temsil görevi ise muhtarlık olur. Bu arada 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye İtilaf Devletleri tarafından resmen tanınmasına rağmen antlaşmanın 16, 20 ve 21. maddeleri ile Kıbrıs'ın İngiliz toprağı olduğu kabul edilir.¹²⁷ Daha önceki dönemlerde olduğu üzere Ermenilerin Türklerle iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde yine varlıklı ve rahat bir hayat sürmelerinin yanında, ticaret hayatının farklı alanlarında da kendilerini göstermeye devam ederler,¹²⁸

"...Eskiden Rumlarla çok iyi geçinirdik. Ben sporcuydum. Lise talebeleri arkadaşlarım vardı. Gece sinemaya giderdik. Akşam üstü ykanıp, kuşanırdım. Asayiş çok iyiydi. Kimse kimsenin malını çalmazdı... Rumlarla arkadaşlık. Ancak bazıları çok hilekârdı. Annemin çok malı vardı. Yorgo adında bir Rum da tüccarlık yapardı. Babam da kışta çalışmazdı. Bu Yorgo annem gittiğinde ihbar ederdi ve malımızı yedi. Ermeniler satıcılık yaparlardı. Okkacılık (kumaşçılık), parçacılık yaparlardı. Zengin oldular. Kirko isimli bir Ermeni vardı. Türkleri çok severdi. Türkiye'nin Adana bölgesinden geldiği..."

(125) Ali Nesim, Batmayan Eğitim Güneşlerimiz, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., Lefkoşa, 1987, s. 82.

(126) Hüseyin Özdemir, Kıbrıs'ta 60 Yıl, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir, s.20.

(127) Nihat Erim, Bildiğim Ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, Ankara, 1975, s. 3.

(128) 1908 İskele doğumlu Nidai Ahmet Çetiner'den aktaran Zarfif Soybay ve İbrahim Denizler. Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

Bütün kanuni haklardan tam ve eşit olarak istifade eden Kıbrıslı Ermeniler bankacılık, faizcilik ve ticaret hayatında başarılı iş adamları yetiştirirler. Ermeniler diğer vatandaşlara nispeten daha varlıklı ve refah seviyesi yüksek bir hayat sürdürürler. Fernand Braudel ise Ermenilerin özellikle ticaret hayatında bu kadar başarılı olmalarını “Hristiyan olmaları, zahmete katlanmaları, dirençli olmaları, azla yetinebilmeleri ve gerçek dağlı olmaları”¹²⁹ şeklinde ifade eder.

Lefkoşa’da ilk Ermeni okulu ise 1887 yılında Mısır, İngiltere ve Fransa’dan Ermenilerin finansman desteğiyle açılmıştır. Daha sonra özellikle 1915 sonrasında meydana gelen olaylar neticesinde ortada kalmış Ermeni çocuklarına sahip çıkmak amacıyla, tütün tüccarı ve Mısır doğumlu olan Krikor ve Garabed Melkonyan kardeşlerle Melikyan ve Ououzonian ailesi tarafından mali destek sağlanan ve Melkonyan Enstitüsü olarak bilinen merkez ABD’deki Armenian General Benevolent Union/Ermeni Genel İyiniyet Birliği tarafından hayata geçirilir.¹³⁰ Lefkoşa’da Strovolo ile Eylence arasında bulunan ve bir servi koruluğunda inşa edilmiş ikiz binalardan meydana gelmiş bir okuldur.¹³¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda da baş mimar olarak çalışmakta olan Sarkis Balyan’ın oğlu Garo Balyan’ın mimari projelerini hazırladığı enstitünün temeli 15 Şubat 1924 tarihinde atılmış, bina 13 Şubat 1926 tarihinde tamamlanarak hizmete girmiştir. Melkonyan Enstitüsü önceleri öksüz Ermeni çocukları için yatılı bir okul olan enstitüde 12-18 yaşları arasındaki Ermeni çocukları da yatakhane, sınıf, spor alanları ve yemekhanelerden istifade edebilmektedir;¹³²

“...Bu Kıbrıslı Ermenilerde garip bir durum vardır. Melkonyan Okulu 1923’te bütün bu yetimleri ve öksüzleri toplamak amacıyla yapıldı; ancak 50 sene sonra dediler ki ‘Burası artık bir kolejdır.’ Ve bu yalnızca Kıbrıs için değil Orta Doğu ve tüm dünyadan Ermeni merkezi oldu. Toplum olarak hükümet tarafından hiçbir zaman sıkıntıya düşmedik. Daima kültü-

rümüzü istediğimiz gibi, kulüplerimizi, okullarımızı hükümetimizin yardımıyla bugüne kadar sürdürüyoruz. Ancak zaman geçtikçe şimdi bir bakıyoruz kendimizi burada Ermenistan Ermeni’sinden çok farklı görüyoruz. Lübnan Ermeni’sinden farklı görüyoruz. Yani biz Ermeni kökenliyiz ama Kıbrıslı oluşumuz önde gidiyor gibi. Ben de kendimi öyle hissediyorum. Yani Kıbrıs’tan başka yerde yaşayabileceğimi sanmıyorum. Onlarla şimdi yakından da görüşüyoruz ve bakıyoruz ki farklıyız. Aynı milletin insanlarıyız ama farklıyız. Mesela bir Kıbrıslı Rum’la, bir Kıbrıslı Türk’le daha iyi anlaşabiliriz. Öyle bir şey vardır. Rumlara gelince kabullenmişlerdir bizi.

Çocukları olmayan Melkonyan kardeşlerin servetlerinin ise neredeyse tamamı buraya aktarılır ve öksüz Ermenilerin burada bakım ve eğitimlerine destek verilir. 1924 yılında temeli atılan okul 1926 yılında resmen açıldığı zaman bu okulda sadece öksüz Ermeni çocukları bulunmaktadır;¹³³

“...Rumlarla iyi geçinmiyorduk. Onlar hep Yunanlı olmak istiyorlardı. Bu nedenle Lefkoşa’ya birçok baskın yaptılar. Türklerle Rumlar arasında çok kavgalar oldu. Karanlık çöktüğü zaman geceleri onlar da, Türkler de evlere kapanırlar, dışarı çıkmazlardı. Adada yaşayan Ermeniler 5.000 kişi kadardı. Bunlar bezirganlık yaparak hayatlarını kazanıyorlardı... Lefkoşa’da Melkonyan Enstitüsü vardı. Bu okula Ermenilerden gayri kimse gidemezdi. Bunlar okula, ‘Türkler şeytan ile aynı şeydir.’ diye pankart asmışlar. Bu yazıyı indirmek için Türkler valiye başvurular. Bunun sonucunda da vali bu yazıyı indirtti.”

Melkonyan kardeşlerden büyüğü olan Krikor Melkonyan, 1934 yılında ölünceye kadar bu enstitüde kalmayı tercih eder. Okulda

(129) M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Ermenileri Üzerine Notlar”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XVII, Sayı 1, Temmuz 2002, s. 3.

(130) www.hayem.org/indeks.htm.

(131) Tuncer Bağışkan, a.g.m., s. 32.

(132) Maria Şirin’den aktaran Sevgül Uludağ, Yeraltı Notları, 21 Eylül 2005. www.stwing.upenn.edu.

(133) 1907 Lefkoşa doğumlu Mehmet Refik Talan’dan aktaran Yılbay M. Emel, Özge Pastırmacıoğlu, Uğur Çınar, Lefkoşa, Aralık 1992. Yaşlıların Ağzından Kıbrıs Türk Toplumunun Geçmiş, KTMA.TK.060.1950.

Kıbrıs dışında Yunanistan, İran, Lübnan, Birleşik Arap Emirlikleri, Etiyopya ve Amerika da dâhil olmak üzere yirmiden fazla ülkeden öğrenci bulunmaktadır.¹³⁴ AGBU kendi internet sitesinde yaptığı açıklamada kuruluşun ana gayesini Ermenilerin eğitimi olarak açıklar ve kuruluş gayelerinin büyük ölçüde Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topraklarda yaşayan Ermenilerin yetiştirilmesi olduğunu belirtir. Okul bu amaç doğrultusunda faaliyetlerine uzun süre aralıksız devam eder.

Öte yandan Ermeni diasporasının hemen bütün Ermeni okullarıyla ilgili olarak karşılaştığı düşen gelirler ve devamlı olarak artış gösteren masraflar ve giderler yüzünden Kıbrıs'taki okul da kapanma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Her ne kadar AGBU'nun Melkonyan kardeşlerin bütün servetlerinin yanında yaklaşık 900 kadar doğrudan yardım talebinde bulunduğu ve yardım aldığı kişiler olsa da masrafları karşılamakta zaman içerisinde sıkıntı baş gösterir. 1909-1914 döneminde özellikle Doğu Anadolu bölgesinde kırktañ fazla okul açan kuruluş daha sonraki dönemde mali sıkıntılarla karşılaşmaya başlar. Birinci Dünya Savaşı döneminde faaliyeti sekteye uğrayan kuruluş daha sonra özellikle Ortadoğu'da Suriye ve Lübnan'da Ermenilerin eğitim sorununa tekrar el atmaya başlar. Söz konusu bu okul 1963 yılına kadar aynı paralelde çalışmaya devam eder. 1926-1940 döneminde özellikle öksüz Ermeni çocuklarına hizmet veren enstitü daha sonra 1934-2005 sürecinde ise yaklaşık 12.000 çocuğa orta ve lise düzeyinde yatılı eğitim hizmeti de verecektir. Bu okuldan yaklaşık 1.500 civarında Ermeni çocuk istifade eder. Özellikle Ortadoğu ülkelerindeki Ermeni nüfusunun 1.000.000 seviyelerinden neredeyse 300.000'e kadar inmesi, özellikle İngiltere ve ABD başta olmak üzere pek çok Avrupa ülkesine doğru artış gösteren göç dalgası sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber birçok Ermeni de kurulan yeni Ermenistan'a doğru göç hareketine başlar. Bunun sonucu olarak da okulun ihtiyaçları kar-

şılanamaz, öğrenci bulmakta zorluklarla karşılaşılır ve okul 2005 yılında alınan bir kararla kapatılır.¹³⁵ Okulun kapatılması sonrasında AGBU Yönetim Kurulu tarafından farklı alternatifler üzerinde çalışmalar başlatılır ve sadece Kıbrıs'taki Ermeni öğrencilere yönelik olarak mahalli bir okulun devam ettirilmesi kararlaştırılır. Ayrıca yine Kıbrıs'ta Melkonyan kardeşlerin isimlerinin verileceği Ermeni Araştırmaları Merkezi kurulması yönünde de bir çalışma başlatılır. Lefkoşa'da ilk Ermeni Okulu ise 1887 yılında Mısır, İngiltere ve Fransa'dan Ermenilerin finansman desteğiyle açılmıştır. Daha sonra da Türkiye doğumlu Krikor ve Garabed Melkonyan kardeşlerle Melikyan ve Ououzonian ailesi tarafından mali destek sağlanan ve Melkonyan Enstitüsü olarak bilinen merkez 1924 yılında hayata geçirilir.¹³⁶ Melkonyan Enstitüsü'nde Yunanistan, İran, Lübnan, Birleşik Arap emirlikleri, Etiyopya ve Amerika da dâhil olmak üzere yirmiden fazla ülkeden öğrenci bulunmaktadır¹³⁷ ve okuldan 1.500 civarında Ermeni çocuk istifade etmektedir. Bu okul 2005 yılında alınan bir kararla kapatılır.¹³⁸ Ermeniler tarafından 1934 yılında tesis edilen bir başka hayır kurumu ise "AYMA" olarak bilinen Ermeniler Birliği'dir. Bu kurum da daha sonra Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından desteklenmiş ve kendilerine bina tahsisi yapılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Kıbrıs'ta Ermeniler

Kıbrıs'ta Ermenilerle Türklerin dostça ve iyi komşuluk çerçevesinde ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönem de artarak devam etmiştir. Burada bahsedilmesi gereken önemli bir nokta ise İngiltere'nin ekonomik baskıları ve savaş ekonomisini sonuna kadar kullanmasının ardından çeşitli sebeplerle İngiliz ordusunda katırcı olarak görev alan Türkler ve Rumlar yanında 90 civarında

(134) Dilbilimci Pars Tuğlacı da Melkonyan enstitüsü mezunudur.

(135) www.hayem.org/indexs.htm.

(136) www.hayem.org/indexs.htm.

(137) Dilbilimci Pars Tuğlacı da Melkonyan Enstitüsü mezunudur.

(138) www.hayem.org/indexs.htm.

Ermeni'nin de İngiliz üniformasıyla cepheye gönderilmiş olduğudur.¹³⁹Bu durumun en temel sebebi ise Sevk ve İskân Kanununu takiben 1915 sonrasında adaya gelmiş olan Ermenilerin mükemmel ve aksansız bir Türkçe konuşmalarıdır;¹⁴⁰

“...Kıbrıslı Türkler, Ermenilere her zaman saygı göstermişlerdir. Kıbrıs'ın Türk kesimlerinde Ermenilere karşı her zaman içten bir sevgi söz konusudur. Bugünkü nesilden binlerce Kıbrıslı Türk, çocukluklarını kendi yaşatları Ermenilerle aynı mahallelerde geçirmiştir. Binlerce Kıbrıslı Türk Ermenilerle adadaki İngiliz Okulu'nda¹⁴¹ ve Amerikan Akademisi'nde sınıf arkadaşı olmuştur. Pek çok Ermeni'nin bugün bile Türk tarafında taşınmaz malı vardır. Bu taşınmazlar Kıbrıslı Türklerin gözetimi altındadır...”

Bu İngiliz okulunun öğrencilerinden birisi de Rauf R. Denктаş'tır. Okul, 1939 yılında 3-4 öğretmenin nezareti altında 13-14 yaşlarında Ermeni, Türk ve Rum öğrencilerden oluşan 30 kişilik bir grupla Londra'ya bir gezi de düzenler. 1941 yılında okul savaş nedeniyle Girne'ye taşınır. Rauf R. Denктаş da diğer arkadaşları gibi ancak hafta sonları Lefkoşa'ya ailesinin yanına gidebilir.1943-1944 döneminde Rauf R. Denктаş aynı okula yurt öğretmeni ve birinci sınıf öğretmeni olarak döner. Aynı yıllarda okulda daha önceki yıllarda olduğu gibi Türk, Rum, Ermeni ve Maronit öğrenciler bulunmaktadır. Rauf R. Denктаş daha sonraki dönemde tekrar Londra'ya gitmek istediğinde ona “sicil belgesi” verecek olan kişi ise Tapu Dairesi Genel Müdürü Bayramyan olur;¹⁴²

“...Bayramyan'la babam çok iyi dosttular. Ailece tanıştıyorduk. Bayramyanlar bize gelir, biz de onlara giderdik. “Buralarda ne yapıyorsunuz?” sorusunu cevaplandırdım... Beni odasına aldı ve kendisi daktilo başına geçerek bana çok güzel bir karakter belgesi verdi. İyi şanslar diledi. “Zorlukla karşılaşırsan bana gel.” dedi...”

Bu okulda eğitim görenlerden birisi de hayatı tenis sporuyla yoğrulan 1933 Mağusa

doğumlu olan İlder Sami'dir ve o da İngiliz Okulu'ndaki durumu “...Okulda Maronitler ve Ermeniler de vardı. Onlar kendi seçimlerini kendileri yapardı. Yani isteyen Türk sınıfına isteyen Rum sınıfına girebiliyordu. Hem Türkçe hem de Rumcaları mükemmeldi. Dersler hep İngilizce idi. Yalnız Türkçe dersi vardı. Onun dışında bütün dersler İngilizceydi. Onlar da İngilizceye ayak uydururlardı...”¹⁴³diyerek açıklar. İlginçtir ki İlder Sami'nin okuldaki en yakın arkadaşı da bir Ermeni genci olan Sarkis der Avedisyan olur;¹⁴⁴

“Kıbrıs milli takımında futbolcu idi. Çok yakın arkadaşım idi. Opera da vardı o zamanlar okulda. Operaya beraber gider gelirdik. Arkadaşlığımız oradan başlar. Bizim okulda ya hokey oynardınız ya da futbol. En büyük derdimiz okulda hokey ve futbolun aynı gün olması idi. Seçmek zorunda kalırdık. Ben hokeydeydim. Bir gün Sarkis bana dedi ki her yere beraber giderik seninle, futbola girersen gene takımında yer alacan beraber yapacayık her şeyi. Ve ben de futbol takımına girdim. Daha sonra da son sınıfta tenis faaliyetleri başladı okulda.”

Özellikle İngiliz Okulu vasıtasıyla başlatılan ve daha sonra bütün ada sathına yayılan bir başka faaliyet ise izcilik faaliyetleridir. Türk Lisesi müdürü İsmail Hikmet Bey'in de desteğiyle Türk Lisesi ve bu okul dışındaki Türk gençleri arasında faaliyetler hızlandırılır. 30-40 kişilik bir grup ayrıca para kazanabilmek düşüncesiyle girişimler de başlatır. Bu konuda uygulanan yöntem ise Ermeni çocukların yaptıklarıyla aynıdır; sokaklarda boyuna asılan küçük bir kutu içinde çorap, kibrit, düğme gibi küçük eşya satışı yapmak.¹⁴⁵

(139) Söz konusu bu Ermenilerden Mağusalı ve CY 227 sicil numaralı Vahan Kalemkerian 26 Temmuz 1945 günü cepheye hayatını kaybeder ve İtalya'nın Salerno kentindeki mezarlığa gömülür. Kıbrıslı katircılar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, İkinci Dünya Savaşı ve İngiliz Ordusunda Katircılar, IQ Yayınları, İstanbul, Mayıs 2016. Alexander Michael Hadjilyra, The Armenians of Cyprus, Kalaydjian Foundation, Lefkoşa, 2009, s. 20.

(140) Special News Bulletin, 24 Nisan 1965, 2 Haziran 1964 ve 5 Haziran 1964, Lefkoşa. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(141) Rauf. R. Denктаş, Karkot Deresi, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Aralık 1999, Lefkoşa, ss. 19-20 ve 57.

(142) Rauf. R. Denктаş, Karkot Deresi, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Aralık 1999, Lefkoşa, s. 19-20 ve 57.

(143) Haber Havadis, 3 Ocak 2011.

(144) Haber Havadis, 3 Ocak 2011.

(145) Fazıl Plümer, Anılar, Cyrep Yay., 2001, Lefkoşa, ss. 16-17.

Türk, Rum ve Ermeni okullarının izcilik kolları arasında Lefkoşa/Atalasa'da da yarışmalar düzenlenir.

Savaş döneminde adada yokluk, karaborsa, işsizlik ve karamsarlık hüküm sürmektedir. Bu şartlarda insanların ekonomik olarak rahatlayabilmek amacıyla asker yazılmaktan başka seçenekleri de kalmamaktadır. Bu şartlarda durumdan istifade eden ve yeni iş imkanları yaratanlar ise köylülerle işbirliği içinde çalışan iki Ermeni tüccar olur;¹⁴⁶

“...İkinci Dünya Savaşı köyümüzün yoksul ve sıkıntılı bir dönemine rastlıyor. İşsizlik, yokluk ve sıkıntılar diz boyudur. Bu sıkıntılara savaşın neden olduğu yokluk ve karne eklenince halk sefil oldu. Bu sıkıntılar karşısında çok sayıda köylümüz ailesini geçindirmek amacıyla gönüllü olarak İngiliz ordusuna katıldı... Savaş sona erdikten bir müddet sonra Avrupa pazarlarına koyun yünü eksikliği baş gösterdi. Bunun üzerine Lefkoşalı iki Ermeni - Birisinin adı Madosiyan'dı. - adadan yün toplanması için köylülerimizi seferber etti. İki köylümüze bölge acenteliği ve bol para verdiler. Bu acenteler yün satın almaya gitmek isteyen köylülere bisiklet veya motosiklet almak için para veriyordu. Bir anda köylünün çok büyük bir kesimi yün tüccarı oldu. Demircilerde yaptırılan özel terazilerle işe koyulan köylüler bisiklet, motosiklet ve hatta otomobillerle Kıbrıs'ın dört bir yanını dolaşıp yün satın almaya başladılar. Yün alışverişi iki yıl kadar sürdü ve köylünün cebi para ile doldu. Her başlangıcın bir sonu olduğu gibi yün işi de bitti...”

Özellikle İngiliz Okulu vasıtasıyla başlatılan ve daha sonra bütün ada sathına yayılan bir başka faaliyet ise izcilik faaliyetleridir. Okulda son derece düzenli olarak faaliyet gösteren izcilik kolunun girişimleri paralelinde Türk öğrenciler arasında da izcilik faaliyetleri başlatılır. 1933-1934 döneminde başlatılan bu faaliyetlerin başında ise Fazıl Plümer bulunmaktadır. Türk Lisesi müdürü İsmail Hikmet Bey'in de desteğiyle Türk Lisesi ve bu okul dışındaki Türk gençleri arasında fa-

aliyetler hızlandırılır. Abdi Çavuş Sokağı'nda Darü'l-elhan isimli müzik cemiyetinin faaliyet gösterdiği yerde izcilik çalışmaları da başlatılır. 30-40 kişilik bir grup ayrıca para kazanabilmek düşüncesiyle girişimler de başlatır. Bu konuda uygulanan yöntem ise Ermeni çocukların yaptıklarıyla aynıdır, sokaklarda boyuna asılan küçük bir kutu içinde çorap, kibrit, düğme gibi küçük eşya satışı yapmaktır.¹⁴⁷ Türk, Rum ve Ermeni okullarının izcilik kolları arasında Lefkoşa/Atalasa'da da yarışmalar düzenlenir. Lefkoşa'dan Mağusa'ya, Larnaka'dan Limasol ve Lefke'ye kadar pek çok merkezde ticari faaliyetlerle ilgilenenlerin büyük bir kısmı Ermeni tüccarlardır. Bu dönemde de ticari faaliyetlerin büyük bir kısmı Lefkoşa Sarayönü Meydanı'nda ticaretle uğraşan Uzunyanlar gibi Ermeni tüccarların elindedir Söz konusu Ermeniler özellikle ticaret hayatında Kayserililere has özellikler olarak bilinen pek çok ilkeyi kendilerine rehber edinirler. Son derece elleri sıkıdır ve boşa para harcamaktan hoşlanmazlar. Genellikle ticaret yapmak suretiyle sermayenin en kısa zamanda ve risksiz olarak artmasına gayret gösterirler. Son derece sebatkâr çalışırlar. Hiç üşenmezler ve bıkkınlık göstermezler. Ermenilerin belki de en önemli özelliklerinden birisi ise birbirlerine son derece bağlı olmalarıdır;¹⁴⁸

“...Atlı Ermeni bezirgânlar Lefkoşa sokaklarında dolaşırdı. Veresiye verdiklerinden tutunmuşlardı. Ermeni, yalnız Ermeni'den alışveriş eder, Türkler ise Ermeni'den ve Rum'dan. Lefkoşa sokaklarında Ermeni dilenciye rastlanmadığı söylenmekteydi. Lefkoşa'da ve Larnaka'da okulları vardı. İngiliz arabalarının ve Riley bisikletlerinin acenteliği Ermenilerde idi. İslim onarıcılığı, bezirgâncılıkla işe başlayan Ermeniler zengin olmuşlardı...”

Özel İtalyan Okulu, İngiliz Okulu ve Larnaka'daki Amerikan Akademisi'nde oku-

(146) Hasan Yücelen, Akıncılar (Luricina) Türklerinin Yüz Yıllık Varoluş Mücadelesi, Lefkoşa, Mart 2006, s. 80.

(147) Fazıl Plümer, Anılar, Cyrep Yay., 2001, Lefkoşa, s.16-17.

(148) Hüseyin Özdemir, Kıbrıs'ta 60 Yıl, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir, s.10.

yan Ermeniler de Rumlardan ziyade Türk öğrencilerle arkadaşlık kurmayı tercih eder.¹⁴⁹ Her ne kadar Kıbrıslı Türklerle çok iyi komşuluk ilişkileri içerisinde olsalar¹⁵⁰ da konu alışveriş olunca Ermeniler sadece birbirlerini destekleme konusunda titiz davranırlar;¹⁵¹

“...Örneğin Sarayönü’nde eskiden Şükri Kaya’nın berber dükkânı yanında bir kahvehane vardı. Kahvehanede yanımızda oturan Ermeni, aniden kalkar, ‘Gidek bir sigara alak da gelek.’ diyerek Ermeni bakkaldan sigarasını alır gelirdi. Kahvehanede sigara satıldığı halde ve kendisine ‘Buradan al, efendi.’ denmesine rağmen o ‘Yok, ben veresiye alırım.’ der ve Sarayönü’nden kalkıp taa Baf Kapısı’ndaki Ermeni bakkala gidip sigarasını alır ve geri dönerdi. Tabii bunun orada konuşmaları olurdu. Türk’ün Türk’ü desteklemediği vurgulanırdı. Bu da çocukluk yıllarımda benim aldığım ve unutamadığım mesajlardan biriydi...”

Ermenilerin birbirlerini alışveriş bağlamında da desteklemeleri Kıbrıslı Türkler tarafından da gözlemlenen ve bilinen bir durumdur;¹⁵²

“Ermenilerin kendilerinden olan insanlarla alışveriş yaptıklarını, bir kibrit kutusu almak için bile olsa Türk bakkaldan değil de bir iki kilometre uzakta olan Ermeni bakkala gidip aldıklarını biliyorum. Bugünkü Arasta Sokağı’ndaki dükkânların çoğunun Ermenilere ait olduğunu Kıbrıs’ta bilmeyen yoktur. Kıbrıs’ın en işlek caddelerinden biri olan Lefkoşa’nın “uzun yolu” diye tabir edilen yerde birçok dükkânın da Ermenilere ait olduğunu görüyorduk. Kıbrıs’ta yaşayan bütün Ermenilerin Türklerden daha iyi Türkçe konuştukları bir gerçektir.”

Çok iyi Türkçe konuşan, ticaret bağlamında da birbirlerini çok iyi destekleyen bu Ermeniler konusunda olumsuz düşünenler de bulunmaktadır;¹⁵³

“EOKA döneminde Ermeniler, Türk tarafından geçtiler ve hep gavur tarafına geçtiler. Zaten onlar gavurdan daha adiydiler. öyle Türkçe lisani konuşuyorlardı ki sanki İstanbul lisani.

Asıl kâfir idiler. Aramızda gavga filan olmazdı çünkü onlar ta ki senin paramı alsınlar senininan dostudu. Paramı aldıktan sonra yüzünü bile göremezdin. Onlar çok birlikti. Potini bile Ermeni dükkânından almaktaydılar. Türklere karşı hiçbir faydaları yokdu.”¹⁵⁴

Aynı duyguları paylaşanlardan birisi de 1916 Kufez doğumlu Hasan Öztaş’tır ve o da Kıbrıs’ta yaşayan ve özellikle büyük bir kısmı esnaf olarak çalışan Ermenilerin ‘çok politikacı bir millet’¹⁵⁵ olduklarını düşünmektedir. Anadolu’dan adaya gelen Ermenilerle yaşama imkânını bulmuş olan 1908 İskele doğumlu Nidai Ahmet Çetiner de özellikle Birinci Dünya savaşı döneminde adaya gelen Ermeniler konusunda olumsuz düşünenler arasındadır;¹⁵⁶

“Ermeniler çok rezildi. Kadınlara laf atarlardı. Kadınları Monarga’ya götürürlerdi. Çok tatsızlık yaptılar. Dövmeler, öldürmeler çok vardı. Bir iki defa onları ben de gördüm. Eskiden Rumlarla çok iyi geçinirdik. Ben sporcuydum. Gece lisesi talebeleri arkadaşlarım vardı. Sinemaya giderdik. Akşam üstü yıkanır kuşanırdım ve Deve Limanı’na giderdim. Asayiş çok iyiydi. Kimse kimsenin malını çalmazdı. Ermeniler satıcılık yaparlardı. Şekercilik yaparlardı. Okkacılık (kumaşçılık), parçacılık yaparlardı. Zengin oldular. Kırkor isimli bir Ermeni vardı ve Türkleri çok severdi. Türkiye Cumhuriyeti’nin Adana bölgesinden geldi.”

(149) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

(150) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

(151) KKTC’nin Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş’tan aktaran Erten Kasımoğlu, Eski Günler Eski Defterler, İzmir, 1986, s. 13.

(152) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

(153) 1914 Köfünye (Geçitkale) doğumlu Yusuf (Bondigo) Çobanoğlu’dan aktaran Zarf Soybay, İbrahim Denizer, kaan Bahçeci, Dinçer İzcan. KTMA,TK. 061.1951. Bu çalışma Kıbrıs’ta Türk Öğretmen Koleji öğrencileri tarafından 1990-1992 döneminde bir proje olarak hazırlanmış, Kıbrıs’ta yapılan röportajlar şeklinde ve el yazısıyla tamamlanarak teslim edilmiştir.

(154) Orijinal metin Kıbrıs’ın kendine has dille yazıldığından ve o şekilde kaydedildiğinden burada herhangi bir düzeltmeye gidilmemiştir.

(155) Lapatoz (Boğaziçi), 23 Nisan 1922 doğumlu olan Kasım Sancaoğlu’dan aktaran Zarf Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs’ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

(156) Zarf Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs’ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

Ticaret hayatının el değiştirmesiyle beraber özellikle kaza merkezlerinde, tabelalarında sonu “-yan” ifadesiyle biten Garabyan, Menokyan, Damadyan, Malukyan gibi pek çok mağaza bulunmaktadır. Belli başlı kuyumcular, terziler, manifaturacılar, fotoğrafçılar, halı satıcıları ve okkacıların neredeyse tamamı Ermeni olup, Türk gelenek-göreneklerini de devam ettirmektedirler.¹⁵⁷Örneğin Kıbrıs Türklerinin yakından bildiği ve Özatay Fotoğrafçılık olarak tanıdığı Öztan Özatay da Baf’tan ortaokul eğitimi için geldiği Lefkoşa’da ünlü Ermeni fotoğrafçı Arto Tilbiyan’ın yanında çırak olarak çalışmaya başlar ve Kıbrıs Türk fotoğraf sanatının bugünlere gelmesinde ön ayak olacağı tecrübe ve bilgiyi Ermeni ustasından alır. Bu arada Lefkoşa’da adı en çok bilinen Ermenilerden birisi ise Aram Uzunyan ve ailesidir. Kıbrıs’a ilk defa çeşitli marka otomobil ve değişik elektrikli ev aletleri getiren bu aile şirkettir. Bu Ermeniler arasında ud üstadı olarak bilinen Keğam Celalyan da bulunmaktadır. Türk müziği çalan ve alaturka Türk müziği seslendiren Celalyan gibi Ermeni müzisyenler, ayrıca koro, grup ve topluluklarda da görev alırlar. Türk sanat müziği ve kanun üstadı Şekerci Keğam Celalyan, Aralık 1963 tarihine kadar Zeki Taner, Mustafa Kenan’la beraber pek çok radyo ve televizyon programı yapar ve halk konserlerine katılır.¹⁵⁸ Bir diğer müzisyen ve Kıbrıslı Ermeni sanatçı ise keman virtüözü Vahan Bedelyan¹⁵⁹ ile öğrencileri Manuk Parikian, Levon Çilingiryan ve Hartun Bedelyan’dır. Ayrıca piyano öğretmeni Sirvart Çilingiryan, kardiyolog Vatçe Kalbiyan, yazar Ohannes Şöhmeliyan, şöhreti dünyanın dört bir yanına yayılmış Larnakalı gömlek imalatçısı Stefan Harutunyan, yine Larnakalı fotoğraf sanatçısı Glazner, adaya ilk sinemayı getiren Vahe Nigogosyan, ressam Vartan Taşçıyan, BM Genel Sekreterliği görevlisi Benon Vahe Sevan, ressam Vartan Taşçıyan, ilk basımı 1946 yılında yapılan “Herkes İçin Romantik Kıbrıs” isimli kitabın yazarı Kevork Keşişyan, otomobil yarışçısı Vahe Terziyan, Cyprus Weekly gazetesinin yazarlarından Georges ve Lana der

Partogh da Kıbrıs’ın önemli simaları arasındadır.¹⁶⁰1948-1963 döneminde Melkonyan Enstitüsü’nde yöneticilik ve öğretmenlik yapan, New York’ta “Seçme Metinler, Ermeni Diaspora Edebiyatında Özgür Bir Ses” adıyla öyküleri 1992 yılında bir araya getirilen Mahram Vahyan da bu önemli isimler arasında kabul edilebilir. Ayrıca avukat ve tarihçi Nubar Maksutyan da özellikle 40’lı yıllarda Kıbrıs’taki Türk gazete ve dergilerinde Kıbrıs tarihi ile ilgili makaleler yayımlar. Melkonyan Enstitüsü’nden mezun olan ve Kıbrıs Radyo Korporasyonu’nda 46 yıl boyunca Ermenice programlar hazırlayan bir başka dünya çapında Ermeni sanatçı ise 8 Ağustos 2014 tarihinde hayatını kaybeden Sebouh Abcarian’dır.

1948 yılında Kıbrıs Türk gazetelerine yansıyan bir haber ise Mısır’dan pasaportsuz olarak Kıbrıs’a gelen ve Lefkoşa’da ikamet eden Kirkor Yiakup Kurtzian isimli bir Ermeni’nin Mihail Tsangaridzen isimli bir kişiyi sahte vaatlerle dolandırması ve 32 Kıbrıs Lirasını gasp etmesiyle ilgilidir.¹⁶¹ Aynı kişi ayrıca Dikran Maktesian ve Oanik Çakarian isimli Ermenileri de dolandırmış ve onların da toplam 38 liralарını almıştır. Adı geçen şahıs toplam 6 ay hapse mahkûm edilmiştir.¹⁶² Öte yandan adayı ziyaret eden yabancı gezginler de varlıklı Ermeniler ve Rumların sosyal hayatlarından çok etkilenirler. Örneğin Mariti, Lefkoşa’daki bedestenle ilgili olarak, “Burası belli başlı Türk, Rum ve Ermeni tüccarlarının iş yeridir.”¹⁶³demektedir. Savaşın bitmesinin hemen ardından Ermeniler Lefkoşa’da yeni bir kilise daha inşa ederler. Daha önce ibadetlerini Lefkoşa Piskoposluğu’nun hemen arkasında bulunan Presbyterian Kilisesi’nde

(157) Türhan Zihni, “Anılarla Sabuncu Kaspariyan”, Kıbrıs Mektubu Dergisi, Cilt 17, No. 5, Eylül-Ekim 2004, ss. 42-44.

(158) An, “Kıbrıs Ermenileri” op. cit., s. 30.

(159) Vartan Malyan ise Bedelyan Ailesi’yle ilgili olarak “...Onlar mal getirirlerdi Hindistan’dan. Onların oğlu gitti kemancılık okudu, ünlü bir kemancı oldu. İki ailedir bunlar, biri de Pankyan (Ailesi). İkisinin de evlatları kemancılıkta ünlendi. Pankyan Liverpool’a gitti, orasının orkestrasının şefi oldu. Bedelyan lisede de ders verirdi.” der. Ayrıntılı bilgi için bkz., Uludağ, loc. cit.

(160) Ahmet An, a. g. e., s. 29.

(161) Hürsöz, 7 Mayıs 1948

(162) A.g.g., 7 Mayıs 1948

(163) Ahmet C. Gazioglu, Kıbrıs’ta Türkler 1570-1878, Cyrep Yay., Aralık 2000, Lefkoşa, s. 400.

yapan Protestan Ermeniler planı Dickran H. Davidian tarafından çizilen ve temeli 28 Temmuz 1946 tarihinde Protestan papaz Yohanna der Megerditchian tarafından atılan ve 1 Temmuz 1947 günü de açılan bu kilise Lefkoşa'da Mahmut Paşa Sokağı'ndaki eski Amerikan Akademisi'nin arka bahçesinde bulunan küçük kilisedir.¹⁶⁴

Lefkoşa'da Kıbrıslı Türkler ve Ermeniler

Lefkoşa'da ikamet eden ve iş yapan Ermenilerin hemen büyük bir kısmı tıpkı Arap Ahmet Mahallesi'nde¹⁶⁵ oturan Diş Tabibi Dikran Matosyan, kardeşi pamuk tüccarı Hagop Matosyan, hırdavatçı Aleksander Delyfer ve Ermeni kilisesinin papazları ve piskoposları gibi¹⁶⁶ diğer Ermeniler de ağırlıklı olarak Yediler Mahallesi, adada Osmanlı hâkimiyetinin devam ettiği süreçte Karamanzade Sokağı¹⁶⁷ veya Baf Sokağı olarak bilinen ve daha sonra Ermeni Mahallesi olarak da adlandırılan Viktorya (Şehit Salahi Şevket) Sokağı ve Korkud Efendi Mahallesi'nde yaşamışlardır. Ayrıca Lefkoşa'da Lokmacı Kırkor'dan adını alan ve bugün KKTC ile GKRY arasında hizmete giren sınır kapısının da bulunduğu "Lokmacı Barikatı" yakınlarındaki Baf Kapısı bölgesi de Ermenilerin yoğun yaşadıkları yerler arasındadır.¹⁶⁸ 1940'lı yıllarda Baf Kapısı bölgesindeki hatıralarını Hizber Hikmetağalar "...3-5 Ermeni ailesinin oturduğu dar bir sokak vardı ki oradan her geçişimde burnuma taze badem kokusu gelirdi. Kapılarını daima kapalı gördüğüm bu evlerde neler pişirildiğini hep merak eder dururdum..."¹⁶⁹ diyerek aktarır. Burada pastırmacı, kazancı, kalaycı, bıçakçı, saatçi, tenekeci, velespitçi (bisikletçi), terlikçi, mezeci, lokmacı, lokumcu, ayrıca anason ve kimyon ihracatı yapan büyük bir Ermeni firması, Simca arabalarının Kıbrıs temsilciliği, ICI kimyasal madde fabrikası gibi büyük ticari kuruluşlar yanında Lokmacı Kırkor'dan başka lokma ve şamış yapan bir başka Ermeni de "yemiş ve gazoz da satan" Sarkis'dir.¹⁷⁰ Hizber Hikmetağalar buradaki esnaf yanında

genel anlamda ada toplumunun ruh halini de "...Rumlar iyi birer sanatkâr ve ticaret adamı oldukları için Ermenileri istemezler ve kıskanırlardı. Ermeniler de bu adada iğreti olduklarına bakmadan Rumları hiç çekemezler ve sevmezlerdi ama kimse de içindeki duyguları ötekine belli etmezdi. Lakin Ermeni olsun, Rum olsun hepsinin de müşterek tarafı Türklere olan husumetleriydi. Hepsi de asırlarca ekmeğini yedikleri Osmanlıya düşmanlıktan bir an geri kalmazlardı..."¹⁷¹ sözleriyle aktarır. Lefkoşa'da yaşayan ve burada iş yerleri bulunan Ermenilerin hemen büyük bir kısmı Arap Ahmet Mahallesi ve Korkud Efendi Mahallesi'nde kendilerine ait evlerde yaşamaktadırlar.

Bu semtte ayrıca yönetici konumundaki Türkler, yüksek rütbeli devlet memurları, zengin ve varlıklı aileler de yaşamaktadır.¹⁷² Aynı bölgede Osmanlı döneminde de yüksek rütbeli devlet memurları, kadılar ve paşalar Ermenilerle beraber yaşamışlardır. Mariti'nin ifadesiyle "Lefkoşa'da yaşayan Rum ve Ermeni ailelerinin birçok bireyinin buradaki merkezi hükümette çeşitli görevleri vardır." Ayrıca adada Türk döneminin son yıllarına gelindiğinde Lefkoşa'yı ziyaret eden Avusturya Arşidük'ü

(164) 1955 yılında söz konusu bu kiliseye çevre duvan ve kapı yapılmış, 1959 yılında da bir mutfak eklenmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında uzun bir süre kullanılmayan kilise daha sonra 1987-1997 arasında 10 yıl süreyle Devlet Türk Halk Müziği Topulduğu tarafından kullanılmış, ardından 1997-2011 arasında da Devlet El Sanatları Kooperatifi'ne ev sahipliği yapmış, son olarak 2011 yılında da Lefkoşa Müzik Derneği tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Tuncer Bağışkan, a.g.m., s. 31.

(165) Aynı bölgede Osmanlı döneminde de yüksek rütbeli devlet memurları, kadılar ve paşalar Ermenilerle beraber yaşamışlardır. Mariti'nin ifadesiyle "Lefkoşa'da yaşayan Rum ve Ermeni ailelerinin birçok bireyinin buradaki merkezi hükümette çeşitli görevleri vardır." Ayrıca adada Türk döneminin son yıllarına gelindiğinde Lefkoşa'yı ziyaret eden Avusturya Arşidük'ü Louis Salvator da gezi notlarında "Ermeniler her yerde Türklere kaynaşmıştır." der. Giovanni Mariti, *Travels in The Island of Cyprus*, Cambridge, 1909, s. 45 ve Archduke Louis Salvator, *Levkosia, The Capital of Cyprus*, Londra, 1983, s. 18'den aktaran Gazioğlu, op. cit., ss. 400-401.

(166) Hizber Hikmetağalar, *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*, İstanbul, 2005, s. 119.

(167) Tuncer Bağışkan, a.g.m., s. 30.

(168) Uludağ, loc. cit.

(169) Hizber Hikmetağalar, a.g.e., s. 23.

(170) Burada bahsedilen Lokmacı Sarkis muhtemelen Lokmacı Kırkor ile aynı kişidir ve isminin Lokmacı Sarkis olma ihtimali çok daha fazladır. Hizber Hikmetağalar, a.g.e., s. 61.

(171) Hizber Hikmetağalar, a.g.e., s. 65.

(172) Giovanni Mariti, a.g.e., s. 45 ve Archduke Louis Salvator, *Levkosia, The Capital of Cyprus*, Londra, 1983, s. 18'den aktaran Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Cyrep Yay., Aralık 2000, Lefkoşa, s. 400-401.

Louis Salvator da gezi notlarında “Ermeniler her yerde Türklerle kaynaşmıştır.” der. Lefkoşa ve Mağusa’daki Ermeniler de genellikle ticaretle uğraşmaktadırlar.¹⁷³ Kıbrıs’ın narenciye deposu olarak bilinen Lefke bölgesinde de ticaret hayatı neredeyse tamamıyla Ermenilerin ve bazı Rum tüccarların elindedir. Lefke’deki Arasta’da ticareti Ermenilere kaptırmamak isteyen Enver Şener gibi Türkler de memuriyet hayatını noktaladıktan sonra burada dükkân açarak ticarete başlar. Hayatının sonuna kadar istediği gibi bir para kazanamamış olan Şener’in ticarete Ermeni ve Rumlara rakip olmak isteğiyle atıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Lefkoşa’da Baf Kapısı ile Sarayönü Meydanı arasında yer alan Viktorya Sokağı civarı da 21 Aralık 1963 tarihine kadar Ermeni Mahallesi olarak bilinir.¹⁷⁴

Lefkoşa’da bilinen döşemeci ustaları arasında en başta gelen ise Türkiye göçmeni olan ve pek çok Kıbrıslı Türk döşemeci de yetiştiren Manug Tarakçıyan, İkinci Dünya Savaşı sürecinde Hitler zulmünden kurtulabilmeyi başararak önce Mısır’a ve oradan da Kıbrıs’a gelen Alman Yahudi’si Rafael Usta ve Viktorya Sokağı (ŞehitSalahi Şevket Sokağı)’nda dükkân işeleyen ve neredeyse devletin bütün kanepeler ve koltuk döşeme işlerini yapan Varşak Boğosyan olur.¹⁷⁵ Yediler Mahallesi olarak bilinen mahalle de Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerler arasındadır.¹⁷⁶ Lefkoşa’da Tophane Mescidi yanında valiz imalatıyla mesleğe başlayan Tarakçıyan burada kendi öğrencisi Nikola Ksenofontos ile ortak olup döşemeciliğe de başlar.¹⁷⁷ Tophane Mahallesi’nde ayrıca tek katlı kerpiç bir evde yaşamakta olan arabacı/yük taşımacısı Sarkis Değirmenciyan, gömlekçi Setrak Bijyan ve oğlu Hamparsun, tam Tophane Mescidi karşısında sarı taştan yapılmış iki katlı evinde oturan Dâhiliye Uzmanı Dr. Tumaşyan, makinistlik (otomobil tamirciliği) yapan oğlu Onnik ve müzik öğretmeni olan kızı Luise gibi renkli simalar da yaşamaktadır.¹⁷⁸

Bu arada Lefkoşa’da Ermeniler arasında belki de en fakiri olarak nitelendirilebile-

cek bir kişi daha söz konusudur; ancak Kıbrıslı Türklerle çok yakın ve sıcak bir ilişki içerisinde olan bu kişi neredeyse ölüncüye kadar gerçek kimliğini açıklamaz, Kıbrıslı Türk bir ailenin kızıyla evlenir ve adada yaşayanlar arasında Ermeni olduğu pek bilinmez. Arasta’da Lokmacı Kirkor’la gazozcu Pambakyan’ın dükkânları neredeyse yan yanadır. “Çok hoş bir Türkçe konuşup, mutlaka malını satmayı sağlayan”¹⁷⁹ ayakkabıcı Dellalyan’ın dükkânı da Lokmacı Kirkor’un dükkânının karşısında küçücük bir dükkândır. 1925 yılında Yunanistan’da doğan ve 1931 Rum ayaklanmasının hemen ardından ailesiyle birlikte Kıbrıs’a gelen Vartan Malyan tanıdığı iki Ermeni esnafı “...Pambakyan’ın gazozlarının tapasında bir pirili (bilye) vardı böyle. Kaktırdın piriliyi, açılın da çıksın diye. Kırardık biz o şişeyi, piriliyi alalım içinden. Lokmacı Kirkor çok işlerdi (çalışırdı), gece gündü işlerdi. Dükkânı öyle bir yerdeydi ki gelen geçen lokma alırdı, hem şerbetli biraz, hem hamur işi. Yani hem doyan, hem ziyaret hem ticaret. Ondan biraz yukarı Baf Kapısı’na doğru bir tabak (debbağ) vardı derileri işleyen. Onun oğlu Ayhan aynı okuldaydı benimle. Sağdır o adam, onunla buluştuk. Filme çektiler okul anılarımızı ama o filmi daha göstermediler. ...Rum yoktu Viktorya Caddesi’nde. Arasta’da bir tane, iki tane Rum vardı, gerisi Türk ve Ermeni’ydi Arasta’nın. Viktorya’da oturan aynı adamların Arasta’da dükkânları vardı.”¹⁸⁰ diyerek anlatır. Bugün bile Baf Kapısı ile Sarayönü Meydanı ve Viktorya (Şehit Salahi Şevket) Sokağı olarak bilinen çevre Ermeni Mahallesi olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgedeki Surp Asdvadzadzin Kilisesi, ayrıca ruhani önderlik binası, 1915 Ermeni Anıtı ve

(173) Nazım Beratlı, *Lefke Sevgilim*, Işık Kitabevi Yay., Nisan 2002, Lefkoşa, s. 218-219.

(174) 1925 yılında Yunanistan’da bir göçmen kampında doğan ve 1931 yılında ailesiyle beraber Kıbrıs’a gelerek Arapahmet mahallesi’nde Viktorya Sokağı’na yerleşen Vartan Malyan’dan aktaran Sevgül Uludağ, www.hamamboculeri.org.

(175) Hizber Hikmetağalar, *Eski Lefkoşa’da Semtler ve Anılar*, İstanbul, 2005, s.342-343.

(176) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

(177) Hizber Hikmetağalar, a.g.e., s. 344.

(178) Hizber Hikmetağalar, a.g.e., s. 185-186.

(179) http://haber.kibris.com/mob_n.php?n=eskilerde-lefkosa--guzel-ve-tehlikeli-2012-09-09

(180) Uludağ, loc. cit.

Melikyan-Uzunyan Okulu 1964'den bu yana adada bulunan BM denetiminde restore edilmektedir. Halen Lefkoşa'da Ermenilerin rağbet ettikleri bir diğer mahalle ise Köşklüçiftlik bölgesidir. Bu bölgedeki Ermeni evlerinin kendine has bir mimarisi vardır ve hepsi sarı kesme taşlardan inşa edilmiştir. Kıbrıslı Türklerle her zaman iyi ilişkiler içerisinde bulunan Kıbrıslı Ermenilerden birisi ise Lefkoşa Türk Lisesi müzik öğretmeni ve lisenin bandosunu çalıştıran Vahan Bedelyan Efendi'dir. Ancak adanın dört bir yanında konserler vermek suretiyle ada halkına hoşça vakitler geçiren, Kıbrıslı Türklerin müzik bilgisi ve kültürünü arttıran ve liseli öğrencilere geleceğe yönelik bir "altın bilezik" kazandıran Bedelyan Efendi'nin görevine sudan bir sebeple son verilir; ancak bu duruma tepki gösterenler de olur;¹⁸¹

"Bütün talebenin üzerine titrediği bandosunun son zamanlara kadar muallimi bulunan kıymetli müzik hocası Bedelyan Efendi'nin vazifesine niçin birdenbire son verilerek lisenin müziksiz bırakıldığını sorup öğrenmek isteyen sağduyulu talebeye bazı muallimlerin müdürün ağzı ile söyledikleri saçma sapan sözlere içimiz sızlayarak kulak misafiri olduk..."

Vahan Bedelyan'ın öğrencilerine yönelik faaliyetleri sadece öğrencilerden değil, öğretmenlerden de çok büyük takdir alır.¹⁸²Keman sanatçısı Bedelyan'dan ders alanlardan birisi de Vamık Volkan'dır.¹⁸³

"...Kıbrıs'ta doğdum ve 11 yaşındayken keman dersleri almaya başladım. Yıllarca her hafta ders almak için Ermeni keman hocam Monsieur Bedelyan'ın evine gittim. İlk defa kemanla sahneye çıkışım Lefkoşa'daki Ermeni Kilisesi'nde oldu. Ayrıca dedelerimin komşuları da Ermeni'ydi ve Türkçe konuşuyorlardı..."

Öte yandan Bedelyan Efendi'nin okuldan ve okulun bando faaliyetlerinden uzaklaştırılmasının çok farklı bir sebebi vardır ve bu durum İngiliz idaresinin o dönemde Kıbrıs'ta uygulamaya çalıştığı siyasetle yakından ilgilidir,¹⁸⁴

"...Lisemizin bir de bandosu vardı. Bu bandonun başkanı hiç görülmedik ölçüde Türk dostu olan Bedelyan Efendi idi. Bu zat bandoya ne kadar Türk marşı var idiyse çalmasını öğretmişti. Bu bando dini bayram sabahlarında Ayasofya Camii meydanında toplanan Türklere bayram namazından sonra marşlar çalardı. Akabinde Sir Mümür'ü Evkaf murabhaslığı makamında ziyarete gelen ada valisi ve erkanını İngiliz milli marşı ve İstiklal marşlarımızla karşılardı. O senelerde bir bayramdan birkaç gün evvel İstiklal Marşı çalınmasından sonra camii önünde konser verilmemesi emredildi. Bu emir bandocularca yerine getirilmediği için Ermeni Bedelyan Efendi görevden alındı ve lisemizin Türklük saçan bandosu da lağvedildi..."

Okul bandosu bir yıllık duraklama devresinden sonra tekrar bir araya gelir ve polis bandosu çalışanlarından Zeki Taner yönetiminde çalışmalarına kaldığı yerden tekrar başlar.¹⁸⁵ "İnsanlar o yabancı dili bilmeseler de müsiğin kendilerini yakınlaştıracığına inanan" Bedelyan Efendi ise müzik eğitimine ve çalışmalarına ara vermez ve Kıbrıslı Türklerle yakın ilişkiler çerçevesinde onlara keman dersleri vermeye devam eder.¹⁸⁶ 1914 doğumlu olan ve bütün hayatını Kıbrıslı Türk, Rum ve Ermeni öğrencilere müzik aşkı ve özellikle de keman sevgisini aşlamakla geçiren ve "Kıbrıs Adasının Sihirli Kemanı" olarak adlandırılan Bedelyan ölümünün ardından ilk defa Kıbrıs Türk ve Rum ve Ermeni sanatçıları tarafından 3 Nisan 2014 tarihinde Lefkoşa'da Yeşil Hat¹⁸⁷ üzerinde bulunan Ledra Palas'ta düzenlenen bir törenle anılmıştır. Aynı şekilde Kıbrıs (Rum) Radyosunda Ermenice bir program hazırlayıp sunan

(181) Hakkı Süha, "Lisenin Atletizm Müsabakaları Bize Neyi Hatırlattı?" Halkın Sesi, 6 Mayıs 1949.

(182) Hüseyin Özdemir, Kıbrıs'ta 60 Yıl, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir, s.18-19.

(183) <http://www.isteinsan.com.tr/isteinsan/gazete/portre/ozurdilemkbuvakada>

(184) Arif Hocalar, "İçimizden Biri", Kıbrıs Mektubu Dergisi, No.6, Cilt 10, Ankara, Kasım 1997, s. 27-31.

(185) Ahmet An, "Kıbrıs Ermenileri" Tarih ve Toplum, Ekim 2000, Sayı 202, s.29.

(186) Ahmet An, a. g. e., s. 30.

(187) İlginç bir nokta ise özellikle Lefkoşa şehrini ikiye ayıran Yeşil Hat'tın da bir Ermeni tarafından belirlendiği hususudur. Eski Mücahitler Derneği Başkanı Vural Türkmen'le 16 Ağustos 2014 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

ve Melkonyan Enstitüsü'nde de görev yapan Sebuluh Abkaryan da 4 Ağustos 2014 tarihinde Lefkoşa'nın Rum kesimindeki evinde hayata gözlerini yumar.¹⁸⁸

Lefkoşa'nın Arasta bölgesinde ve Bandabuliya'da esnaflık yapanlar arasında ayrıca Hampaçyan gibi demir karyola satıcıları, saat tamircileri ve satıcıları, Melkonyan'dan mezun olmuş pek çok kunduracı ve terzi, su tesisatçıları ve ibrikçiler de bulunmaktadır.¹⁸⁹ Lefkoşa'da Ermenilerin rağbet ettikleri bir diğer mahalle ise Köşklüçiftlik bölgesidir. Köşklüçiftlik ise daha ziyade yerleşim merkezi olarak bilinmektedir ve burada pek fazla işyeri bulunmamaktadır. Ermeni ve Kıbrıs Türk mutfağı neredeyse aynı denecek kadar benzerlik göstermektedir. Yıllarca beraber yaşamış toplulukların birbirlerinden etkilenmemeleri de söz konusu olmadığından özellikle mutfak kültürü şiş kebab, kokoreç, pastırma, farklı turşu çeşitleri, soğuk ve sıcak mezelerde benzerlikler gösterir.¹⁹⁰

Arasta civarında bulunan hemen hemen bütün Ermeniler ise ticaretle uğraşmaktadırlar. Bunlardan birisi de 1950 Şubat ayında oğluyla birlikte Kıbrıs adasına ilk defa ayakkabı dikiş makinesi getiren Lehonyon Şahinyan isimli Ermeni ustadır.¹⁹¹ 7 yabancı dil bilen ve oğluyla birlikte açtığı atölyede ayakkabıcılık yapan Şahinyan Arasta'nın içinde bir tanesi sadece altın işiyle uğraşan, diğeri ise hem altın, hem de gümüş işleme yapan iki Ermeni ustanın da atölyeleri bulunmaktadır. Ayrıca belki de çarşının en büyük dükkânlarından birisine sahip olan bezirganlardan birisi de Daduryan ve ailesidir. Ancak belki de KKTC bağlamında en ilginç ve kayda değer mesleklerden birisi ise bir Ermeni aile tarafından yapılan lokmacılıktır. Bugün özellikle Ege bölgesinde son derece yaygın olarak yapılan ve özellikle dini bayramlar öncesinde hayır için yapılıp fakir fukaraya dağıtılan lokma da Kıbrıs'a Lokmacı Kırkor isimli bir Ermeni ve ailesi tarafından getirilmiştir. Lefkoşa, Arasta'daki bu küçük lokmacı dükkânı Aralık 1963 tarihine kadar çalışmaya devam

etmiştir.¹⁹² Bugün özellikle Ege bölgesinde son derece yaygın olarak yapılan ve özellikle dini bayramlar öncesinde hayır için yapılıp fakir fukaraya dağıtılan lokma da Kıbrıs'a ilk defa bir Ermeni aile tarafından getirilmiştir.

Lefkoşa'nın Türk kesiminde halen Arasta olarak adlandırılan çarşının Bandabuliya istikametinde sağ yanında kalan bu küçük lokmacı dükkânı Aralık 1963 tarihine kadar çalışmaya devam eder.¹⁹³ Daha sonra Lidra Caddesi üzerinde geçişler kapatılıp bir barikat oluşturulduğundan, burası o tarihten sonra "Lokmacı Barikati" olarak isimlendirilecektir;¹⁹⁴

"...Lokmacı Barikati'nda, Arasta'da kumaş satan Ermeni tüccarlar vardı. Bize çok güvenirlerdi, biz de onlardan veresiye alışveriş yapardık. 1.5 sene boyunca Rum tarafında İngiliz kantinlerinde çalıştım. Lokmacı Barikati'ndan daha yukarıda bulunan kantinde beraber çalıştığım Ermeni arkadaşlarım vardı. Ayrıca Türk mahallesinde de Ermeni arkadaşlarım vardı. Türk mahallesinde oturan; ancak Rum bölgesinde çalışan Ermeni arkadaşlarım da vardı. Birinin annesi öğretmendi. Çok iyi insanlardı. Demek ki onlar da korkuyorlardı ki işe korkarak gider gelirdik. Çarşıda çok Ermeni esnaf vardı. Ayakkabılarımızı, kumaş, bez ihtiyacımızı onlardan alırdık. Yoğurtçumuz da bir Ermeni satıcıydı. Komşumuz Sirvat Hanım çok iyi bir hanımdı. Türklerin dini bayramı geldiğinde bizleri ziyaret eder ve hediyeler getirirdi. Annem yıllarca onların yanlarında çalıştı, ütüye giderdi. Sirvat Hanım, annemle bize her zaman hediyeler, babama da sigara yollardı. Tam Türk dostuydular. Annem onların yanında 1960'lara kadar çalıştı. Daha sonra bu Ermeni ailesi de Londra'ya kaçtı."¹⁹⁵

(188) Agos, 12 Ağustos 2014

(189) Hizber Himmetâğalar'dan aktaran Tuncer Bağışkan, Kıbrıs Türk Halkbiliminde Ölüm, KKTC Milli Eğitim Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay. No.36, Ankara, 1997, s. 11.

(190) Vartan Malyan'dan aktaran Sevgül Uludağ, www.hamamboculeri.org.

(191) Emine Sütçü'den aktaran Kıbrıs Postası, 24 Mart 2011.

(192) Gülten Tuncel Keser ile 10 Ocak 2006 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

(193) Gülten Tuncel Keser ile 10 Ocak 2006 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

(194) Adı geçen görüşme

(195) Kıbrıslı Türklerde "kaçmak" fiili bugün bile "gitmek" manasında kullanılır.

Lefkoşa'da insanların rağbet ettiği yerlerden birisi de Ermeni Vahan'ın lokantasıdır ve özellikle öğretmenler tarafından sık sık ziyaret edilmektedir;¹⁹⁶

“...Öğle yemeğimi Büyük Han'ın arkasındaki aşçı Vaban'dan yiyorum. Bu yaşlı Ermeni çok nefis Türkiye yemekleri yapıyor. Lisede görev yapan bekar Türkiyeli öğretmenlerin büyük çoğunluğu da öğle yemeklerini Vaban'da yiyorlar. Bunlarla konuşup tartışıyoruz...”

Trablus'tan getirildiği için Kıbrıs'ta Trablus sabunu olarak bilinen ve daha çok Trablus, Suriye ve Lübnan'dan kalıplar halinde getirilen sabunlar ise özellikle ölü yıkamada kullanılır ve sevap kabul edilir. Yeşil renkli olan ve torbalarla getirildikten sonra “önges hesabıyla” tartılarak satılan bu sabunlar üzerinde oluşan kireç tabakası temizlendikten sonra kullanılır. Girişimci bir Ermeni olan Kaspariyan tarafından Kıbrıs'ta da imal edilmeye başlayan bu sabunları daha sonra Ermeni ustalardan görerek Türkler de üretmeye başlamışlardır.¹⁹⁷Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Kıbrıs adasında köy ve kasaba merkezlerine neredeyse hiç kar yağmaz. Bu konuda tek istisna ise Trodos Dağları olur. Özellikle yazın kavurucu sıcaklarında devlet daireleri de dâhil olmak üzere halkın büyük bir kısmı Trodos'daki yazlık evlerine gitmeyi tercih eder. Kıbrıslı Türklerin ilk defa karşılaştıkları “kar hoşafı”¹⁹⁸ da Ermeniler tarafından adaya getirilmiştir;¹⁹⁹

“...Biz karla pekmezin karıştırılarak kar hoşafı yapıldığını ilk defa onlardan öğrendik.”

Kıbrıs'ta ilk döner tezgâhını açan kişinin de Lefkoşa'da ve hemen Lokmacı barikatı olarak bilinen noktaya çok yakın bir yerde çalışan bir kolu kesik Ermeni Muşeg olduğu bilinmektedir.²⁰⁰ Kıbrıs'a Kayseri'den bir Ermeni vasıtasıyla geldiği bilinen, dana etinden yapılan²⁰¹ ve “but pastırması” olarak da adlandırılan Kayseri pastırması da özellikle Rum ve Ermeni lokantalarında çok rağbet görmüştür. Pastırma yapımı konusunda Kıbrıs'ta ün sahibi olan Ermenilerden birisi de Mırdıç Efendi'dir.²⁰² Lefkoşa'nın önemli

Ermeni aileleri arasında Kuyumcuyan Ailesi, ticaretle uğraşan Mudadunyanlar, kunduracılarla deri satan Çiçekyan Ailesi gelmektedir. Ticari ve kültürel hayatın dışında sosyal hayatın bir parçası olarak karşılıklı komşuluk ilişkileri, cenaze, baş sağlığı, düğün, nişan, sünnet, bayram gibi özel günlerde karşılıklı ziyaretler yapılır, taziye ve baş sağlığı dilekleri iletilir ve komşular birbirlerine yardımcı ve destek olur;²⁰³

“...Ermeni komşularımız çok iyi insanlardı, karışır görüşürdük. Komşumuz Viktoryya vardı, annesi çok hastaydı ve babası da berberlik yapardı. Viktoryya benim mahalleden arkadaşımdaydı ve bana bir bilezikle bir mont hediye etmişti 1950'li yıllarda. Ayrıca Lefkoşa'nın zenginlerinden Sirvak Hanım ve kocası Gasparyan vardı. Annem Lefkoşa'da onlara temizliğe giderdi. Türk dostuydular ve evlerinde her zaman Türkleri çalıştırırlardı. Sirvat Hanım ile kız kardeşi bitişik evlerde oturuyorlardı. 1963 yılında badiseler başladığında Rumlar bunlardan silah almak için tebditle para isterler. Evlerine devamlı tehdit mektupları gönderilirdi. Para alamayınca da bu Ermeni ailesi Rumlar tarafından öldürüldü...”

Öte yandan kaçınılmaz olarak özellikle gençler arasında da duygusal yakınlaşmalar söz konusudur;²⁰⁴

(196) Nevzat Karagil'den aktaran Özker Yaşın, Nevzat ve Ben, Cilt 1, Yeşilada Yay., İstanbul, 1997, s. 696.

(197) Zihni, op. cit., ss. 42-44.

(198) Kar hoşafı bugün de Anadolu'nun pek çok yerinde büyük bir iş-tahla yenilen bir serinletici durumundadır. Özellikle yazın sıcak günlerinde ferahlamak amacıyla genellikle yüksek zirvelerden ve karlık adı verilen nispeten güneş görmeyen çukurlardan toplanan karların köylüler tarafından kesilerek çuvallara konması ve yerleşim merkezlerine getirmesiyle kar hoşafı hazırlanır. Karın erimemesi için üzerine genellikle çam dalları örtülür. Böylece çam dallarının kokusu da kar hoşafına siner. Bir bakır sahan içine konulan belli ölçüdeki kara ayrıca birkaç kaşık pekmez eklenir ve daha sonra kaşıkla yenilir.

(199) Kemal Altunkaya ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

(200) <http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/120/guney-lefkosa-hatiralarim/212>

(201) Ermeni ve Kıbrıs Türk mutfağı neredeyse aynı denecek kadar benzerlik göstermektedir. Yıllarca beraber yaşamış toplulukların birbirlerinden etkilenmemeleri de söz konusu olmadığından özellikle mutfak kültürü şiş kebab, kokoreç, pastırma, farklı turşu çeşitleri, soğuk ve sıcak mezelerde benzerlikler gösterir.

(202) www.yeniduzengazetesi.com/index.php/cat/1/int/29/PageName/Haberler

(203) Gülten Tuncel Keser ile 10 Ocak 2006 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

(204) Kemal Altunkaya ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

“Lefkoşa’da şimdiki THY binasının bitişğinde dükkânları olan iki Ermeni kıızı vardı. Ne yapar eder Lefkoşa’ya geldiğimizde alışverişimizi onlardan yapardık. Aileleriyle de tanıştık ve çok iyi arkadaşlık.”

İstisnai durumlar dışında Ermenilerin Kıbrıslı Türklerle evlenmeleri ise söz konusu değildir;²⁰⁵

“...Lefkoşa’da çiçeği burnunda bir gençken Hisarönü’nde Ermeni Mahallesi’nde birçok Ermeni kız arkadaşımız vardı. Oradaki kızlarla ne kadar yakın olmak istesek de aileler müsaade etmezdi. Hatta samimi bir Türk arkadaşım bir Ermeni kıızıyla evlenmek istedi; ancak kızın babası kızımı evlatlıktan reddedince bu evlilik gerçekleşemedi...”

Vartan Malyan ise Türk kızlarının Ermeni erkeklerle evlenmeleri konusunda böyle bir şey yaşanmadığını belirtirken Ermeni kızlarla Kıbrıslı Türk erkeklerinin evlenmesi konusunda 80 yıllık süreçte 5 örnek yaşadığını ileri sürer.²⁰⁶

Mağusa’da Kıbrıslı Türkler ve Ermeniler

Ermenilerin Lefkoşa’dan sonra en yoğun yaşadıkları yer Mağusa’dır. 1360’lı yıllarda yaklaşık 1.500 Ermeni’nin Aziz Sergius (Sourp Sarkis), Azize Barbara (Sourp Barbara) ve Ermenilerin Kıbrıs adasını Arap istilacılara karşı savunmak üzere Kıbrıs’a geldikleri 1360 yılından sonra yapıldığı düşünülen Ganchvor Sourp Asdvadzin (Sourp Mariam Ganchvor/Çağırın Bakire Meryem) olarak bilinen ortaçağ kiliselerinde ibadatlara katıldığı ve çoğunluğunun da Suriye Meydanı olarak bilinen yerde yaşadıkları bilinmektedir.²⁰⁷ Burada bahsedilen üç Ermeni kilisinden sadece Ganchvor Sourp Asdvadzin (Sourp Mariam Ganchvor/Çağırın Bakire Meryem) olarak bilinen bir tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu küçük kilise de bir zamanlar “Çağırın (Caller) olarak bilinen manastırın ibadethanesi olarak görev yapmıştır.²⁰⁸ Bura-

daki Ermeniler de ekseriyetle esnaftır ve ticaretle uğraşmaktadırlar;²⁰⁹

“Mağusa’da fotoğrafçılıkla uğraşan Agopyan isimli bir Ermeni vardı. Kilo ile kumaş satan ve okkacı olarak bilinen Ermeniler vardı. Mükemmel Türkçe konuşurlardı. Çok güzel İstanbul Türkçe’si konuşurlardı. Ayrıca terzilik yapan Garabet Usta vardı. Ermeni terziler, şapkacılar, okkacılar vardı. Okul şapkalarımızı hep onlardan alırdık. Biz Kıbrıslı Türkler olarak hep onlardan alışveriş yapmayı tercih ederdik. Yukarı Maraş’ta da Kirkor isimli son derece esprili, güler yüzlü, cana yakın bir Ermeni vardı. Çarşıdaki Türk esnafla tavla oynamayı çok severdi. Taşları dizdikten sonra illaki bir tanesini kenara koyar veya elinde tutardı. ‘Ya Kirkor neden böyle tek taş tutuyorsun?’ diye sorulduğunda da ‘Ya zelzele olursa.’ diye cevap verirdi. Tavla oynamayı çok sevdiğinden oyunun bozulmasını ne olursa olsun hiç istemezdi. Türkiye ve Türklere karşı hiçbir olumsuz düşünceleri yoktu; ancak patırdı güriültü başlayınca (21 Aralık 1963 sonrası) hepsi öbür tarafa geçti.”

31

Ermenilerle beraber adada yaşayan Kıbrıslı Türklerin ortak düşüncesi ise hiçbir problem, sıkıntı, önyargı ve olumsuz hareketler olmadan huzur içinde yaşadıklarıdır;²¹⁰

“...Mağusa’daki üç fırından ikisi Ermenilere aitti. Ermenilerle Türkler arasında neredeyse hiç problem yoktu. İlkokula gittiğimiz günlerde o albenili küçücük şekerikleri yapanlar Ermeni ustalardı. Türk takımlarıyla maçlar yapan kendi takımları da vardı.”

Mağusa’nın her dönem en zengin, gösterişli ve itibarlı mahallesi olan Maraş ise

(205) Kıbrıs Türk Kültür Derneği İzmir Şubesi Eski Başkanı merhum Feyyaz Hamidoğlu ile 12 Aralık 2005 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

(206) Vartan Malyan’dan aktaran Sevgül Uludağ, www.hamamboculeri.org.

(207) Hadjilyra, op. cit., s. 11

(208) Bu kilise aynı zamanda Ermenilerin Kıbrıs adasına gelişlerini de simgeleyen bir anıt olarak da değerlendirilmektedir. 1907 yılında restorasyonu tamamlanan kilise 38 yıl boyunca boş kaldıktan sonra 1945 yılında ve 90 yılına Ermenilere kiralanmıştır. Kilisede bu süreçte yapılan ilk ayin ise 14 Ocak 1945 tarihinde gerçekleşmiştir. Tuncer Bağışkan, a.g.m., s. 33.

(209) Kemal Altunkaya ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

(210) Mustafa Başer ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

sadece Ermenilerin değil, Türklerin ve Rumların da gözde ziyaret yerlerindedir;²¹¹

“...Mağusa'nın rıhtım boyunda gezinmeye; o geniş, vasi ormanlarla, çamlarla kuşatılmış Maraş'ın binlerce portakal, mandalina, leymon ağaçlarıyla süslenmiş hesapsız bahçeler arasındaki yollarda otomobil ile gezmeğe, sayısız rüzgar değirmenlerinin fırl fırl döndüklerini, ara sıra 'çat krak' sadalarını verdikçe şarıl şarıl akan suların dilnövaz seslerini dinlemeye ne kadar arzum var! O sükuti, o habide Mağusa'nın etrafındaki semapaye çamlarla Maraş'ın Kalussa denilen yalı boyunda her biri kraliçe heybet ve ihtişamında “beri bado” yapan deniz meleklerinin etrafında tavus kuşu gibi kabaran ve bir kral tavrında dolaşan o hercaileri göreceğim geldi...”

Diğer Bölgelerde Ermeniler ve Kıbrıslı Türkler

Mağusa ve Lefkoşa dışında diğer kasabalarda da nispeten az sayıda Ermeni yaşamıştır. Ticaretle uğraşan Ermenilerin tarım ve ziraat faaliyetleriyle ise pek bir ilgileri söz konusu değildir. Bu insanların da adanın diğer bölgelerinde olduğu üzere Türklerle ilişkileri son derece iyidir ve herhangi bir problem söz konusu değildir;²¹²

“...Ermeniler görgülü ve bilgili insanlardı. Ticaretle uğraşıyorlardı. Türkçeyi iyi bildikleri için Türklerle iyi geçinirlerdi. Çok planlı ve programlı insanlardı...”

Ermenilerin yaşadıkları bu kasabalardan birisi de adanın su kaynakları en zengin bölgesi olan Lefke'dir;²¹³

“...Rumlardan sonra, kasabanın küçük bir Ermeni kolonisi vardı. Bugün sevgili Hüseyin Uskuri'nin çalıştırdığı dükkânın yerinde Lefke'nin en popüler Ermeni'si olan Agop ile ağabeyi Tomas'ın manifaturacı dükkânları vardı. Anneleri Varteni Hanım (beyaz saçlı, ak yüzlü, hep karalar giymiş, ağzı bol altın dişle dolu yaşlı bir kadın) her ikindi giyinir kuşanır, koluna çantasını takarak misafirlik turlarına

çıkardı. Genizden gelen bir Doğu Anadolu ağzıyla mükemmel Türkçe konuşurdu. Zaten iş Türkçe'ye geldiğinde Agop'un da bizden farkı yoktu. Yalnız Tomas'ın Lefkoşa'da oturan karısı ve çocukları Lefke'ye geldikleri zaman farklı bir dil konuştuklarını anımsamaktayım. Artık Ermenice miydi konuştukları lisan, yoksa basbayağı Rumca mı? Orasını bilemem. Atnis Hanım ve Nişan aklımda kalan diğer Ermeniler. Nişan'ın burnunda koca bir şark çıbanı izi vardı ve bundan dolayı 'Burnu Yenik Ermeni' diye anılırdı. Yoksa Nişan ile Burnu Yenik iki ayrı kişi miydiler? Sanırım ki bunlar 1915 olaylarında Anadolu'yu terk edip adaya göçmüş bahtsız insanlardı... Ermeniler de bir bakıma Lefke'nin yerlileriydiler...”

Lefke'de özellikle CMC (Cyprus Mining Corporation) çok uluslu maden işletmelerinde çalışan farklı ülkelere mensup insanlar yanında bu insanlara hizmet etmeye çalışan bakkal, doktor, ebe, kasap, manifaturacı gibi kimseler de vardır. CMC'ye ait anaokulunda Dr. Stoar'ın polikliniği bulunmaktadır. Dr. Stoar'a yardımcı olanlar ise Lefkeli “Ayten Teyze”²¹⁴ ile Armen isimli bir Ermenidir. Böylece Türkler, Ermeniler ve Rumların yanı sıra Lefke'de bulunan maden ocağında görevli Amerikalılar ve İngilizlerle birkaç Alman ailesinin de katılımıyla kasaba sokakları tam manasıyla “Babil Kulesi” halini alır.²¹⁵

Lefke'de özellikle CMC (Cyprus Mining Corporation) maden işletmesinde çalışan Türkler ve Ermeniler de vardır. Genellikle ticaretle uğraşan Ermeniler, Lefke'de de aynı işle meşguldürler;²¹⁶

“...Zamanın en ünlü mağazası Himonidis'inikiydi. Himonidis'ten sonra en çok çalışan

(211) Con Rifat'ın Masum Millet gazetesindeki 16 Haziran 1934 tarihli yazısından aktaran Harid Fedai, Kıbrıs'ta Masum Millet Olayı, KKTC Turizm ve Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1986, s.185-186.

(212) 10 Mayıs 1908 Gönyeli doğumlu İbrahim Hilmi Damdelen'den aktaran Yılbay M. Emel, Özge Pastırmacıoğlu, Uğur Çınar, Lefkoşa, Aralık 1992. Yaşlıların Ağzından Kıbrıs Türk Toplumunun Geçmişi, KTMA.TK.060.1950.

(213) Beratlı, op. cit., s. 24.

(214) Nazım Beratlı, a.g.e., s. 121.

(215) Nazım Beratlı, a.g.e., s. 26.

(216) Ibid., s. 217.

kumaş mağazası Agop ve Tomas'ınki olmalıydı. Tomas çok sevimli biri değildi, ama bu iki Ermeni kardeşten Agop, Lefke'nin güllerinden biriydi. Müthiş şakacı, devamlı güler yüzlü, dazlak bir adamdı. Babalarını anımsamam. Anneleri Varteni Teyze de Agop kadar sevimli bir insan olup hanımların öğleden sonrası toplantılarının vazgeçilmezleri arasındaydı. Tomas'ı bilmem ama Agop, Kıbrıs'ta yaşayamadı, Londra'ya göçtü. Orada da Lefkelilerle düşüp kalktığımı işitiyorum.”

Lefke'de Ermeniler, Türklerle sosyal ve kültürel ilişki içinde olduklarından Lefke halk edebiyatı çerçevesinde “Lefke Sayıklamaları” isimli şiirde olduğu üzere bu Ermenilerle ilgili pek çok örnek vardır.²¹⁷ Bugün Kıbrıs Rum kesiminde kalan Lefkara köyünde ise Osmanlı döneminin Hazine müsteşarlarından Yahya Efendi ve ailesi yaşamıştır.²¹⁸ Nevard ve Azadui isimli iki kızı ve Agop isimli bir oğlu olan Yahya Efendi ve ailesi kırtasiyecilik ve fotoğrafçılık yapmıştır. Baba Yahya Efendi burada kırtasiye işiyle uğraşırken, oğlu Agop ve kızları da fotoğrafçılık yapmaktadır. Daha önce fotoğraf çekirmek için Larnaka veya Limasol'daki Ermeni fotoğrafçılara giden Türkler, böylece köydeki hizmetten yararlanmaya başlar. Lefkara'da bulunan bir başka aile ise tenekecilik ve kalaycılık yapan Garabet ailesidir.²¹⁹ Baba Garabet'in en güzel özelliği yanına Türk çıraklar alarak onları da birer kalaycı ustası olarak yetiştirmesidir. 1960'lı yıllarda adadan ayrılan bu ailelerin arkasından bugün bile Yahya Efendi ve ailesinden kalan iki söz hatırlardadır,²²⁰

“Âlimle konuşmak altın incidir. Cabille konuşmak can incidir.”

Lefkara'daki bir başka aile ise tenekecilik ve kalaycılık yapmış olan Garabet ailesidir. Baba Garabet'in en güzel özelliği yanına Türk çıraklar alarak onları da birer kalaycı ustası olarak yetiştirmesidir.²²¹ Bu esnaf Ermeniler dışında adanın hemen her yerinde olduğu üzere Larnaka ve Limasol'da da esnaflık yapan, özellikle fotoğrafçılıkla uğraşan

Ermeni esnaflar bulunmaktadır. Adanın belki de 1963 öncesi en karışık ve çok uluslu kasabası ise Girne'dir. Rumlar, Türkler, İngilizler, Ermeniler yanında ayrıca Maronitler de çoğunlukla bu bölgede yaşamıştır.²²² Girne'de de Türklerle beraber iyi komşuluk ilişkileri içerisinde yaşayan Ermenilerin sayısı az da olsa 21 Aralık 1963 tarihine kadar yaşanan bir süreç söz konusudur. Limasol ise Kıbrıs'ın ikinci büyük şehri olmasına rağmen çok fazla Ermeni bulunmamıştır. Bugün itibarıyla Limasol'da 250 civarında Ermeni vardır. Larnaka'daki Sourp Stephanos (St. Stephanos/Aziz Stefan) Kilisesi ise 1909 Adana olaylarının anısına aynı yıl açılmış ve hizmete girmiştir. 1939 yılında Limasol'da St. George Ermeni Kilisesi faaliyete başlamıştır.²²³ Burada Sourp Kevork Kilisesi'ne ait 1951 yılında açılmış bir okul vardır. Söz konusu kilise ise 1939 yılında hizmete girmiştir. Nüfusun azlığı nedeniyle gerek kilisede, gerekse okulda görevli olanlar Limasol ve Larnaka'da da görev yapar. Özellikle İkinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında Larnaka'da da Türkler açısından durum diğer merkezlerden pek farklı değildir. Otelcilik, matbaacılık, ticaret Ermenilerde ve Rumlardayken; helvacılık, kösecilik, sebzeçilik, enginarçılık, kazancılık ve balıkçılık ise Türklerdedir.²²⁴ Larnaka'da Türk eczacı ve doktor bulunmazken sinema ve tiyatro ise Rumlara aittir. Bölgenin en büyük sanayi tesisi konumundaki düğme fabrikası ise bir Ermeni tüccara aittir.²²⁵

Bu arada Kıbrıs'la ilgili ilginç ve kayda değer bir nokta ise, dış görünüşte İslamiyeti

(217) Harid Fedai, Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I, Özyurt Basımevi, Mayıs 2002, Lefkoşa, s. 499.

(218) Mehmet Ali İzmen, Lefkara ve Lefkaralılar, Özyurt Matbaacılık, 2005, Girne, s. 10.

(219) Mehmet Ali İzmen, a.g.e., s. 10.

(220) Mehmet Ali İzmen, a.g.e., s. 10.

(221) Mehmet Ali İzmen, a.g.e., 10.

(222) 1881 Nisan ayında yapılan nüfus sayımında Girne'nin nüfusu 621 Türk ve 701 farklı unsurlar olmak üzere toplam 1.322'dir. İngilizlere devri öncesinde Girne, Lefkoşa ve Baf'ta Türklerin nüfusu Rumlara göre fazladır ve Girne'nin ilk belediye başkanı da bir Türk'tür. Türklerin bölgeyi terk etmeleri, köylerden Rum ailelerinin gelmesiyle Türkler burada azınlığa düşer. Gürkan, op. cit., s.27.

(223) Tüncer Bağışkan, a.g.m., s. 30.

(224) Hüseyin Özdemir, Kıbrıs'ta 60 Yıl, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir, s.39.

(225) Hüseyin Özdemir, a.g.e., s. 39.

kabul etmiş görünen ancak kendi aralarında ve gizlice Hristiyanlık inancını ve ibadet şekillerini, bu inanca bağlı olarak örfve adetleriyle birlikte yaşatmaya çalışan ve “gizli Hristiyanlar” olarak adlandırılan Linobambakilerdir. Anadolu’da “Kurumlular, Stavriotiler ve Hamşunlular” olarak ortaya çıkan bu gizli Hristiyanlardan Hamşunluların her ne kadar doğrudan bağlantısı olmamakla beraber Platani (Bladan) köyünde yaşayan ve Ermeni oldukları bilinen Linobambakilerle ortak pek çok yanları bulunmaktadır.²²⁶ Gizli Ermeniler olarak da adlandırılan bu insanlar Ermenilere has bütün ibadet şekillerini, örf ve adetlerini aynen yaşatmaya çalışırlar. Ermeni asıllıların yaşadığı Platani (Bladan) köyü adadaki tek Linobambaki köyü olarak bilinmekte ve bu köyde 1963 yılına kadar yaşayan Karabet soyadlı bir Türk ailesinden söz edilmektedir. Larnaka’da da Türkler açısından durum diğer merkezlerden pek farklı değildir. “Otelcilik, matbaacılık, ticaret” Ermenilerde ve Rumlardayken; helvacılık, kösecilik, sebzeçilik, enginarçılık, kazancılık ve balıkçılık ise Türklerdedir.²²⁷ Bölgenin en büyük sanayi tesisi olan düğme fabrikası ise bir Ermeni’ye aittir.²²⁸ Larnaka’da bulunan Amerikan Akademisi, Türk ve Ermeni öğrencileri yakınlaştıran bir okul olur.²²⁹

Spor Faaliyetlerinde Kıbrıslı Türkler ve Ermeniler

Kıbrıs’a futbolu ilk olarak İngiliz askerleri getirmesine ve İngiliz okulları vasıtasıyla bu spor yaygınlaşmasına ve ilk Rum futbol kulübü Neos Eonas Trikomu 1900 yılında kurulmasına rağmen Kıbrıs’ta ilk Türk spor kulübü 1910 yılında kurulan Lefkoşa Türk Futbol Ocağı isimli kulüptür. Daha sonra bunu Mağusa, Baf, Lefkoşa ve Limasol’da kurulan Türk spor kulüpleri takip eder. Lefkoşa Türk Futbol Ocağı’nın Rum, Ermeni ve İngilizlerden oluşan bir karma takıma karşı yaptığı ilk maç ise 1916 tarihlidir. 1910 yılında kurulan Lefkoşa Türk Futbol Ocağı; Rum, Ermeni ve İngilizlerden oluşan bir karma ta-

kıma karşı ilk maçını 1916 yılında yapmıştır. Kıbrıs Futbol Federasyonu’nun kuruluşundan önce ise Rum ve Türk takımları arasında futbol maçları yapılmaktadır. Lefkoşa’da bayram dönemlerinde hisarların çevrelediği bölgede yapılan maçlar Kıbrıslılar için tam bir şenlik havasında geçer. 1934 yılında kurulan Kıbrıs Futbol Federasyonu Kipriaki Omospondia Bodosferu (KOB)’da Lefkoşa’dan Apoel²³⁰, Trust, Olimpiakos ve Lefkoşa Türk Spor Kulübü ile Limasol’dan Ael ve Aris, Larnaka’dan Epa ve Mağusa’dan Anorthosis takımlarının katılımıyla oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra Ael ve Epa kulüplerinde Türk ve Ermeni futbolcular da beraber oynamaya başlamıştır. Örneğin 1938 yılında yapılan futbol turnuvalarında Türk Lisesi, Larnaka Rum Lisesi, Amerikan Akademi yanında Melkonyan ve Samuel Ermeni Mektebi müesseseleri de bulunmaktadır.²³¹ Adada Türklerle Ermeniler arasındaki dostluk ilişkilerine öteden beri tepki gösteren Rumlar ise bu futbol turnuvalarından birisinde Ermeni takımı Kayzak’ın şampiyon olmasından hemen sonra Ermeni tüccarlara karşı ticari ambargo uygulamaya başlamıştır. Bunun sonucunda da Kayzak takımı faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.²³² 1946-1947 sezonundan itibaren ise ilk Ermeni futbol takımı olan 1934 kuruluş tarihli Ayma²³³ Ermeni takımı da lige dâhil edilmiştir.²³⁴ Spor karşılaşmalarında Kıbrıslı Türklerle Ermeniler arasında bir dayanışma söz konusudur. Sosyal hayatta ortaya çıkan Türklerle Ermenilerin birbirlerine yakın davranışları böylece hayatın her ala-

(226) Ahmet Erdengiz, “Osmanlı İmparatorluğu Topraklarında ve Kıbrıs’ta Gizli Hristiyanlar”, Halkbilimi Sempozyumu III, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., 49, Lefkoşa, 2001, s. 59.

(227) Özdemir, op. cit., s. 39.

(228) Ibid.

(229) Feyyaz Hamidoğlu ile 12 Aralık 2005 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

(230) Apoel ve Omonia takımlarında Türk ve Ermeni futbolcuların yana futbol oynadıkları da ileri sürülmektedir. Ancak bu iki takım da esasında Rum takımlarıdır. Mustafa Başer ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir’de yapılan görüşme.

(231) KTMA, Ses Gazetesi, 14 Sonkanun 1938, Sayı 128.

(232) Kıbrıs’ın spor tarihi konusunda ayrıntılı bir araştırma Ahmet Sami Topcam imzasıyla 6-9 Temmuz 1989 tarihinde Halkın Sesi gazetesinde yayımlanır.

(233) AYMA ifadesi esasında “Armenian Young Men Association” ifadesinin baş harflerinden oluşmaktadır ve “Genç Ermeniler Birliği” anlamına gelmektedir.

(234) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

nında kendisini gösterir. Ermeniler genellikle Çetinkaya ve Yenicami gibi Türk takımlarını desteklerken, Türkler de Rum takımlarına karşı Ermeni takımlarını destekler.²³⁵

Böylece futbol liginde Türk, Rum ve Ermeni takımları ilk defa temsil edilmeye başlanır. Aynı yıl ligde temsil edilen takım sayısı beş olmuştur. Ayma futbol takımı bir sonraki yıl sekiz takımlı ligi 6. sırada bitirirken Lefkoşa Türk Spor Kulübü ise sonuncu durumdadır. 1949-1950 sezonunda Ayma Ermeni takımı ligi sonuncu kapatırken Türk takımı ise 6. sıradadır.²³⁶ Bu dönemin Ermeniler ve Türkler açısından en kayda değer olayı ise Mayıs 1950 tarihinde Beyrut'a giden Lefkoşa futbol karmasının (2-2) ve (1-1) biten iki maç yapmasıdır. Kafilede beş Türk futbolcu bulunmaktadır.²³⁷ Öte yandan Ermeni, Rum ve Türk futbolculardan oluşan Kıbrıs Karması'nın yaptığı ilk ve son yurtdışı karşılaşması ise İsrail'de gerçekleşmiştir. Bu arada Çetinkaya da İsrail'e gitme hazırlığı yapan Kıbrıs karmasıyla 3 Mart 1954 tarihinde yapılan maçı (4-1) kazanmıştır. 7 Mart 1954 günü Kıbrıs'a gelen İsrail milli takımı ise Türkiye Futbol Federasyonu hakemlerinden Faik Gökay'ın yönettiği maçta Kıbrıs Karması'nı (5-1) yenmiştir. 10 Mart 1954 tarihinde yapılan maçı da İsrail (3-2) kazanır.²³⁸ 4-9 Mayıs 1954 tarihinde İsrail'e giden Kıbrıs karmasında beş Türk futbolcu yanında Apoel'den Şandri, Lello, Anastasiades, Nikui, Epa'dan Aram, Omonia'dan Psillo Pezoporikos'tan Daki, Anorthosis'ten²³⁹ Mancallo, Koço, Şaylo ve Ayma'dan Sarkiz olmak üzere Rum ve Ermeni futbolcular da bulunmaktadır. 6 Mayıs 1954 günü yapılan Kıbrıs-İsrail B milli maçı ise (2-2) sona ermiş hemen iki gün sonra yapılan maçı ise İsrail (2-1) kazanmıştır.²⁴⁰

Kıbrıs Cumhuriyeti Döneminde Kıbrıslı Türkler ve Ermeniler

1 Nisan 1955 tarihinde başlayan Rum EOKA saldırıları döneminde bazı Ermeniler yaşananlardan ve EOKA saldırılarının orta-

ya çıkarttığı kargaşa ortamından ve istikrar-sızlıklardan etkilenerek başta ABD, İngiltere ve Avustralya olmak üzere farklı ülkelere göç etmişlerdir. Bu göç hareketinde 1945 sonrasında Avrupa'dan İsrail'e (o dönemki Filistin) gitmeye çalışan Yahudilerin İngiltere tarafından yaklaşık 3 yıl boyunca zorla adada toplama kamplarında tutulmasının da etkisi vardır.²⁴¹ Burada bahsedilmesi gereken önemli bir husus ise Ermenilerin bir kısmının 1950'li yıllarda Yunanistan'ın kışkırtmasıyla adada yapılan self-determinasyona yönelik girişimleri desteklemesi, 2 Kıbrıslı Ermeni'nin EOKA için bomba yapımında gönüllü olarak çalışması ve 3-4 tanesinin de EOKA'nın Türklere yönelik silahlı tedhiş eylemlerinde bulunan dağ kadrolarında görev almasıdır.²⁴² Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 16 Ağustos 1960 tarihinde ilan edildiğinde adada 3.628 Ermeni yaşamaktadır.²⁴³ Lefkoşa merkezli Ermeni Kilisesi'ne bağlı olarak yaşayan Ermenilere

(235) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

(236) Ayma 1950-1951 sezonunda 7. olurken, Çetinkaya ilk defa şampiyonluğu yakalar. 1951-1952 sezonunda da Ayma ligi 7. sırada bitirirken Çetinkaya 3. olmuştur. 1953-1954 sezonunda Çetinkaya kupa şampiyonluğunun yanında ligi 4. sırada bitirirken Ayma 9 takımlı ligde sonuncu durumdadır.

(237) Yücel Hatay, *Futbolda Türk-Rum (1934-1955)*, Mavi Basın Yay., Lefkoşa, 2000, s. 65.

(238) Ibid.

(239) Bu takım birkaç yıl evvel Trabzonspor'u Avrupa kupa maçlarından eleyen takımdır.

(240) Hatay, loc. cit.

(241) Alexander Michael Hadjilyra, *The Armenians of Cyprus*, Kalaydjian Foundation, Lefkoşa, 2009, s. 16.

(242) Vartan Malyan da o kargaşa yıllarında yaşananları "... 1950 yılında Ermeniler 12 bine yakındılar. Sonra ne vakit Rumlar başlattı Enosis meselesini, çantasını alan çekildi. Bazı Ermeniler İngiltere'ye, bazıları Amerika'ya gitti. Ermenistan'a gidenler 1960'taydı. Ne vakit 1960'ta anayasaya baktılar, anayasa bezirgân dükkanydı. Kim başbakan, kim yardımcı, kim dışişleri bakanı karmakarışık bir şeydi. Ermeniler 'Bu düdüğ örtmez.' dediler, 'Bu düdüğ ötmeyecek.' deyip kaçtılar... Ermenistan'a gidenler bir belaya çatlur sorma gitsin. Kıbrıs'tan da gitti bir 60-70 aile..." diyerek açıklar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uludağ, loc. cit.; Hadjilyra, op. cit., s. 16. EOKA'nın terör eylemleri ve 1950'li yıllarda Kıbrıs'ta yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Yeraltı Faaliyetleri ve Türk Mukavemet Teşkilatı*, IQ Yayınları, İstanbul, Ocak 2007.

(243) Kasım 1960 tarihinde yapılan halkoylamasına katılan Ermenilerin sayısı 1.082 olarak görülmektedir ve o dönemde adada yaşadığı bilinen 3.628 Ermeni'yle bu rakam farkı ise Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 2 B 7 a Maddesine göre "Evlene kadın kocasının bağlı olduğu topluma aittir." hükmü, aynı şekilde "21 yaşın altındaki kız veya erkek çocuk evleninceye kadar babasının bağlı olduğu toplumun üyesidir." maddesi gereğince ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde endüstriden sanayiye ekonominin farklı alanlarında kendilerini gösteren Ermenilerin hükümet bütçesine doğrudan etkileri ise nüfuslarıyla ters orantılıdır ve %3 gibi ciddi bir rakam söz konusudur. Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan "Origin of the Armenians of Cyprus" başlıklı memorandum. *Special News Bulletin*, 30 Ocak 1964, Lefkoşa. Ayrıca Bkz. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

Kıbrıs Cumhuriyeti anayasası ve kanunlar da kendi dini hayatlarını düzenleme, evlenme ve boşanmalar gibi sosyal statüyle ilgili faaliyetleri yapma hakkı, ayrıca kiliselerin, okulların ve kilisenin mülkiyetinde bulunan taşınmaz malların kuralları, sahiplenilmesi ve yönetilmesi ve moral değerlerin korunması hakkı, kendi sosyal, sportif ve kültürel faaliyetlerini gerçekleştirme hakkı yanında kilisenin sahibi olduğu tesislerde, kiliselerde ve dini okullarda hükümetten alacakları yardım ve destekle kendi dini ve kültürel geleneklerine uygun olarak eğitim hayatlarını yürütme hakkı tanınmış durumdadır.²⁴⁴ Burada sözü edilen bütün haklar Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı tarafından ilgili kanunlara ve anayasaya göre düzenlenmektedir. Bunun tek istisnası ise 1931 yılında Rumların başlattığı isyan hareketi sonrasında İngiltere tarafından da uygulanan ve 1960'da da devam ettirilen Temel Eğitim Yasası olacaktır.

36 Anadolu coğrafyasında da olduğu üzere Ermeniler ticarete olan yatkınlıkları ve toplumla kaynaşmalarının ardından o tarihte yaklaşık 107.500 nüfuslu Kıbrıs Türk toplumunun ödediği verginin 3/1'i kadar vergi ödemektedirler. Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na göre adadaki toplum "Rum ve Türk" olarak gösterilmekte ve bu kapsamda Ermeniler de "doğal olarak"²⁴⁵ Kıbrıs Rum toplumunun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu Ermenilerden 2.500'ü Lefkoşa'da, 800'ü Larnaka'da, 250'si Mağusa'da, geriye kalanlar da köylerde yaşamaktadırlar. Esasında 1950-1960 döneminde adada yaşayan pek çok Ermeni belirsizlikler nedeniyle Kıbrıs'tan ayrılmaya ve farklı ülkelere göç etmeye başlamışlardır.

Öte yandan Kıbrıs'taki Ermeni toplumu kendilerine gelenekler, uluslararası uygulamalar ve anayasaya verilmiş haklar çerçevesinde her türlü dini, ailevi ve sosyal faaliyetlerinde, kiliseler, okullar ve kilise tarafından işletilen çeşitli mülkiyetin kullanım hakları, her türlü spor, sosyal ve kültürel faaliyet bağlamında serbest davranma hakkına sa-

hiptirler. Özellikle evlilik, boşanma, doğum, eğitim konularında herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti devletinin kurulmasının ardından Maronitler, Latinler (Fransızlar ve Venedikliler) ve Ermeniler dini gruplar olarak kabul edilir ve Türk veya Rum kesimlerinden birine ait olmaları konusunda bir referandum yapılır. 1.077 Kıbrıslı Ermeni bu referandum sonrasında Rumlar lehine oy kullanırken, 5 Ermeni de Türkler lehine oy kullanır.²⁴⁶ Böylece Kıbrıs'taki Ermeni cemaati, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 2. Maddesinin 3. Bendine uygun olarak kendilerine verilen hakkı kullanır ve Rum cemaatine ilhak ederler. Ermenilerin büyük bir kısmının tüccar ve sanatkar olmaları, iş yerlerinin neredeyse tamamının Rum tarafında bulunması ve Türklerle karşı girilen Rum saldırılarından etkilenmek istememeleri Rum bölgesine göç hareketini hızlandırır. Buna rağmen 6-7 aile Lefkoşa'nın Türk tarafında kalıp burada yaşamayı tercih eder.²⁴⁷ Bu Ermeni aileleri Posta Sokak.No.3'te yalnız başına oturan ve Türk Cemaat Meclisi İlaş ve Malzeme Dairesi'nin yardımlarıyla yaşayan 60 yaşındaki Bayan Viktorya Kamuyan, Kamil Paşa Sokak. No.12'de yalnız başına yaşayan 75 yaşındaki Bayan Annik Sahinyan, Tanzimat Sokak. No.15'te oturan 65 yaşındaki Bay Arşak Nalbantyan, 60 yaşındaki Bayan Arşak Nalbantyan, Ağâh Efendi Sokak.No.20'de oturan ve Türk Cemaat Meclisi İlaş ve Malzeme Da-

(244) Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan "Origin of the Armenians of Cyprus" başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964, Lefkoşa.

(245) Adadaki toplumsal hayat ve Türkler konusunda son derece önyargılı ve suçlayıcı bir yaklaşım içerisinde olan bu yayın (Alexander Michael Hadjilyra, "The Multicultural Character of Cyprus", The Armenians of Cyprus, Mayıs 2009, Lefkoşa, s. 6.) Türkiye'nin garantörlük haklarına bağlı olarak yaptığı 20 Temmuz 1974 tarihli müdahaleyi de bir işgal olarak nitelendirmekte ve neredeyse hiçbir Kıbrıs Türk'ü tarafından algılanmadığı ve düşünlmediği şekilde anayasaya bağlı olarak ortaya çıkan durumun Türklerin Ermenilere önyargılı davranmalarına neden olduğunu ve siyasi çatışmalarda Ermenilerin taraf olarak görüldüğü gibi garip ve tutarsız bir fikir ortaya atmaktadır.

(246) Lefkoşa'da 737 Ermeni, 281 Maronit ve 1870 Latin, Limasol'da 69 Ermeni, 35 Maronit, 59 Latin, Mağusa'da 64 Ermeni, 18 Maronit, 15 Latin, Larnaka'da 203 Ermeni, 8 Maronit ve 57 Latin, Girne'de 4 Ermeni, 704 Maronit ve 12 Latin Rum toplumu üyesi oldukları yönünde oy kullanırken Lefkoşa'da 4 Ermeni ve 1 Latin ve Larnaka'da 1 Ermeni Türk olduğu şeklinde oy kullanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. [www.http://hayem.org/indeks.htm](http://hayem.org/indeks.htm).

(247) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

iresi'nin yardımlarıyla yaşayan 63 yaşındaki Bay Artin Kirkor, 60 yaşındaki Bayan Artin Kirkor, Köşklüçiftlik'te oturan emekli devlet memuru Bay Nişan Nisanyan, Laleli Cami Sokak, No.2'de oturan Bay Lüskan Kabriel, Bay Artin İdoyan ve Bayan Artin İdoyan'dan oluşmaktadır.²⁴⁸Nişan Nişanyan haricindeki bütün Ermeniler Kıbrıs Türklerin yardımlarıyla ayakta durmaktadırlar. Bayan Arşak Nalbantyan doğup büyüdüğü evden ayrılmasının sebebinin "Türkler bana kendi boğazlarından kestikleri yiyeceği veriyorlar. Eski defterleri karıştırarak geçmişte olan müessif hadiseleri tekrarlamaya ne lüzum var? Bütün bunlar tehdit ve baskı neticesidir." ²⁴⁹ der. Aynı bölgeden göç eden Ermeniler ise Kohonig Shohiniyan, Katherina Bohdjalian ve 2 oğlu, Garabet Medazounian ve ailesi, Haig Agaduryan ve ailesi, Mıgırdıç Bulyan ve Vahan Muradyan'dır. Göçmen Bürosu kayıtlarına göre 1960-1963 döneminde Ermeni nüfusunun yaklaşık %27'si olan yaklaşık 1.000 Ermeni göç eder. 22 Haziran 1962 tarihli Nacak Gazetesi ise Kıbrıs adasında yaşayan Ermeni cemaatine bağlı Ermeni vatandaşların Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından hiç de küçümsenmeyecek oranlarda ada dışına göç ettiklerini bildirmektedir. Gazetenin haberine göre son olarak 500 kadar Ermeni de Ermenistan'a göç etmek üzere hazırlık yapmaktadır ve Gazetelere de bu Ermenilerin verdikleri satılık ev ilanları yansımaktadır. Nacak Gazetesi muhabirinin kendisiyle yaptığı röportajda bir Ermeni ileri geleni "Ermeniler her ne kadar da Rum cemaati listesine dâhil olmuşlarsa da çarşıda kendilerine karşı Rumlar tarafından sinsi bir boykot devam ettirilmektedir. Gelir azalmakta, Rumlarla Ermenilerin karşılıklı münasebetleri gerginleşmektedir."²⁵⁰ der ve aynı durumdan sıkıntı yaşayan Kıbrıs Türkleriyle ilgili olarak da "Sakın adımı yazmayın. Haberi bile tezkip etmek zorunda kalabiliriz. Kıbrıs'a acıyoruz doğrusu"²⁵¹ der. Olayların patlak verdiği ilk günlerde ise 160 Ermeni buldukları mahalleleri terk eder ve başka yerlere göç eder.Kıbrıs Ermeni Kilisesi ise bu dönemde Lefkoşa'nın

Türk bölgesinden ayrılan Ermeni ailelerin sayısını 300 olarak vermektedir. Bu aileler yanında ayrıca kilise görevlileri, din adamları, okullar ve çeşitli kulüplerin yöneticileri de göç etmek zorunda kalırlar. Orta halli ve fakir insanlar olan bu Ermeniler arasında geçimini el emeğiyle karşılayan pek çok sanatkar da bulunmaktadır.

Kilise bu Ermenilerin geride bıraktıkları taşınmaz mal varlığının değerini 1964 yılı itibarıyla 1.5 milyon İngiliz sterlini olarak vermektedir.²⁵² Ada dışına göç etmeyi tercih eden ve büyük bir kısmı orta halli ve fakir insanlardan oluşan Ermeniler ise Lefkoşa'daki Rus Büyükelçiliği'nin devreye girmesi sonrasında her seferinde 500-600 kişi taşıma kapasitesi olan 2 Rus gemisi ile yaklaşık 1.000-1.200 kişi Ermenistan'a gider.²⁵³Ada dışına giden bu Ermeniler arasında bazı sanatkarlar da bulunmaktadır. Daha sonraki dönemde de yaklaşık 200 Ermeni ailesi Kıbrıs'tan ayrılır ve özellikle Lübnan, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Suriye başta olmak üzere farklı ülkelere göç eder. Olayların durulması sonrasında ada dışına göç eden bazı Ermeniler Kıbrıs'a dönmelerine rağmen memur statüsünde olanlarla hükümet mekanizmalarında görev yapanların bu görevlerine kaldıkları yerden devam etmelerine müsaade edilmediğinden bu insanlar tekrar ada dışına göçebilecek maddi kaynak buluncaya kadar perişan bir vaziyette ortalıkta kalır.²⁵⁴ Sokaklarda yatıp kalkan bu Ermeniler dışında bazıları da İngiliz üslerinde "sığıntı halinde vazifeler alır"²⁵⁵ve kalacak yer derdine düşer.²⁵⁶

(248) KTMA, (KTEM) No. 65, 17 Eylül 1965, Klasör No.61, 1970-E.

(249) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(250) Nacak, 22 Haziran 1962

(251) A.g.g., 22 Ocak 1962

(252) Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan "Origin of the Armenians of Cyprus" başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964

(253) KTMA. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve "Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor" başlıklı yazı.

(254) KTMA. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve "Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor" başlıklı yazı.

(255) KTMA. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve "Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor" başlıklı yazı.

(256) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

Bu Ermenilerin ada dışına göç etmelerinin sebepleri ise şu şekilde ifade edilir;²⁵⁷

“a) Rumların er geç adada bir karışıklık çıkararak anayasal düzeni bozacakları ve azınlık oldukları için hadiseler esnasında arada ezileceklerini hisssettiklerinden, keza her vesile ile Rum yetkililerine istismar edilmekte olduklarından usanarak ayrılacaklarını birçok Türk dost ve tanıdıklarına ifade etmiş oldukları bildirilmektedir.

b) Berj Tilbiyan taraftarı veya akrabası olmayanların hayatlarının tamamen bir huzursuzluk içerisinde geçtiği, Berj Tilbiyan taraftarı olmayanların hükümet veya herhangi bir hususi müessesede iş almasının imkânsızlaştığı belirtilmektedir.

Bu hallerden usanan Ermeniler adayı terk etmek için fırsat kollamakta olduklarını alenen komşularına söylemekteydiler. Halen Ermeni nüfusunun %30'u hicret etmiştir. Hatta mallarını satmak imkânı bulan veya bulmaya çalışan Ermenilerin adadan süratle ayrılmak istedikleri sıran bazı haberler arasındadır.”

Aynı raporda Ermeni temsilcisi olduğu belirtilen Berj Tilbiyan'la ilgili olarak “Makarios-Tilbiyan Komplosu” başlıklı bölümde ise “...Berj Tilbiyan'ın kendi cephesini kuvvetlendirmek için her vesile ile hicret propagandası yaptığı ve hatta toplum halinde Rusya'ya hicret edilmesi için Makarios idaresi ile Rusya'nın arasında Ermenileri hicrete zorlamak hususunda anlaşma olduğu ve bu anlaşmanın peyderpey tatbik edileceği Ermeniler arasında söylenti mevzuu olmuştur...”²⁵⁸ denir. Daha sonraki dönemde BM'nin de devreye girmesiyle geriye dönen ve arkada bıraktıkları taşınmaz malları ve evlerini ve iş yerlerini ziyaret etmek isteyen Ermeniler ise her şeylerinin yağmalandığını göreceklerdir. Bütün bunların ardından kendilerine zararlarını tazmin için ödenen ise 250.000 İngiliz sterlini civarında bir paradır.²⁵⁹ Özellikle zengin fakir demeden EOKA'ya ödeme yapmayı reddeden bütün Ermenilerin evlerine ve dükkânlarına karşı girişilen kundaklama, yakma ve

bombalama olaylarından sonra bir Ermeni aile tarafından işletilen Alfa ayakkabı fabrikasıyla Ermeni Kilisesi'nin de kurşunlanması bardağı taşıır.²⁶⁰ Baf Kapısı civarında bulunan Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi de o dönemden kalma olup manastıra bitişik haldedir. Signor Hayrabad Melikyan ailesinin kanuni mirasçılara ait olan bu manastır 40'tan fazla odası ve birbirinden güzel kemerleriyle Lefkoşa'nın Türk tarafında tarihi bir eser niteliğinde olmasına rağmen bugün ne yazık ki terk edilmiş durumdadır. Maalesef aynı kilise Viktorya (Şehit Salahi Şevket) Sokağı'nda Baf Kapısı ve Arap Ahmet Camisi arasındaki stratejik konumu nedeniyle yıllar sonra EOKA mensubu Rumların askeri üssü haline gelir.²⁶¹

Adada olayların başladığı ilk günlerde Türk kesiminde bulunan bazı Ermenilerin Rumlarla zorla da olsa işbirliği yapmaları ve ellerinde bulunan telsiz cihazları ve telefonlar aracılığıyla Rumlara bilgi sızdırmaları da söz konusudur. Bu arada Viktorya Sokağı'nın köşesindeki Ermeni kilisesi de bu şekilde müstahkem bir Rum mevzisi haline getirilirken Ermenilerin yardımlarından da istifade edilmiştir. Kilisede görevli olan bazı Ermenilerin bu eylemlere katılmaları neticesinde tutuklanmaları sonucunda özellikle Rumların “Türkler Ermeni din adamlarını tutukladı.”²⁶² şeklinde sansasyonel kamuoyu oluşturma çabaları artmaya başlar. Söz konusu Ermenilerin Lefkoşa'da “dini törenler haricinde hiçbir şekilde farklı amaçlarla kullanılmayan”²⁶³ Bayraktar Camii'nin minaresinin EOKA tarafından havaya uçurulmasına, aynı şekilde Baf ve Larnaka'da manevi değere haiz yerlere yapılan saldırılara sessiz kalması da Türkler arasında tepki toplar.²⁶⁴ Ermeni Kilisesi

(257) KTMA. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve “Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor” başlıklı yazı.

(258) KTMA. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve “Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor” başlıklı yazı.

(259) Adı geçen memorandum.

(260) Special News Bulletin, 4 Şubat 1964, Lefkoşa.

(261) Special News Bulletin, 30 Ocak 1965

(262) Special News Bulletin, 30 Ocak 1965

(263) Special News Bulletin, 30 Ocak 1965

(264) Special News Bulletin, 30 Ocak 1965

ve bitişindeki Alfa ayakkabı fabrikasında olaydan hemen sonra yapılan incelemelerde bizzat bulunan Ümit Süleyman ise duvarlarda son 24 saat içerisinde kapatılmış 2 büyük delik bulunduğunu, ayrıca kiliseden ayakkabı fabrikasına girişi sağlayan bir başka geçidin ise karton kutularla kapatıldığını, fabrikanın içinde de aynı şekilde gizli geçitler bulunduğunu ve bunların da karton kutularla kapatıldığını, bu durumu 2 Türk ve 1 İngiliz mimarın da teyit ettiklerini belirtir.²⁶⁵

Türklerle karşı olumsuz davranışları görülen tek Ermeni ise Beligpaşa ve Zafer Sineması'nda çalışmaktadır. Bu Ermeni'nin 1963 olayları döneminde Rumlara Türklerle ilgili bilgi sızdırdığı anlaşılır ve Türk kesiminden uzaklaştırılır.²⁶⁶ 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı çerçevesinde EOKA mensupları tarafından adada başlatılan saldırılarda Türkler kadar Ermeniler de zarar görmeye başlar. Rum propagandalarına aracılık etmeyen, şantaja boyun eğmeyen, haraç vermeyen Ermenilerin evleri bombalanır, pek çoğu öldürülür, ev ve dükkânları yağmalanır ve yakılır, ölümle tehdit edilir ve paraları gasp edilir.²⁶⁷ Bu dönemde karşımıza çıkan ve 21 Aralık 1963 Rum saldırılarından sonra bile yaşadıkları Lefkoşa'daki evini terk etmeyen istisnai bir Rum ailesi vardır ve maalesef Roza-Vartan çifti yaşananlara fazla dayanamayacak, önce Vartan dayı hayatını kaybedecek, Roza'dan ise bir daha haber alınamayacaktır.²⁶⁸

"Bir gün karargâhımıza yaşlı bir kadın geldi. Bana 'Senden bir ricam var, mahallenin çocuklarına söyle benimle alay etmesinler.' dedi. Yaşlı kadına 'Çocuklar sana ne yaptı teyze?' diye sordum. 'Bana arkamdan Ermeni, Ermeni' diye bağıyorlar. Ben Osmanlıyım.'" dedi. Ona ismini sordum, "Roza" dedi. Şaşır-dım. Demek ki mahallemizde Ermeni vatan-daşlarımız da varmış. Roza Hanım'dan beni evine götürmesini istedim. 50-60 metre kadar yürüdük. Yaşlı kadın kerpiç duvarlara asılı köhne bir kapıyı açtı, içeriye girdik. Resimlerle dolu karşıdaki duvarın köşesindeki divanda çok yaşlı bir adam oturuyordu. Roza Hanım sürekli

söylediği "Ben Osmanlıyım, ben Osmanlıyım" nakaratına bir ara kesip, 'Bu da benim kocam Vartan' dedi. Ben adama selam verip başucundaki resimlere baktım. Bir sürü çocuk ve genç insanların resimleri... Roza Hanım benim ilgilendiğimi görünce 'Onlar benim çocuklarım, şimdi hepsi Amerika'da.' dedi. 1915 olaylarını yaşamış ama şimdi yer değiştirmeye direnen bir aile ile karşı karşıya idim. Yiyecek durumlarını sordum. Son yiyecekleri de o gün bitmiş. Ertesi gün Roza Hanım'ı aldım, işe kurumuna götürdüm. Ona bir karne düzenlediler. Depoya da gittik ve ilk işesini de sevinçle aldı. O işe ki anavatanımız Kızılay'ının bize gemilerle gönderdiği ve Makarios'un 'Ben bunlardan gümrük vergisi alacağım.' diye direttiği işe. Sonradan Avrupalılar ona 'Utan be adam.' dediler de o da bu inadından vazgeçti. Roza Hanım üç günde bir işesini alırdı. Onunla zaman zaman yolda karşılaşır zaman zaman da ben evine gider sohbet ederdik. Amerika'daki çocuklarından söz ederdik. Vartan Dayı ise hiç konuşmaz, hep güler ve başını sallardı. Hayatlarından memnundular. Bizim isteğimiz üzerine çocuklar da onlarla alay etmez oldular. Aramızda anne, baba, evlat misali bir ilişki gelişmişti. Onlar beni ben de onları çok seviyordum. Ben de evimden uzak cephede böyle yakınlarım olmasından mutlu idim. Bir gün manyetolu telefonumuz çaldı. Üst karargâhtaki kişi barikatımızdan BM'nin üç arabasının güneye geçeceğini ve tel örgüleri açmamızı söyledi. Benim 8 yıllık askerliğimin 2 yılı burada geçti ama hiçbir zaman bu barikat açılmamıştı. Anormal bir şeyler oluyordu fakat ne olduğunu hiç kestiremedim. Barikati açtık, ben de merakla kenarda beklemeye başladım. Az sonra köşeden üç adet araba çıktı. Birinci araba Barış Gücü'nün bir askeri jipi idi. İkinci arabada bir tabut vardı. Üçüncü arabanın içinde de Roza Hanım vardı ve önümden geçerken bana gülerek el salladı. Ben ise donakaldım. Bütün vücudumu bir sıcaklık sardı. Yere oturdum ve ağlamaya başladım. Demek ki, Vartan Dayı

(265) Special News Bulletin, 30 Ocak 1965

(266) Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

(267) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(268) Ahmet Sanver'den aktaran Ahmet Tolgay, Kıbrıs, 28 Ekim 2008.

öldü ve cenaze töreni Rum tarafında olacaktı. Bir sokak gerimizde saatlerce cenaze hazırlandı, geçiş izinleri alındı. Nasıl oldu da ben bu olaydan haberdar olmamıştım? Hesapta ben onların hamisi idim. Roza Hanım'ın artık geri gelmeyeceğini anladım. Ama bu yakınlaşma böyle bitmemeliydi. Savaş bu kadar mı acımasızdı? Ölümü göze alıp bizimle beraber ateş altında kaldılar ama yine ölüm onları aramızdan aldı. O günden sonra, belki Roza Hanım gelir diye her gün evlerinin önünden geçtim. Ama beyhat, boşuna emek, olayın üzerinden 45 yıl geçmesine karşın içimde acısı kaldı. Hiç kabullenemedim. Hiç de unutamadım. Böyle bitmemeliydi... Onlarla vedalaşamadım bile..."

21 Aralık 1963 Kanlı Noel ve Rum saldırıları sonrasında Rum bölgesine geçmeyen ve 1970 yılında yalnız yaşadığı evinde hırsızlık amacıyla ve parasıyla mücevherlerini çalmak isteyenlerce öldürülünceye kadar oturmaya devam eden tek Ermeni ise Haysmig Mangoyan isimli Ermeni'dir. Bu dönemde karşılaşılan bir başka Ermeni ise Kıbrıs'ta Kumsal katliamı olarak bilinen olay öncesinde ortaya çıkar. 24 Aralık Salı günü de Rumların saldırıları bütün şiddetiyle devam eder. Sivil olarak evine elbise değiştirmeye giden bir Türk Yüzbaşının otomobiline 10 el ateş açan Rumlar bunda başarılı olamazlar;²⁶⁹ ancak aynı gün dünyada eşine az rastlanacak türden bir vahşet yaşanır. Kumsal bölgesinin ölü bölge olarak düşünülerek savunmasız bırakılması üzerine, uzun zamandır bu bölgede Türklerle yaşayan ve Türkleştiği zannedilen Avrağami isimli Ermeni asıllı bir Rum'un bu bölgede Türk direnişi olmadığını Rumlara haber vermesiyle Rum katliamları da derhal başlar. Terezepulos kod isimli bir Yunan subayının komutasındaki 150'den fazla Rum bu bölgede bulunan Severis Un Fabrikası'ndaki²⁷⁰ Rumların ateş desteğiyle Kumsal bölgesine gelirler ve Lefkoşa'nın Kumsal semtinde İrfan Bey Sokak, 2 numarada oturmakta olan Kıbrıs Türk Alay Komutanlığı doktoru Tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın 37 yaşındaki eşi Mürüvvet İlhan, çocukları 6 yaşındaki Murat, 4 yaşın-

daki Kutsi ve henüz altı aylık bir bebek olan İlhan saklandıkları banyoda küvetin içinde Rumlar tarafından vahşice katledilirler.²⁷¹

Tarihe 'Kumsal Katliamı' olarak geçen ve "tek suçları babalarının bir Türk subayı olması olan masum çocukların Rumlar tarafından katledildiği"²⁷² bu olayın gerçekleştiği evdaha sonra söz konusu evin sahibi olan Hasan Yusuf Kudum tarafından "Barbarlık Müzesi" haline getirilir.²⁷³ 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı Rumların Yunanistan'ın desteğini alan General Grivas liderliğinde Kıbrıslı Türklere karşı giriştikleri topyekün saldırı sonrasında adada çatışmalar başlar. Kıbrıslı Rumların Akritas Planı adı verilen katliam planı çerçevesinde EOKA mensupları tarafından adanın dört bir yanında başlatılan saldırılarda Türkler kadar Ermeniler de zarar görmeye başlar.

Olayların başlamasıyla beraber pek çok Kıbrıslı Ermeni hayatını kaybederken Ermeni esnaflara ait dükkânlar, mağazalar ve iş yerleri yağmalanır, kundaklanır veya havaya uçurulur. Taşınmaz mallarını Türk tarafında bırakarak kendilerini EOKA'nın insafına bırakan Ermeniler ayrıca geride bıraktıkları eşyaları ve taşınmazlarıyla ilgili olarak dokuz kişilik bir yönetim kurulundan oluşan "Yerlerinden Olan Ermeni Mal Sahipleri Cemiyeti" isimli bir dernek kurarlar. EOKA tehditleri yüzünden Rum bölgelerine kaçmak zorunda kalan Ermeniler burada EOKA tarafından soyulurlar, ellerinde avuçlarında ne varsa hepsi gasp edilir. Tehditler karşısında ne yapacaklarını bilemeyen Ermeniler ise şantajlara daha fazla dayanamaz ve önce Rum kesimine, daha sonra da ada dışında özellikle İngiltere, Amerika, Fransa ve Kanada'ya göç etmeye başlarlar. Rum propagandalarına ara-

(269) Teoman Fehim, *Kıbrıs'ı Tanıyalım*, Ankara, 1964, s. 118.

(270) Vartan Malyan bu bölgede yaşayan Ermeni aileler arasında Samancıyan ailesini, Aşçıyan ailesini ve Keşişyan ailesini sayar. Bu bölgede Küçük Kaymaklı istikametinde başka Ermeni aileler de yaşadığını belirten Malyan bu ailelerin artık Kıbrıs dışında yaşadıklarını da belirtir. Vartan Malyan'dan aktaran Sevgül Uludağ, www.hamamboculeri.org.

(271) Daily Mail, 28 Aralık 1963.

(272) Daily Telegraph, 15 Şubat 1964.

(273) KKTC'nin ilk Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

cılık etmeyen, kendilerinden istenen paraları vermeyi reddeden ve Rumlara karşı hareket eden Ermenilerin evleri bombalanır, pek çoğu öldürülür, ev ve dükkânları yağmalanır ve yakılır, ölümlerle tehdit edilir ve paraları gasp edilir.²⁷⁴ Bu arada Başpiskopos Makarios'un Ermenileri de Türklere karşı kışkırtma politikası çerçevesinde Ermeni gençleri zorunlu askere almaya başlaması ve Kıbrıslı Ermeni gençleri Rum Milli Muhafız Ordusu'nda görevlendirmesi Ermenilerin tepkisini çeker ve bu uygulamaya bir son verilmesi istenir.²⁷⁵ Kıbrıs Ermenileri yaptıkları açıklamada Rumluların mücadelesinde olmayacaklarını ve Ermeni gençlerinin zorunlu askerlik görevinden muaf tutulmaları gerektiğini belirtirler. Yıllar boyu Türklere yakın davranışları ve Rumlara karşı mesafeli tutumları nedeniyle tepki toplayan Ermenilere karşı özellikle EOKA mensuplarının cinayetle biten saldırıları da bu dönemde başlar.²⁷⁶ Örneğin Lefkoşa'nın Türk bölgesinde yaşayan ve babası da papaz olan Koharig Shahiniyan isimli 60 yaşındaki bir Ermeni kadın Yeşil Hat civarındaki Baf Sokağı'ndan evine gelirken içlerinde tanıdığı Nearchos isimli sivil bir Rum'un da bulunduğu 4 Rum tarafından yolu kesilir. Baf Kapısı'nda karanlık bir köşeye çekilen yaşlı kadın burada ciddi bir şekilde darp edildikten sonra Kanadalı BM askerleri tarafından kurtarılır.²⁷⁷ Baf Kapısı polis karakoluna gelerek ifade veren yaşlı kadının şikâyetçi olması sonrasında polis harekete geçer. Polis karakolunda görevli olan Rum polis şikâyet dilekçesinin alınmasının ardından saldırganın tutuklanacağını belirtir; ancak yaşlı kadın karakoldan çıktıktan sonra Nearchos isimli Rum tarafından yine takip edilmekte olduğunu fark eder. Polis tarafından gözaltına alınıp tutuklandığı belirtilen saldırgan ve arkadaşları aynı gün yaşlı kadını tekrar takibe başlamışlardır. Ayrıca ertesi gün alışveriş yaparken Andreas ve Petrakis isimli 2 Rum polis tarafından yolu kesilen Koharig Shahiniyan Lefkoşa'nın Rum kesimine geçmesi halinde bir çuvala konularak kaçırıldıktan sonra öldürüleceği şeklinde tehdit edilir.²⁷⁸ Öte yandan tamamen kendi

arzuları ile Rum tarafına geçen Ermeniler burada düşündükleri ve ümit ettikleri yaşantıyı bulamazlar ve çoğu Rumluların çeşitli baskı, tehdit ve şantajlarına maruz kalırlar. Ortaya çıkan bu sonuç Kıbrıslı Türkler arasında herhangi bir hayal kırıklığına sebep olmaz ve ilişkiler daha önceki şekilde devam eder. Ancak o günlerde EOKA baskısı giderek şiddetini artırır ve Rum taleplerini karşılayamayan Ermeniler tehditlerle adayı terk etmeye başlarlar. İlk etapta adayı terk etmek zorunda kalan aile sayısı 200 civarındadır.²⁷⁹ Rum baskılarına karşı koymaya çalışan Petrosyan ve Chakariyan Aileleri'nin kadınları ise ibret olsun denilerek EOKA tarafından önce tecavüze uğrar, sonra da öldürülür.²⁸⁰

26 Şubat 1964 günü Lefkoşa'nın Rum kesiminde Luiza Bedrosyan ve annesi Samandciyan Bedrosyan da EOKA tehditlerine karşı çıktığı ve şantajla kendilerinden istenen parayı ödemeyi reddettikleri için evlerinde öldürülür. Öldürülen Ermenilerin yanında pek çok Ermeni tüccara da EOKA örgütüne yüklü miktarda yardımda bulunmaları konusunda tehditler ve baskılar aratarak devam eder. EOKA aynı tehdit ve baskıları daha sonra Rumlular üzerinde de uygulamaya başlayacaktır. Ayrıca Yebuhi Lusarriyan isimli yaşlı Ermeni kadının da evine zorla girilir. Yaşlı kadını kaçırmayı başaramayan EOKA mensupları evi talan eder, yükte hafif pahada ağır ne varsa alıp gözden kaybolur. Öte yandan 14 Ağustos 1965 tarihinde Mağusa'da daha önce EOKA tehditlerine maruz kalan Makar Cherkadiyan isimli Ermeni'ye ait bir yedek parça dükkânı havaya uçurulur.²⁸¹ 8.000 Ster-

(274) Rumluların adada er geç tekrar bir huzursuzluk çıkartacağından emin olan ve bu endişelerini Türk komşularıyla paylaşan Ermeniler yanında Berch Tilbian taraftarı olmayan Ermenilerin devlet kademelerinde artık çalışmayacaklarının bildirilmesi ve bu insanlara gözdağı verilmesi sonucunda mallarını satan Ermeniler derhal adadan ayrılmanın yollarını arar. Mallarını satamayan Ermeniler de Türk bölgelerinde kalan mallarını Türk dostlarına emanet ederek adadan ayrılmak zorunda kalır.

(275) Special News Bulletin, 3 Ocak 1965, Lefkoşa.

(276) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(277) KTMA, (KTEM) No. 212. 26 Temmuz 1964. Klasör No.61, 1970-E.)

(278) KTMA, (KTEM) No. 212. 26 Temmuz 1964. Klasör No.61, 1970-E.)

(279) Nacak, 22 Haziran 1962.

(280) Special News Bulletin, 22 Mayıs 1964, Lefkoşa.

(281) Special News Bulletin, 17 Ağustos 1965, Lefkoşa.

lin karşılığı sigortalanmış olan bu dükkânla beraber hemen yanındaki bir Rum'a ait elektrikçi dükkânıyla British Midland Bar isimli bir eğlence yeri de hasara uğrar.

Bu şekilde kendilerini beklemedikleri bir baskı ve terör havası içinde bulan Ermeniler, istemeyerek de olsa Rumların siyasi propaganda vasıtası durumuna düşerler ve bazıları gerek televizyonda ve gerekse basında zaman zaman Türkler aleyhine beyanatlar vermek ve toplantılar düzenlemek mecburiyetinde kalırlar. Aynı konuyla ilgili olarak Türkiye Ermenileri Patriği Sinork Kalutsayan da kendi imzasıyla 9 Nisan 1965 tarihinde bir bildiri yayımlayarak Türklerle Ermeniler arasındaki iyi ilişkilere değinir.²⁸²

Bu arada EOKA tarafından Türklere karşı kışkırtılan Berch Tilbian isimli Ermeni'ye de tepkiler giderek artmaktadır.²⁸³ Rum baskıları sonucu Lefkoşa'nın Türk kesiminde kalan evini bırakıp gitmek zorunda kalan Haig Assadourian isimli Ermeni de BM Barışgücü aracılığıyla doğup büyüdüğü bölgeye tekrar gelir ve evini ve eşyalarını Türkler tarafından korunmuş olarak bulduğu için son derece sevinir ve Kıbrıslı Türklere müteşekkir olduğunu belirtir. 50 yıldır yaşamakta olduğu Lefkoşa'nın Türk bölgesini Rum baskıları sonucu bırakmak zorunda kalan 82 yaşındaki Katherina Bohdjalian ise oğlu Michele Bohdjalian'ı göndererek evinin ve eşyalarının emniyette olduğunu öğrenir. 82 yaşındaki Ermeni kadının oğlu Michele Bohdjalian ise Lefkoşa'nın Türk tarafında yaptığı açıklamada eşyalarını Rum tarafına taşımayı düşünmediğini çünkü Rum tarafında kiralardan son derece yüksek olduğunu belirtir. Bütün eşyalarını ve evlerini bıraktıkları şekilde buldukları için çok mutlu olduğunu belirten Michele Bohdjalian ayrıca Kıbrıslı Türk polislere de yardımları ve gösterdikleri ilgi için teşekkür eder. Ayrıca Garabet Medazouniyan, daha sonra yalnız yaşadığı evinde aklıktan ölü olarak bulunan ve Rum tehditleriyle yaşayan Koharig Shahinian ve başka Ermeniler de yıllarca yaşadıkları Türk bölgesine geçerek evlerini ve eşyalarını kontrol ederler. Bu Ermeni

kadınlardan birisi duygularını "Yıllarca Türk bölgesinde ve Türklerle beraber yaşadım. Buradaki Türkleri çok iyi tanıyorum ve onlardan ne bana, ne de eşyalarımın bir zarar gelmeyeceğini biliyorum."²⁸⁴ diyerek açıklar. Aynı şekilde Mıgırdıç Balyan, Koharig Shaninian, Haig Assadourian ve Vahan Muradyan isimli Ermeniler de 4 Haziran 1964 günü öğleden sonra Lefkoşa'nın Türk kesimine geçtikten sonra BM Kıbrıs Barış Gücü yetkilileri ve Türk polisiyle de görüşürler ve daha önce yaşadıkları mahalleye gelirler ve Viktorya (Şehit Salahi Şevket) Sokağı'ndaki evlerinden "buzdolapları ve oyun makineleri" de dahil bütün eşyalarını alırlar ve evlerini aynı şekilde muhafaza edilmiş görmekten memnun olduklarını belirtirler.²⁸⁵ Haig Assadourian evinden ayrılırken çiçek saksıları ve kitaplarına kadar her şeyinin dokunulmadan muhafaza edilmesinden dolayı ayrıca mutlu olduğunu söyler ve teşekkür eder. Koharig Shahinian Türk polislerin kendilerine yaklaşımını takdirle karşıladığını belirttikten sonra Rum tarafındaki eşyalarını da geriye getireceğini ve devamlı olarak Türk tarafında yaşayacağını da ifade eder.

Konanig Şahinyan ise Türk tarafına yaptığı ziyaret sonrasında yaptığı açıklamada Kıbrıslı Türk polislerin kendisine çok iyi davrandıklarını ve Türk tarafında kendisini Rum tarafından çok daha fazla güvende hissettiğini belirterek devamlı olarak eski evinde kalmak üzere Rum tarafına götürdüğü eşyalarını geriye getireceğini ve Lefkoşa'nın Türk tarafında yaşamaya devam edeceğini bildirir. Öte yandan 4 Şubat 1964 tarihli Cyprus Mail gazetesinde özellikle Viktorya (Şehit Salahi Şevket) Sokağı'nda oturan Ermenilerin evlerini Türklerin baskıları sonucunda ve zorla boşaltmak zorunda kaldıkları iddia edilir; ancak bu haber bizzat Ermeniler tarafından yalanlanır.²⁸⁶ Gazetenin haberine göre söz konusu sokakta yaşayan Ermeniler gördük-

(282) KTMA, (KTEM) K. No.61, 1970-3.

(283) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(284) Türk Enformasyon Dairesinin 4 Haziran 1969 tarihli yazısı.

(285) Türk Enformasyon Dairesinin 4 Haziran 1969 tarihli yazısı.

(286) Special News Bulletin, 24 Nisan 1965, 2 Haziran 1964 ve 5 Haziran 1964. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

leri Türk baskıları sonucunda yaşadıkları evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan bu Ermeni ailelerle görüşmelerde bulunan yabancı basın mensupları ise durumun hiç de belirtildiği gibi olmadığını, herhangi bir baskının veya zorlamanın bulunmadığını, aksine Ermeni ailelerin kendi istekleriyle bölgeden ayrıldıklarını tespit ederler. Ermeniler de yaptıkları açıklamalarda 'Biz bölgeyi kendi isteğimizle terk ediyoruz. Türkler bizi hiç tehdit etmediler ve yaşadığımız evleri bırakıp gitmemizi de hiç istemediler. Türklerle her zaman barış içinde yaşadık ve bizim niyetimiz durum normale döner dönmez tekrar evlerimize geri gelmektir.'²⁸⁷ derler.

Kıbrıs adasını neredeyse tamamen terk ettikleri 1963 yılı sonuna kadar Kıbrıslı Türklerle Kıbrıslı Ermeniler arasında hiçbir hadise çıkmamasına ve özellikle Rumları kışkırtacak kadar güzel ve ahenkli komşuluk ilişkileri içerisinde çarşıda esnaf, mahallede komşu olarak bu insanlar bir arada yaşamalarına rağmen Kıbrıslı Rumların ve Yunanların tahrik politikaları artarak devam eder.

1963 Sonrasında Kıbrıs'ta Ermeniler ve Yaşanılanlar

Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıs Rum ve Yunan gazeteleri 1915 Tehcir Kanunu ile ilgili maksatlı ve yanlı yayınlarla Kıbrıslı Ermenileri Türklere karşı kışkırtmaya devam eder.²⁸⁸ Olayların Kıbrıslı Ermenileri Türklere karşı kışkırtma halini alması üzerine Kıbrıslı Türkler de "milli bir davanın maksatlı olarak istismarını engellemek amacıyla" harekete geçer ve karşı propaganda girişimleri hızlanır.²⁸⁹ Ermeni Günü'nü bahane eden Kıbrıslı Rumlar ise EOKA'nın kışkırtmalarıyla Ermenileri tehdit etmeye, Türklere karşı harekete geçirtmeye yönelik tahriklerine devam eder. Özellikle Rum tarafında kalan taşınır-taşınmaz mallarını, resmi ve gayri resmi işlerini kaybedeceği korkusunda olan Ermeniler ise çaresizlik içinde ne yapacaklarına karar vermeye çalışır. Bu arada 6 Nisan

1964 günü tamamıyla Rumların kontrolüne geçen radyoda bir konuşma yapan ve aynı konuşması 7 Nisan 1964 günü hemen hemen bütün Rum gazetelerinde de yer bulan Başpiskopos Makarios ise Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasında değişiklikler yapılması gerektiğinden bahsederek "...Kıbrıs halkına tam hükümranlık ve sorumluluk vermek üzere bugünlerini şekillendirmek ve geleceklerine karar vermek amacıyla yeni anayasa yapılmıştır. Bu anayasaya göre kanun önünde bütün vatandaşlar eşit olmalıdır ve uluslararası anlaşmalarla ve Birleşmiş Milletlerin ilgili hükümleriyle de belirlenmiş olan bütün haklara da sahip olmalıdırlar..."²⁹⁰ der. Aynı konuşma çerçevesinde Makarios'un Kıbrıs'ta yaşayan azınlıklarla ilgili olarak "...kendi dini, eğitim ve diğer kurum ve kuruluşlarını işletme hakkına sahip olmalıdırlar..." açıklaması Ermeniler ve Maronitler gibi azınlıklar tarafından memnuniyetle karşılanırken Kıbrıs Cumhuriyeti devletini oluşturan taraflardan birisi olan Kıbrıs Türklerini de azınlıklar olarak değerlendirmesi ise kaygı yaratır. Konuyla ilgili olarak Kıpros gazetesi ise azınlık haklarıyla ilgili olarak bu yasanın Kıbrıslı Türkler tarafından da kabul edilmesi gerektiğini belirtir ve "Bildirildiğine göre bu yasa BM çevrelerinde çok olumlu karşılanmıştır. Fakat Türkler olumsuz bir tavır takınmaktadır. Bu tutumlarının zararlı sonuçlarını yakından hissedeceklerdir. Kıbrıs'ın izlediği dürüst ve adil politikanın uluslararası alanda yarattığı olumlu yankıların etkisini mutlaka hissedeceklerdir. Ermeniler azınlık hakları yasasını memnurlukla kabul etmişlerdir. Kıbrıs Türk halkının yapacağı şey bu hususta Ermenileri örnek almaktan ibarettir."²⁹¹ der. Aynı konuyla ilgili olarak Kıbrıs Rum Radyosu'na bir demeç veren Kıbrıs Ermenilerinin temsilcisi Berch Tilbian ise azınlık hakları yasasından şükran ve övgüyle bahseder ve "...Son yılların tecrü-

(287) Türk Enformasyon Dairesinin 5 Mart 1964 tarihli yazısı.

(288) Special News Bulletin, 30 Nisan 1965, Lefkoşa.

(289) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(290) Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan "Origin of the Armenians of Cyprus" başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964

(291) KTMA. Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM), Basın Raporu, No.287, 18 Ekim 1965.

beleri Kıbrıs Rumlarının azınlıklara karşı iyi niyet ve dostluk duyguları beslediklerini ve anayasa hükümlerinin müphem olduğu halde azınlıklar lehinde bir tavır takındıklarını göstermektedir. Rumlar anayasa gereğince mecbur olmadıkları zamanlarda bile bize yardım etmenin yollarını bulmaya çalışmışlardır. Kıbrıs'ın müstakbel anayasasında bize liberal bir muamele yapılacağından eminiz. Bu emniyetimiz de tarihi olaylara dayanmaktadır. Ermeniler ve Rumlar asırlardan beri bir arada yaşamışlardır. Rumların uzun tarih ve medeniyeti azınlıklara karşı dostluk ve iyi niyet göstereceklerinin en iyi garantisidir. Azınlık hakları yasasının propaganda maksatları için hazırlanmadığına ve bunun samimi olduğuna eminim. Yasanın kabul edileceğinden şüphe etmiyorum. Bu yasanın bir eşinin daha bulunmadığını söylemek mübalağalı değildir. Dünyanın hiçbir yerinde bir çoğunluğun azınlığa kendi gönlüyle bu kadar haklar bahsettiği görülmemiştir...”²⁹² der.

44

21 Aralık 1963 sonrasında Türklerin temsil edilmediği fiilen ortadan kalkmış Kıbrıs Meclisi'nde 1915 olaylarının 50 yıldönümü nedeniyle özel oturumlar yapılır ve Kıbrıs Rum hükümeti tarafından özel heyetler oluşturularak Ermeni ileri gelenleriyle irtibata geçilir. Bu konuda başı çekenlerden birisi ise o dönemde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı olarak görev yapmakta olan Kipriyanu olur. Özellikle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda söz alan Kipriyanu, Kıbrıs konusuyla hiçbir ilgisi olmamasına rağmen adadaki Ermenileri kışkırtmaya yönelik olarak 1915 yılında meydana geldiğini iddia ettiği olayların tek sorumlusu olarak Türkiye Cumhuriyeti devletini gösterir.²⁹³ Bu aşamada ortaya çıkan gergin ortamın tek sorumlusu olarak dış güçleri ve ada içindeki bazı yetkililer olduğunun farkında olan Ermeni yetkililer de soğukkanlı davranılması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunurlar.²⁹⁴ Adada Ermenileri kışkırtmaya yönelik girişimlerin artmaya başlaması üzerine Kıbrıslı Ermeni ileri gelenleri de bir araya gelir ve yaptıkları toplantıda adada ve

Türkiye'de yıllardan beri huzur içinde bir arada yaşayan insanlar örnek gösterilerek itidal tavsiye edilir.²⁹⁵ Aynı günlerde “The First Turkish Republic” isimli kitabın yazarı Richard D. Robinson isimli bir Amerikalı da Boston Herald gazetesine bir tekzip yazısı göndererek Ermeniler arasında “korkunç Türk'e” karşı katliam mevsiminin açıldığını; ancak binlercesi Ermeniler tarafından katledilmiş Türklerin ise hatırlanmadığını belirterek “... Türkler kendilerine karşı Ermeniler, Yunanlar ve Batı Cephesi tarafından gerçekleştirilen o zalimlikleri tıpkı Birinci Dünya Savaşı sürecinde Japonların bizi Hiroşima'da affetmeleri gibi, Kızılderililerin aynı şekilde sayısız insanlık dışı hareketi affetmesi gibi unutmaya hazırdırlar...”²⁹⁶ der. Bu arada Berch Tilbian isimli Kıbrıslı Ermeni'nin Türkiye'yi suçlayıcı açıklamalar yapması üzerine Nurshak Nalbantyan isimli Ermeni kadın buna, “Türkler her zaman yiyeceklerini benimle paylaştılar. 50 yıl önce meydana gelmiş olayları kullanmanın kime ne faydası var? Türklere karşı bu davranışların tek sebebi Rum tehditleridir.”²⁹⁷ diyerek cevap verir. Aynı günlerde İstanbul, Taksim Meydanı'nda bulunan Atatürk Anıtı'na bir çelenk koyan Ermeniler ise Türk milletinin kendilerine göstermiş olduğu kardeşçe duygulardan dolayı teşekkür ederler.²⁹⁸ Anıta çelenk koyanlar arasında Ermeni avukatlar, mühendislerle birlikte eski İstanbul senatörü Berç Turan da bulunmaktadır. Berc Turan daha sonraki süreçte “Kıbrıs Davası ve Ermeni Asıllı Türkler ve Ötesi” isimli bir makale kaleme alır,²⁹⁹

(292) Azınlık Hakları Yasası'nın ilan edilmesi nedeniyle Berch Tilbian ayrıca Başpiskopos Makarios'a gönderdiği telgrafta “Hükümetinizin Kıbrıs'taki çeşitli azınlıklara bahsettiği hakları korumak ve tatbik etmek hususunda gösterdiği alıcenaplığa Ermeni cemaati ve şahsım adına samimi takdir ve derin minnettarlığımı belirtmek isterim. Yunan medeniyetinin en iyi gelenek ve ideallerine uygun bir şekilde azınlıkların iç meselelerine karşı öteden beri gösterdiği sefkatli ilginin ve liberal niyetlerin yeni ve pratik bir ispatını teşkil etmektedir.” der. KTMA, Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM), Basın Raporu, No.287, 18 Ekim 1965. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(293) Special News Bulletin, 26 Nisan 1965, Lefkoşa.

(294) Special News Bulletin, 26 Nisan 1965, Lefkoşa.

(295) Special News Bulletin, 28 Nisan 1965, Lefkoşa.

(296) Boston Herald, 28 Nisan 1965'ten aktaran Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan “Origin of the Armenians of Cyprus” başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964

(297) Special News Bulletin, 27 Nisan 1965, Lefkoşa.

(298) Special News Bulletin, 25 Nisan 1965, Lefkoşa.

(299) Haber, 1 Nisan 1965.

"Kıbrıs'ta masum bir kitle üzerine tatbik edilen insanlık dışı jenosit davranışları, dünya efkârı umumiyesinin dikkatini başka tarafa kaydırmak ve haksız ilhak tezlerine destek olmak amacıyla tarihe mal olmuş bir olayın alakalı bir devlet tarafından Türklük aleyhinde kullanılmak istenildiğini birkaç gün evvel Türkiye radyoları neşriyatından öğrenmiş bulunuyoruz. Gerek Türk amme efkârı, gerek yurttta yaşayan vatandaşlarımız Ermeni asıllı Türklerle dünyanın her köşesinde yaşayan Türkiye menseli Ermenilerin bu davranışı biraz nefret, biraz da öfkeyle karşılayacaklarına şüphemiz yoktur...

'Muhterem arkadaşlar, Kıbrıs'taki olaylar her gün radyo ile memleketi tabrik ediyor. Bu daima üzüntü kaynağıdır. Bunun için memleketçe, hükümetçe ve meclislerce hadiseleri nasıl yakından takip ettiğimizi, ne kadar üzüntü duyduğumuzu bütün dünya gözleri ile görmektedir. Eşef ediyoruz ki dost ve müttefik bulunduğumuz bir devletle bu Kıbrıs'taki şiddet hareketlerini bir tecavüz hareketi saymıyor ve bir savunma hareketi imiş gibi kendisi de hükümet olarak tesanüt ve beraberlik ilan ediyor. Bu ahval karşısında hadisenin vahameti daha çok artmıştır. Memleket içindeki tepki ve üzüntüleri daha ziyade derinleştirmiştir. Bu vesile ile kıymetli hatiplerimizin de hissiyatına tercüman olduğuma emin olarak bir noktayı açıklamak isterim. Herhangi bir sebep ve üzüntü ileri sürerek Türk devleti vatandaşlarımıza ve Türkiye'de ikamet eden yabancılara tecavüz yapılmasını, hiçbir kayıt ve şart altında kabul etmeyiz. Ve bunun için hükümet olarak vatandaşlarımızı her vasıta ile uyardıracağız. Hükümet olarak bütün vasıtalarımızla hiçbir cebri harekete, tecavüze müsaade etmeyeceğiz. Bu yolda devletin bize verdiği kuvvet ve kudretlerin hepsini kullanmak kararındayız. Bu bakımdan büyük meclis ve vatandaşlarımıza huzur vermeye çalışırken tabriklerin daimi üzüntü vücuda getirdiği, tepkilerin tesiri hemen hemen bulanık su zamanında türlü maksatlarla karışıklık çıkartmak isteyen tabrikçilerin tertipleri memleketin huzurunu tehdit etmektedir.'Gerek meselenin vazedilişinde, gerekse verilen cevaptaki mündemiç manada anayasamızın lafzında

ve ruhunda mündemiç insanlık aşkı ve sevgisine bağlı vakarlı, haysiyetli ve faziletli vatandaş fikrinin benimsendiği realitesini görmek mümkündür. Yukarıdan beri getirdiğimiz tarihi olaylar özetinden hümanistik Türk görüşü ile Türk-Ermeni kardeşliğinin realist bir şemasını müşabede etmek kabildir. İmdi, 50 yıl evvel cereyan eden olaylardan medet umanlar bir an için düşünsünler. Elde edecekleri netice beceriksizce endablarının ağır tepkisi olacak insanlık dışı kin gütmeye teşvikçileri mesabesine düşeceklerdir. Şunu da istitratken arz edelim ki mazi politik ve insanlık yönünden derslerle doludur. Bu işaretleri kıymetlendiremeyen sorumlu kişiler idarelerindeki kitleleri felakete sürüklerler.

Kısaca, hiçbir tabrik, teşvik ve propaganda asil Türk milleti ile Ermeni asıllı Türklerin arasına giremeyecek ve bu unsur yurduna ve milletine taan edenleri her kim olursa ve her kimden gelirse gelsin lanet ve nefretle anacak ve bu yurda faideli, dürüst, faziletli vatandaşlar olmak durumunu ilelebet devam ettirecek ve daima 'Ne mutlu Türk'üm.' diyeceklerdir."

45

Bu arada Victoria Kamyam isimli bir başka Ermeni kadın da aynı konuyla ilgili olarak "...Türkler benimle yiyeceklerini paylaşıyorlar. Türk düşmanı hareketlerin sebebi Rumların tehditleridir. 50 yıl önce meydana gelmiş üzücü olaylardan bahsetmesek daha iyi olur. Berch Tilbian³⁰⁰ Kıbrıs'ta doğmuştur. Bu olayları nasıl bilebilir ki? Rum tarafında yaşayan Ermeni kadınların Rumlar tarafından vahşice öldürülmelerini nasıl bu kadar çabuk unutulabilir ki? Rumlar ellerindeki Ermeni tutsakları istedikleri gibi konuşmaya zorlamakta serbestler, fakat 50 yıl önceden bahsetmek yüzüzlük ve terbiyesizliktir."³⁰¹ açıklamasını yapar. Böylece "bu şekilde kendilerini beklemedikleri bir baskı ve terör havası içinde bulan Ermeniler, istemeyerek Rumların siyasi propaganda vasıtası durumuna düşmüşler ve bazıları gerek televizyonda ve gerekse basında zaman zaman Türkler aleyhine beyanatlar vermek ve toplantılar dü-

(300) Söz konusu kişi daha sonra Rum Cemaat Meclisi'nde milletvekili olarak görev yapar. Bazı resmi kaynaklarda ismi Berj olarak verilmiştir.

(301) Special News Bulletin, 27 Nisan 1965, Lefkoşa.

zenlemek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Ermenilerin bütün bu hareketlerinin büyük baskı ve tehdit sonucu olarak yapıldığı bilinmesine rağmen, Lefkoşa'nın Türk kesiminde rahat ve huzur içinde yaşayan Ermeniler, soydaşlarının bu hareketlerini tel'in etmeyi bir insani görev saymışlar ve 25 Nisan 1965 tarihinde gazete muhabirlerine verdikleri beyanlarla hislerini açıklamışlardır... Diğer taraftan Türkiye'de yaşayan Ermenilerin 24 Nisan 1965 tarihinde Taksim Meydanı'ndaki Atatürk heykeline bir çelenk koyarak Kıbrıs'taki Ermenilerin Türkler aleyhindeki tutumunu tasvip etmediklerini ifade etmeleri kayda değer önemli bir olaydır. Hadiselerin ilk günlerinde Türk kesiminde bulunan bazı Ermeniler, Rumlarla işbirliği yapmışlar ve ellerindeki telsiz cihazları ve telefonlarla Rumlara bilgi vererek, Türkleri imha için giriştikleri saldırılarda kendilerine yardımcı olmuşlardır... Durum bu merkezde olduğu halde, Türkler hiçbir zaman Ermenilere karşı düşmanca hisler beslemediler ve düşmanca muamelede de bulunmadılar. Çünkü Kıbrıs'ta Türklerle Ermeniler senelerce ahenkli bir şekilde kardeşçe yaşamışlardır. Hadiselerin başlamasından sonra Türk tarafında kalan Ermenilere Türkler yine kardeşçe muamele etmişler, kendilerine iye ve yiyecek dâhil her türlü yardımda bulunmuşlardır. Rum semtlerinde kalan Türklerle ait binalar, hatta mabetler bile yakılıp yıkıldığı halde Rum kesimine hicret eden Ermenilerin Türk tarafında kalan evlerine hiçbir hasar yapılmamış, bilakis bu evlerin bazıları kontratla Türklerin icarında tutulmuş ve aylık kiraları da halen sahiplerine ödenmektedir. Bazı Ermeni evlerinde Türk göçmenler oturmakla beraber bu evler senelerce Türk kesimine girmesi yasaklanmış bulunan inşaat malzemesinin Türklerle satılmasına Rum makamları tarafından izin verildikten sonra tamir edilmiş ve bugüne kadar gayet iyi durumda muhafaza edilmeleri sağlanmıştır. Rum tarafına hicret eden Ermenilerin birçoğu daha sonra Türk kesimine gelerek evlerini ziyaret etmişler ve eşyalarını almışlardır. Bu Ermeniler eşyalarının korunmasından ve kendilerine gösterilen yardımdan ötürü Türk polisine teşekkürlerini

bildirmişlerdir. Ermenilerin bu şekilde eşyalarını almak için Türk tarafına gelmeleri ve Türk polisine minnettarlıklarını ifade eden sözler sarf etmeleri Rumların hoşuna gitmemiş, aynı maksat için Türk tarafına geçmiş olan Koharig Shahinian adlı bir Ermeni kadını bu sebeple Rumlar tarafından feci şekilde dövülmüş ve ölümlle tehdit edilmiştir...³⁰²Burada sözü edilen Koharig Shahinian daha sonra Yeşil Hat üzerinde kalan evinde kedilerine bakabilmek için yaşamaya devam eder; ancak daha sonra açıklıktan hayatını kaybettiği anlaşılır ve cesedi BM askerleri tarafından alınıp Rum tarafına götürülür.

Ermenilerin bütün bu hareketlerinin büyük baskı ve tehdit sonucu olarak yapıldığı bilinmesine rağmen Lefkoşa'nın Türk kesiminde rahat ve huzur içinde yaşayan Ermeniler kendi toplumlarının üyesi olan bu insanların hareketlerini protesto etmeyi insani bir görev kabul ederler. Bunun sonucu olarak 25 Nisan 1965 tarihinde gazetelere verdikleri beyanatlarla hislerini açıklarlar. 25 Nisan 1965 tarihinde basın mensuplarına yaşadıkları hakkında açıklamalarda bulunan Lefkoşa'nın Türk kesiminde yaşayan Ermeniler bu bağlamda "Ermenilerin Türk karşıtı davranışlarının nedeninin Rum tehditleri"³⁰³ olduğunu belirtirler.³⁰⁴ Aynı gün Halkın Sesi ve Bozkurt gazetelerinde çıkan yazılar da "Rumların yavuz hırsız ev sahibini bastırır." yaklaşımı içerisinde son 16 ay içerisinde adanın dört bir yanında yaptıklarını gizlemeye yönelik olduğunu ifade eder. Bozkurt gazete Türklerin adada yaşayan Ermenileri her zaman güvenilir arkadaşlar ve saygıdeğer insanlar olarak gördüklerini, adada Rum saldırılarının başlamasının ardından Lefkoşa'nın Türk tarafında yaşayan bazı Ermenilerin Rum saldırılarından kurtulabilmek amacıyla göç etmek zorunda kaldıklarını belirtir.³⁰⁵

(302) Kıbrıs'taki Ermeni Cemaati" başlıklı rapor. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(303) 26 Nisan 1965 tarihinde Ermeni cemaati tarafından basın mensuplarına yapılan açıklama. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(304) 26 Nisan 1965 tarihinde Ermeni cemaati tarafından basın mensuplarına yapılan açıklama. KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(305) Special News Bulletin, No.482. 26 Nisan 1965

1965 yılı itibarıyla adadaki Ermeni nüfusunun 4.000 olduğu, Eylül 1965 itibarıyla da adada 2.000-3.000 civarında Ermeni'nin yaşadığı belirtilir.³⁰⁶ Adı geçen rapora göre “adada kalan Ermenilerin Rum Cemaat Meclisi’nde mebus olan Berj Tilbiyan’ın taraftarları olduğu, Ermenilerin Kıbrıs’ta ikiye bölünmüş olarak yaşamakta oldukları ve her vesile ile aralarında bitmek tükenmek bilmeyen yönlü çekişmelerin bulunduğu, bir cephenin liderinin Berj Tilbiyan, diğer cephenin liderininse komünist bir Ermeni olan ve halen Kıbrıs dışında bulunduğu söylenmektedir.” Kıbrıs Ermenilerinin temsilcisi Berch Tilbian tarafından Başpiskopos Makarios’a “Türk asilerinin yine kendileri tarafından yaratılmış olan göçmen probleminin halli için dün yaptığınız teklifi büyük bir ilgi ile okudum. Bu teklifte göstermiş olduğunuz ali Hristiyanlık ruhuna ve alicenaplığa hayran olduğumu belirtmek isterim. Her ne kadar hakiki göçmenler olan Ermenileri unutmadığınıza emin isem de şunu saygıyla arz etmek isterim ki Ermenilerin de aynı alicenaplıkla muamele göreceğine dair resmi bir beyanda bulunmanız iki yıla yakın bir zamandan beri sessizce ve sabırla çile çekmekte olan cemaatimin maneviyatının takviyesine azami derecede yardım edecektir.”³⁰⁷ der. Öte yandan 2 Temmuz 1969 tarihinde Lefkoşa’da bir basın açıklaması yapan Kıbrıs Türk İnsan Hakları Komitesi ise Ermenilerin Kıbrıs’ın Türk kesiminden kaçmaya zorlanmadıklarını bildirirler;³⁰⁸

“Ermeniler Türk Kesiminden Kaçmaya Zorlanmadılar.

Son zamanlarda Kıbrıs Ermeni Piskoposluğu tarafından I. Uluslararası İnsan Hakları Seminerine katılan mümtaz delegelere dağıtılan ve gerçekleri tabrif eden bir muhtıra ile ilgili olarak şu hususları belirtmek istiyoruz. 1960’da Kıbrıs Cumhuriyeti’nin resmen ilan edileceği sırada Rum toplumu ile birleşmeyi seçen Ermeniler, Rumların Türklere karşı giriştikleri imba kampanyasını müteakip Türk toplumu

tarafından Lefkoşa’nın Türk kesiminden ayrılmaya mecbur edilmemişlerdir. Ermeniler, Türklere birlikte imba edilmemek maksadı ile Türk kesiminden kendi arzuları ile ayrılmışlardır. Bu gerçek Mart 1964’de yabancı gazeteciler tarafından bizzat tespit edilmiştir. O zamanlar bazı Ermenilerle mülakat yapan yabancı gazetecilere ‘Rum kesiminde çalışmak ve Türk bölgesinde kalmak uygunsuzdur.’ şeklinde cevaplar verilmişti. Filhakika, 1964’de Türk kesiminden Rum kesimine kendi arzuları ile geçen oldukça büyük sayıdaki Ermeni aileleri ayrıldıkları sırada mobilyalarını ve sair eşyalarını Rum kesimine geçirmek için Türk yetkililerinin kendilerine göstermiş oldukları yardım ve kolaylıktan memnun kalmışlar ve teşekkür etmişlerdir.

Muntazam bir şekilde tamir ve ibtimam gören boşaltılmış Ermeni evlerine Türk yetkilileri, gayet ciddi bir göçmen sorunu ile karşı karşıya kalması neticesinde boş evlere bazı göçmen ailelerini yerleştirmek zorunda kalmıştır. Birçok Ermeniler de evlerini mukavele ile kiralamışlardır. Bu kiralanmış evler için Türk kiracıları ayda 15 ila 25 sterlin arası kira ödemektedirler. Keza bütün birikmiş kiralılar ödenmiştir. Bu arada bazı Ermeniler de evlerini 5.000 ila 8.000 Sterlin arası değişen fiyatlar üzerinden son zamanlarda Türklere satmış bulunuyorlar. Bu münasebetle şunu da belirtmek yerinde olur ki Türk kesiminde bulunan Ermenilere ve sair yabancı kimselere ait evlerle ilgili olarak Geçici Türk Yönetimi tarafından bazı nizamlar geçirilmiş bulunmaktadır. Türk yönetimince alınan bu tedbirler sayesinde bahse konu evler yeteri derecede korunmaktadır. Olayların başlangıcında Ermenilere ait bazı mülkün Türk mülkü ile birlikte yağma edilmesi, bunun şüphe yok ki Türklere tarafından yapıldığı anlamına gelemez. Yağma, çarpışmalar sırasında olmuştur. Ermeni kilisesindeki boyalı resimler ve ikonlarla ilgili olarak yaptığımız araştırma sonunda bunlara dokunulmadığını öğrendik. Bir süre önce kiliseyi ziyaret eden Pis-

(306) KTMA, Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM) tarafından hazırlanan 17 Eylül 1965 tarihli ve “Kıbrıs Ermenileri Hakkında Rapor” başlıklı yazı.

(307) KTMA, Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM), Basın Raporu, No.266, 25 Eylül 1965.

(308) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

kopos Avakyan her şeyi nizam içerisinde ve dokunulmadık olarak bulmuş ve Türk yetkililerin göstermiş oldukları iyi ihtimamdan dolayı derin şükranlarını ifade etmiştir. Türklerin Londra ve Zürih anlaşmaları ile Anayasa ve aynı zamanda birçok devletler tarafından kabul edilip tanınan toplum olarak büvüyetleri hakkında yanlış bir intiba altında bulunan Ermeniler, Birleşmiş Milletler Göçmen Fonu'ndan mali yardım temin etmeye muvaffak olmalarından dolayı kendilerini hayli şanslı addetmelidirler. 25.000 göçmen için melce, yiyecek, giyecek temin etmek maksadıyla mücadele eden Türk yetkilileri şimdiye kadar Birleşmiş Milletlerin böyle bir lütfuna veya anlayışına mazhar olamamışlardır. Bu münasebetle şunu da zikretmek yerinde olur ki Türk yetkilileri kendi ciddi göçmen problemine rağmen Türk bölgesinde kalan ihtiyaçlı bazı Ermeni ailelerine yardımda bulunmak hususunda biçbir zaman tereddüt etmemişlerdir. Bu ihtiyaçlı Ermeni ailelerine aylık mali yardıma ilaveten Kızılay yiyecek ve giyim eşyası da dağıtmıştır.”

48

O dönemde Rumların ve Yunanların tahrik politikaları artarak devam ederken, özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıs Rum ve Yunan gazeteleri 1915 Sevk ve İskân Kanunu ile ilgili maksatlı ve yanlış yayınlarla Kıbrıslı Ermenileri Türklere karşı kışkırtmaya devam etmişlerdir.³⁰⁹ Olayların Kıbrıslı Ermenileri Türklere karşı kışkırtma halini alması üzerine Kıbrıslı Türkler de “milli bir davanın maksatlı olarak istismarını engellemek amacıyla” harekete geçerek, karşı propaganda girişimleri hızlandırmışlardır.³¹⁰ 21 Aralık 1963 sonrasında Türklerin temsil edilmediği fiilen ortadan kalkmış Kıbrıs Meclisi'nde 1915 olaylarının 50 yıldönümü nedeniyle özel oturumlar yapılmış ve Kıbrıs Rum hükümeti tarafından özel heyetler oluşturularak Ermeni ileri gelenleriyle irtibata geçilmiştir. Adada Ermenileri kışkırtmaya yönelik girişimlerin artmaya başlaması üzerine Kıbrıslı Ermeni ileri gelenleri bir araya gelmiş ve yaptıkları toplantıda adada ve Türkiye'de yıllardan beri huzur içinde bir arada yaşayan insanları örnek gösterilerek itidal tavsiye etmişlerdir.³¹¹

Lefkoşa'nın Türk kesiminde yaşayan Ermenilerin yaptıkları açıklamalar sonrasında “asırların barış ve uyum içerisinde yaşayan Türklerle Ermenilerin bir husumetleri bulunmadığı, bu sıkıntılı günlerde bile Türklerin Ermenilere yiyecek yardımı yanında maddi yardım da yaptığı, bütün Türk karşıtı toplantıların Rumların kışkırtmaları sonucu”³¹² olduğu belirtilir. Aynı gün açıklama yapan Artin İdoyan ve eşi de “Doğduğumuz andan itibaren bizler Türkçe konuşur, hatta Ermeniceyi okullarda dinleriz. Ermeni vatandaşlarımıza tavsiyem Bayrak Radyosu'nu dinlemeleridir.” derler ve Türkçe'nin kendi ana dilleri olduğunu, Türklerle Ermenilerin adada barış ve huzur içinde beraber yaşadıklarını, şu andaki bütün güçlüklerle rağmen Türklerin Ermenilere gerek maddi gerekse yiyecek yardımında bulduklarını belirtir ve Lefkoşa'nın Rum kesiminde yaşayan Ermenilere de doğruları ve olayların gerçek yüzünü anlatan Bayrak Radyosu'nun yayınlarını dinlemelerini tavsiye eder.³¹³ Taşınmaz mallarını Türk tarafında bırakarak kendilerini EOKA'nın insafına bırakan Ermeniler ayrıca geride bıraktıkları mallarıyla ilgili olarak dokuz kişilik bir yönetim kurulundan oluşan “Yerlerinden Olan Ermeni Mal Sahipleri Cemiyeti” isimli bir dernek kurmuşlardır. Tehditler karşısında ne yapacaklarını bilemeyen Ermeniler ise şantajlara daha fazla dayanmayıp ve önce Rum kesimine, daha sonra da ada dışında özellikle İngiltere, ABD, Fransa ve Kanada'ya göç etmeye başlarlar. Öte yandan Kıbrıs Rum tarafında yayımlanmakta olan Delfdea Ora gazetesi ise “Öğrendiğimize göre Lefkoşa'da Viktorya Sokağı'nda oturan Ermenilere Yeşil Hat üzerinde hadiseler çıkması tehlikesinin mevcut olduğu bildirilmiş ve evlerini terk etmeleri tavsiye edilmiştir. Bir habere göre bu tavsiye Ermenilere BM tarafından, diğer bir habere göre ise tedhişçiler tarafından yapılmıştır.”³¹⁴ şeklinde bir haber verir. 1965

(309) Special News Bulletin, 30 Nisan 1965.

(310) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(311) Special News Bulletin, 28 Nisan 1965.

(312) Special News Bulletin, 27 Nisan 1965.

(313) KTMA, Klasör No.61, 1970-E.

(314) KTMA, Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM), Basın Raporu, No.309, 9 Kasım 1965.

yılı itibarıyla özellikle Lefkoşa'da hiçbir hadisenin söz konusu olmadığı, Erenköy bölgesi dışında 1967 Köfünye-Geçitkale Rum saldırıları dışında bir hadisenin cereyan etmediği de göz önüne alınınca bu sansasyonel haberin kışkırtmak ve tedirgin etmek amacıyla yapıldığı ortaya çıkacaktır. Cyprus Mail gazetesi ise Lefkoşa Ermeni Piskoposluğuna dayanarak verdiği haberde son zamanlarda Lefkoşa'nın Türk semtinde malları kalan Ermenilerin bir toplantı yaptıklarını, bu toplantıda taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili sorunların çözümü için çalışmak üzere 9 kişilik "Yerlerinden Olan Ermeni Mal Sahipleri Komitesi" oluşturulduğunu bildirir.³¹⁵

20 Temmuz 1974 tarihinde başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde ise adanın Türk bölgelerinde yok denecek kadar az sayıda Ermeni kalmış durumdadır. Bunlardan birisi de Rumların ve Ermenilerin Neapolis olarak adlandırdıkları Lefkoşa'nın Yenişehir bölgesinde oturan bir ailedir. Savaşın ardından bu Ermeni aileye ait ev kendilerine tahsis edilen Gülsen Kılıç ise 2003 Nisan ayından itibaren karşılıklı olarak sınır kapılarının açılmasıyla birlikte oturduğu evin eski sahibi ailenin bölgeye geldiğini ve evi tanımakta zorlandıklarını belirtir;³¹⁶

"...Bir gün kapının önünde otururken bir araba geldi. İçinden bir kadın indi ve 'Bizim ev acaba bu muydu?' diye mırıldandığını duydum. İyi Rumca bildiğim için 'Kimin evini ararsınız?' diye karşılık verdim. Tabii biz evi çok iyi tamir ettiğimiz ve her tarafı çiçeklerle doldurduğum için kadın evi tanımakta zorluk çekti. 'Buyurunuz.' dedim. Kadın kendini tanıttı, 'Ben Ermeni'yim ve bu evin sahibiyim.' dedi ve ilave etti "Doğrusu ben bu evi yıkılmış bulacağımı zannetiyydim.' 'Neden?' dedim. Meğer onlar daba evi terk etmeden tepelerine havan mermisi düşmüş. Sonra da bir itirafta bulundu. 'Biz bu savaşta Türklerin galip gelebileceklerine inanmamıştık. Bu nedenle biraz rabattık. Sonradan havanlar düşmeye başladı.' dedi. Biz bu mermileri Rumların yanlışlıkla attıklarına kanaat getirdik. Sonra Türklerin atak yaptıklarını

duyduk ve yatalak durumdaki anne ve babamı bir arabaya sokuşturup güneye kaçtık.' dedi. Ermeni kadınla karşılıklı kahve içtik ve tekrar görüşmek üzere vedalaştık; ancak bir daba görmedik..."

Sonuç

Ermeniler, ağırlıklı olarak adaya gelmeye başladıkları 1909 Adana Olayları, 1915 Sevk ve İskân Kanunu ve 29 Ekim 1923 sonrasında adada Türklerle neredeyse hiç problem yaşanmamışlardır. Örnek alınabilecek kadar güzel, uyumlu ve barış içerisinde komşuluk ilişkileri yaşanmış ve adada Türklerle Ermeniler arasında özellikle Rumlara karşı adı konulmamış bir dayanışma olmuştur. Ermeni nüfusu adada 1963 yılına kadar geçen süreçte 150 ile 3.000 arasında değişmiştir. Bu konudaki tek istisna ise 1916 yılından itibaren adaya getirilen Legion D'Orient mensubu Ermenilerin aileleridir. Bu Ermeni aileler de zaman içinde farklı ülkelere göç ettiklerinden ortalama nüfus 3.000 civarında olmuştur. 21 Aralık 1963 tarihinde EOKA'nın başlattığı saldırılar sırasında adadaki Ermenilerin korunması ve taşınmaz mallarının emniyet altına alınması ise 1959 Londra ve Zürih Andlaşmaları'na bağlı olarak konuşlanan Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bugün adada tamamı Kıbrıs Rum kesiminde olmak üzere 2.000 civarında Ermeni yaşamaktadır ve etnik kimliklerini korumak bağlamında büyük bir gayret sarf etmektedirler. Gerek KKTC gerekse Türkiye ise Ermenilere yönelik iyi niyetli tutumunu her zaman göstermektedir. Bunun son örneği ise 20 Temmuz 1974 Barış Harekâtı sonrasında Lefkoşa'nın Türk kesiminde kalan eski Ermeni taşınmazlarıyla Melikyan-Ouzounian İlkokulu ve Sourp Asdvadzadzin kilisesinin restorasyonlarının tamamlanmasının hemen ardından tekrar Ermenilere devredilmesidir.

(315) KTMA, Kıbrıs Türk Enformasyon Merkezi (KTEM), Basın Raporu, No. 292, 23 Ekim 1965.

(316) Öntaç Düzgün'ün "Lefkoşa'nın ilk planlı varoşu; Yenişehir" yazısından aktaran <http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/151/lefkosa-nin-ilk-planli-varosu-yenisehir/936>

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Genelkurmay ATASE Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Kıbrıs Türk Milli Arşivi
Special News Bulletin

B. Basılı Kaynaklar

a) Kitaplar

ALASYA, Halil Fikret, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, Ankara, 1964

ARTUÇ, İbrahim, Kıbrıs'ta Savaş ve Barış, Kastaş Yay., İstanbul, 1989

BAĞIŞKAN, Tuncer, Kıbrıs Türk Halkbiliminde Ölüm, KKTC Milli Eğitim Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay. No.36, Ankara, 1997

BERATLI, Nazım, Lefke Sevgilim, Işık Kitabevi Yay., Nisan 2002, Lefkoşa

ÇEVİKEL, Nuri, Kıbrıs'ta Osmanlı Mirası, 47 Numara Yay., Nisan 2006, İstanbul.

DENKTAŞ, Rauf. R., Karkot Deresi, Akdeniz Haber Ajansı Yay., Aralık 1999, Lefkoşa

DURREL, Lawrence, Acı Limonlar; Kıbrıs-1956, İstanbul, Belge yay. Eylül 1992

EMILIANİDES, Achille, Histoire De Cyprus, Paris, 1963

FEDAİ, Harid, Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I, Özyurt Basımevi, Mayıs 2002, Lefkoşa

GAZİOĞLU, Ahmet C., Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878, Cyrep Yay., Aralık 2000, Lefkoşa.

GÜRKAN, Haşmet Muzaffer, Bir Zamanlar Kıbrıs'ta, galeri Kültür Yay., Lefkoşa, 1996

HADJILYRA, Alexander Michael, "The Armenians of Cyprus", Kalaydjian Foundation, Lefkoşa, 2009

HATAY, Yücel, Futbolda Türk-Rum (1934-1955), Mavi Basın Yay., Lefkoşa, 2000.

HILL, Sir George, A History Of Cyprus, Volume I, Cambridge University Press, 1949

HİKMETAĞALAR, Hizber, Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar, İstanbul, 2005

İZMEN, Mehmet Ali, Lefkara ve Lefkaralılar, Özyurt Matbaacılık, 2005, Girne

KASIMOĞLU, Erten, Eski Günler Eski Defterler, 1986, İzmir.

KESER, Ulvi, Kıbrıs 1914-1923 Fransız Ermeni Kampları, İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü, Akdeniz Haber Ajansı Yay. No.17, Lefkoşa, 2000.

KONUR, İsmet, Kıbrıs Türkleri, Remzi Kitabevi, 1938.

NESİM, Ali, Batmayan Eğitim Güneşlerimiz, Lefkoşa

LUKE, Sir Harry, Cyprus under the Turks 1571-1878, Londra, 1989.

PARKER, Robin, Aphrodite's Realm, Zavallis Press, Lefkoşa, 1962

OBERLING, Pierre, The Cyprus Tragedy, Rüstem and Brothers Press Yay., Lefkoşa, 1989

ÖZDEMİR, Hüseyin, Kıbrıs'ta 60 Yıl, Volkan Yay., Şubat 1997, İzmir

SARICA, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eski-yurt, Kıbrıs Sorunu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul

SAYIL, Altay, Kıbrıs Polis Tarihi, Lefkoşa, 1985

STEPHENS, Robert, Cyprus-A Place Of Arms, Pall Mall PressYay., Londra, 1966

THUBRON, Colin, Journey Into Cyprus, Middlesex, 1986

TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi-1, Ankara, Kasım 1991.

ULUSLARARASI İLİŞKİLER AJANSI, Kıbrıs Gerçeğinin Bilinmeyen Yönleri, İstanbul, 1992.

b) Makaleler

ALAGÖZ, Arif, "Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, s. 25.

AN, Ahmet, "Kıbrıs Ermenileri" Tarih ve Toplum, Ekim 2000, Sayı 202, s.30.

ATAN, Atilla, "Kıbrıs-Yeni Bir Türk Devletinin Doğuşu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 14, Ankara, Nisan 1986, s.56.

ERDOĞRU, M. Akif, "Kıbrıs'ın Türkler Tarafından Fethi Ve İlk İskan Teşebbüsü", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1991, s. 48

ERZEN, Afif, "Kıbrıs Tarihine Bir Bakış", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s. 82.

GÜNAY, Nejla, "Kıbrıs'ın İngiliz İdaresine Bı-

rakılması ve Bunun Anadolu'da Çıkan Ermeni Olaylarına Etkisi", Gazi Akademik Bakış, Cilt I, Sayı I, Kış 2007, Ankara, s. 115-126.

NESİM, Ali, "Mustafa Nuri Efendi", Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 28.

ÖĞÜN, Gülay, "Kıbrıs'ta İslam Hâkimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri", Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Lefkoşa, 1991, s. 29.

KODAMAN, Bayram, "Üç Ermeni Şarkısı ve Ermenilerin Türklere Bakışı 1891-1990", Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., Lefkoşa, 1991, s. 107.

KILGIN, Hilmi, "Tarihsel Perspektif İçinde Enosis Hareketine Bir Bakış", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Temmuz 1987, Sayı 2, s. 25.

JENNINGS, RonaldC., "Lefkoşa", Kubrus; Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası, (Yayına Hazırlayan M. Akif Erdoğan), Galeri Kültür Yay., Temmuz 2010, Lefkoşa, s.133-140.

ÖZYURT, Ahmet, "Hep Sıcak Bir Ada; Kıbrıs", Atlas, Sayı 15, İstanbul, Haziran 1994, s. 32.

ŞAHİN, İsmail, "Ermeni Olayları Sırasında Kıbrıs Adasının Rolü (1878-1900), Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 8, Sayı 31, s.62.

ULUTAŞ, Songül, "Çukurova Bölgesi Ermeni Olaylarında Kıbrıs'ın Rolü, III. Uluslararası Kıbrıs Sempozyumu, 18-20 Ekim 2012, Kıbrıs Türk Kültür Derneği, Ankara, s. 85-93

ZİHNİ, Turhan, "Anılarla Sabuncu Kasparıyan", Kıbrıs Mektubu, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., Eylül-Ekim 2004, Cilt 17, No.5, Ankara, s.42-44.

c) Gazete ve Süreli Yayınlar

The Cyprus Gazete	Milliyet
Kıbrıs Gazetesi	Haber Havadiss
Ses Gazetesi	Halkın Sesi Gazetesi
Atlas	Kıbrıs Mektubu
Yeni Kıbrıs Dergisi	Güvenlik Kuvvetleri Dergisi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi	Adres dergisi
Uluslararası Hukuk ve Politika	Gazi Akademik Bakış
Agos	Hürsöz

d) Sözlü Tarih Çalışmaları

1- KKTC'nin Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

2- Mustafa Başer ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

3- Merhum Feyyaz Hamidoğlu ile 12 Aralık 2005 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

4- Gülten Tuncel Keser ile 10 Ocak 2006 tarihinde Anamur'da yapılan görüşme.

5- TMT Limasol kadrosundan merhum Mehmet Y. Manavoğlu ile 25 Ağustos 2004 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

6- TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

7- Rauf Özhun ile 29 Ocak 2006 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

8- Eski Mücahitler Derneği Başkanı Vural Türkmen'le 16 Ağustos 2014 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

9- Kemal Altınkaya ile 20 Şubat 2006 tarihinde İzmir'de yapılan görüşme.

e) Elektronik Kaynaklar

www.http.cyprus.gov.cy/cyphome.

http://kibris.net/basin/kibris-konulari/dis_basinda_kibris/mangoian.htm.

www.hayem.org/index.htm.

<http://www.goethe.de/ins/gr/lp/prj/wag/lit/les/zyp>.

<http://www.isteinsan.com.tr/isteinsan/gazete/portre/ozurdilemekbuvakada>

<http://www.yeniduzen.com/Ekler/adres-kibris/112/lefkosa-arabahmet-mahallesi/512>

<http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/120/guney-lefkosa-hatiralarim/212>

http://haber.kibris.com/mob_n.php?n=eskilerde-lefkosa-guzel-ve-tehlikeli-2012-09-09

<http://www.havadiskibris.com/Ekler/poli/151/lefkosa-nin-ilk-planli-varosu-yenisehir/936>

f) Diğer Kaynaklar

Kıbrıs Ermeni Kilisesi tarafından hazırlanan "Origin of the Armenians of Cyprus" başlıklı memorandum. Special News Bulletin, 30 Ocak 1964, Lefkoşa